

1990/4

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XVIII. ÉVFOLYAM

*Széchenyi István új szobra Kaposvárott
Borbás Tibor alkotása (Gyertyás László felvétele)*

1990/4

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XVIII. ÉVFOLYAM

TARTALOM

	<i>Kanyar József: Megnyitó az V. Országos Honismereti Konferencián és a XVIII. Országos Honismereti Akadémián</i>	3
	<i>Andrásfalvy Bertalan: Honismeret és művelődéspolitikai</i>	5
ÉVFORDULÓK	Ezer esztendeje született Aba Sámuel (<i>Molnár István</i>)	10
	Csány László emlékezete (<i>Oláh András</i>)	12
	Száz éve született Schwartz Elemér (<i>Galambos Iréneusz</i>)	15
	Mihalik Sándor, a kassai helytörténeti múzeum alapítója (<i>Görcsös Mihály</i>) ..	16
HAGYOMÁNY	A Batthyányak fészke – Németújvár (<i>Csorba Csaba</i>)	19
	Borzán Gáspár életáldozata († <i>Dr. Nyakas László</i>)	20
	Vásározási szokások Esztergom vármegyében 1768-ban (<i>Takács Péter-Udvari István</i>)	22
	Naszvadi Sámuel nótárius irásslolgálati (<i>Kiss Z. Géza</i>)	26
	„Ütigazítás” Soroksáron 1820-ban (<i>Dr. Papp Gézané</i>)	32
	Címboraszer a hagyományos korondi juhászatban (<i>István Lajos</i>)	34
	Forró napok ötvenhatban, Cegléden (<i>Hidvégi Lajos</i>)	38
	A Csemadok folklorfesztiválja Zselízen (<i>Kunkovác László</i>)	42
	Fekete István emlékezete Kunszentmártonban. Idős és ifjú Molnár Andrással beszélget <i>Józsa László</i>	45
	Ganz Ábrahám, a kéregöntés hazai meghonosítója (<i>Gajdos Gusztáv</i>)	48
	A magyar iparügy körüli palotája (<i>dr. Gáti József</i>)	50
	A Lustig Ede-cég évfordulóérme (<i>Zombori Lajos-Tóth József</i>)	54
	Pécs önálló kibocsátású bankjegyei (<i>Zóka László</i>)	55
	A nadragulya (<i>Atropa belladonna</i> L.) babonás felhasználása Máramarosban (<i>Dr. Kóczián Géza</i>)	58
	Hiedelemtörténetek az Ung és a Laborc mentéről (<i>Barna Gábor</i>)	62
	Ezüstkalászos gazdasági tanfolyam Bátyán (<i>Fehér Zoltán</i>)	64
	Széchenyi István új szobrának avatásán (<i>Kanyar József</i>)	67
	Vörösmarty-szobor avatása Bonyhádon (<i>Kolta László</i>)	69
	A bányászok országos Szent Borbála-megemlékezése (<i>Dr. Krisztián Béla</i>) ..	70
	Tanyamúzeum Jászapátiban (<i>Kerékyártó Mihály</i>)	71
	Új emlékkönyv Mátyás királyról (<i>Dr. Fenyvesi László</i>)	72
	Újabb Békés megyei helytörténeti kiadványokról (<i>Dankó Imre</i>)	74
	Dunaföldvári képes krónikáskönyv (<i>Dr. Kubassek János</i>)	76
	István király háromi szobra (<i>Kerékyártó M.</i>) 37.; Borsodnádasd község (<i>KM</i>) 47.; Felújították a fenyőharaszi Podmaniczky-kastélyt (<i>Szabó Sándor</i>) 77.; Az utolsó kiskunfélegyházi fiákeres (<i>Szabó Sándor</i>) 78.; Angolkissasszonyok kollégiuma Egerben (<i>Szabó Sándor</i>) 79.; Ismét a régi helyén (<i>Kerékyártó M.</i>) 79.	
	Honismereti keresztretjvény	80
	Honismereti bibliográfia	
	A Honismereti Szövetség alapszabálya	
	A Honismereti Szövetség 1990. július 10-én megválasztott tisztségviselői	
	A Honismereti Szövetség Alapítvány alapítólevele	
	Pályázati felhívás	
	A személyes történelem – Módszertani tanácsok (<i>Sz. Bányai Irén</i>)	
	A Kossuth-alapítvány felhívása	
	Az első boriton apácai (<i>Barcaság</i>) ház oromdíszítése (<i>Seres András</i> felvétele)	
MELLÉKLET		

Tisztelt Olvasónk!

Amint folyóiratunk címlapján láthatja, lapunk ezután a tavasszal megalakult Honismereti Szövetség kiadásában jelenik meg, s változatlanul a határainkon belül és kívül folyó honismereti tevékenységet kívánja szolgálni. A szerkesztőbizottság nehéz anyagi feltételek között, de reménykedve a mozgalmunk számára kedvezőbb feltételek teljesebb körű érvényesülésében, a jövő iránti bizalommal folytatja munkáját. A szövetség ma még szűkös anyagi helyzetében, a növekvő költségek miatt két lényeges lépést kell végrehajtanunk. Egyrészt föl kell emelnünk a lap árát, ami még ezután is csak az előállítási költségek mintegy harmadát fedezi majd. Másrészt pedig – ahogy azt már többször is jeleztük – meg kell szüntetnünk azt az állapotot, mely szerint mozgalmunk tagjainak egy része ingyenesen kapja a Honismeretet, mások pedig nem.

Ebben a számban olvasónk megtalálja a Honismereti Szövetség csekkjét, amelyen elő lehet fizetni a Honismeretet az 1991-es esztendőre. A lap ára a következő évtől számonként 30 Ft, az évi előfizetési díja azonban csak 150 Ft lesz. Így kívánunk némi kedvezményt nyújtani a honismereti mozgalom munkatársainak és a lap hűséges olvasóinak.

Kérjük Önöket, hogy minél nagyobb számban újítsák meg eddigi előfizetésüket. Reméljük, hogy akik eddig ingyen kapták a lapot, ezután ők is előfizetőink lesznek. Bízunk továbbá, hogy minél több új olvasónk is előfizet majd a folyóiraatra, amely immár 18 esztendeje szolgálja a szülőföld történelme, népe, kultúrája iránti ragaszkodás nemes eszméjét, határainkon innen és túl.

A Szerkesztőbizottság

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BARTHA ÉVA
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
KOVÁTS DÁNIEL
MORVAY PÉTER
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÖLTÉSI IMRE

TÖRÖK LÁSZLÓ (tördelőszerkesztő)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Andrásfalvy Bertalan miniszter, Művelődési és Köznevelési Minisztérium, Bp. – **Barna Gábor dr.** tud. munkatárs, MTA Néprajzi Kutató Csoport, Bp. – **Csorba Csaba dr.** igazgató, Megyei Levéltár, Miskolc – **Dankó Imre dr.** a KLTE ny. docense, Debrecen – **Fehér Zoltán dr.** docens, Eötvös József Tanítóképző Főiskola, Baja – **Fenyvesi László dr.** történetíró, Ráckeve – **Gajdos Gusztáv** osztályvezető, Országos Műszaki Múzeum, Bp. – **Galambos Ferenc Iréneusz** plébános, igazgató, Órvidéki Magyar Intézet, Alsóőr – **Gáti József dr.** főtiszt, Bánki Donát Gépipari Műszaki Főiskola, Bp. – **Görccsös Mihály dr.** Kassa – **Hidvégi Lajos ny. tanár**, Cegléd – **István Lajos id. fazekas**, Korond – **Józsa László tanár**, Kunszentmárton – **Kanyar József dr.** ny. levéltár-igazgató, Bp. – **Kerékgyártó Mihály** műszaki oktató, 102.

Sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet, Ózd – **Kiss Z. Géza**, a JPTE ny. docense, Pécs – **Kolta László dr.**, a közgazdasági szakközépiskola ny. tanára, Bonyhád – **† Kóczyán Géza dr.** gyógyszerész, Nagyatád – **Krisztián Béla dr.** mérnök-tanár, Mecseki Szénbányák, Pécs – **Kubassek László dr.** igazgató, Magyar Földrajzi Múzeum, Érd – **Kunkovacs László** művészeti szerkesztő, MTI, Bp. – **Mokos István ny. újságíró**, Bp. – **Molnár István tanár**, Miskolc – **† Nyakas László dr.** a Csokonai Gimnázium ny. tanára, Debrecen – **Oláh András tanár**, Mátészalka – **Papp Gézáne dr. ny. tanár**, Bp. – **Szabó Sándor** fotóriporter, MTI, Bp. – **Sz. Bozóki Margit** főiskolai adjunktus, Juhász Gyula Tanítóképző Főiskola, Szeged – **Tóth József** osztályvezető, Volán Törgász és Bányászati Fuvarozó Vállalat, Bp. – **Udvari István dr. tanár**, Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza – **Zombori Lajos** muzeológus, Temesztudományi Múzeum Állattára, Bp. – **Zóka László** szellemi szabadfoglalkozású, Pécs.

A HONISMERET A KÖVETKEZŐ HELYSÉGEK POSTAI HÍRLAPÜZLETEIBEN VÁSÁROLHATÓ:

Békéscsaba, Bonyhád, Budapest, Csongrád, Eger, Gyöngyös, Győr, Hatvan, Hódmezővásárhely, Kaposvár, Kazincbarcika, Kecskemét, Kiskundorozsma, Kisújszállás, Kőszeg, Mátészalka, Mezőkövesd, Miskolc, Mosonmagyaróvár, Mór, Nagykanizsa, Nyíregyháza, Pécs, Ráckeve, Salgótarján, Sopron, Szabadszállás, Szentendre, Szent, Székesfehérvár, Sziget-halom, Szolnok, Szombathely, Tata, Tatabánya, Tiszaszederkény, Veszprém, Vác, Zalaegerszeg.

ISSN 0324-7627. Szerkesztőség: 1056 Bp. Belgrád rkp. 24. Telefon: 118-2855. Készült 3000 példányban, 5 iv terjedelemben 90 1606 Pannon Nyomda, Veszprém. Felelős vezető: *Fekete István* igazgató. Ára 16 Ft. Előfizethető postautalványon valamint átutalással a következő pénzforgalmi jelzámra: MNB 218-98055. sz: 41-193-6. Honismereti Szövetség. OTP V. ker. Deák Ferenc u. 1. INDEX-25387

Megnyitó

az V. Országos Honismereti Konferencián
és a

XVIII. Országos Honismereti Akadémián

(Csillebérc, 1990. július 8–10.)

Tisztelt Országos Honismereti Konferencia és Akadémia!

A két világháború és a nyomukban járó forradalmak, a faji, a vallási és a nemzetiségi üldözések szörnyű évtizedei alatt *nagyon megkopott* Európában az emberélet és az emberi méltóság tisztelete, az emberi jogok, a népi és a nemzeti tudat becsülete. Ezért napjaink politikai küzdőterén sem annyira a kereszténydemokrata és liberális eszmeiség problematikájával vannak gondjaink, sokkal inkább népi-nemzeti ideológiáinkkal kapcsolatban. Ez a hiány is Trianon neurózisának egyik következménye. Nyomában törvényszerűen balkanizálódó régióinkban – a nemzetiségi ellentétektől gyötörtén – még csak a mi érdekeinket látom az európai házba való belépéshez, kevésbé Európáét. Így a közös ház gondolata még csak illúzió, csupán tetszetős szölamok kísérik.

Ezen évtizedek alatt következett be magyarságtudatunk érzékeny károsodása és váltak a vidéki Magyarország tátongó sebei is lázassá. Ekkor vált földönfutóvá és kiszolgáltatottá az evakuált vidéki Magyarország.

Tisztelt honismereti gyülekezet! Az V. Konferencián és a XVIII. Akadémián teendőink között három nagy mondanivalót kell szerepeltetnünk.

1. A több száz esztendő honismereti mozgalom, amely szervezett formájában napjainkban a 30. esztendő küszöbére lépett: *új utakon* folytatja munkáját, törvényesen bejegyzett jogi személyként, készülő kuratóriumával, megválván eddigi szponzorától, a népfronttól – amelynek e helyt is köszönetet kell mondanunk –, most pedig talán a Társadalmi Egyesületek Szövetségének válik egyik önálló szövetségévé. Most kezdi szervezni, néhol már meg is szerveződtek a megyei és a városi egyesületek, amelyekből majd Honismereti Szövetség fog felépülni.

Az szinte természetes, hogy a népi és nemzeti tudatnak, a nemzeti önismeretnek és identitástudatnak a szolgálata és erősítése marad továbbra is centrumában mozgalmunknak. E program vállalásával állt mindig is a *nemzet szívében*. Úgy érzem, hogy Európába is csak ezekkel az elvekkel lehet bejutni.

2. E gondolatok erősítése közben a mozgalomnak olyan eszmeiséget is kell sugározni, amelyek a legnagyobb nemzeti géniuszainkat mindig is hevítették. Hadd maradjak szülőmgyémnél, világhírű szülöttjének, Zichy Mihálynak életművének. A pusztítás géniuszának, a háborús erőszak elítélésének, a hatalmasok felelőssége megmutatásának a krisztusi ember szeretet fényében, a zsidóüldözés szörnyűségeinek egyetlen jelenetben: az Autódafében való megjelenítése, Rustavelli eposzáinak illusztrációi egy elnyomott ősi kultúrnépnek, a grúzoknak újra a nemzetek közösségébe való emelése. Mindez együtt saját nemzete géniusza világerőnyre juttatásának volt az elősegítése. Azt hiszem, a honismereti mozgalom nem mondhat le az ilyen törekvésekről, a nemzettudat erősítéséről és a nemzeti géniusz szolgálatáról sem, de az emberség eszméjéről sem. Az erdélyi származású nagy magyar író, Tamási Áron írta le találóan: aki embernek kevés, az magyarnak is alkalmatlan. Egyszóval úgy kell emberségünk mércéjét emelni mozgalmunk ezernyi eszközével, hogy az népünk nemzeti tudatát is

erősítse. Ezért lehet *nagy jövődöje* a honismereti mozgalomnak, mert az egyfelől az elmúlt magyarságtudat rombolásának iszonyú mértékét tompítja, másfelől pedig a 15 milliós magyarság közösségében erőt és lehetőséget ad a szívünk szerinti szomszédoláshoz.

Mozgalmunknak tehát arra kell törekednie, hogy nem engedjük visszaesni hazánkban nemzeti tudatunk és önismeretünk higanyszálát, mint ahogy az bekövetkezett az 1945 utáni évtizedekben. Ezért is valljuk a nemzeti érettség egyik jeleként a honismeret nélkülözhetetlenségét társadalmunkban és minden szintű iskolánkban. Most, hogy új magyarságtörténet készül a részükre, amelynek a Magyarok Európában címmel készülő új történelmi sorozat alapszemlélete adja majd a nemzeti alaptanterv alapanyagát – társadalmi konszenzus függvényeként –, a Honismereti Szövetség is értékes szolgáltatásokat végezhet. Am a mozgalmat még a néppusztító folyamatok megfékezésére, a zsigerekbe beégetett félelmek és betonideológiák elpusztítására, a nemzet veszteséglistájának a csökkentésére is fel lehet és fel kell használnunk!

3. Tisztelt Honismereti Szekértábor! Az idén *szerény külsőségek* között tartjuk konferenciánkat és akadémiánkat. Míg a konferencia a mozgalom 30 éves tevékenységét vizsgálja, a tanulságok levonásával és az új tervek megfogalmazásával, addig akadémiánk az új szervezeti keretek és az alapszabály tárgyalását tűzte napirendjére, valamint műemléki és építészeti örökségünk hazai értékeinek a felragyogtatását, mint akadémiai témát.

Kedves honismeretese! Kívánom, hogy a mozgalom a vádlottak padjáról felálló és megújuló nemzetünk mozgalmává válhasson, de az új nemzedék, a fiatalság mozgalmává is! Legyen ez a mozgalom a nemzeti tudat környezetvédelmét szolgáló *védegylet*, a „fényes nemzeti bélyegek letépését” (Berzsenyi) akadályozó társadalmi méretű antibiotikum, a „nemzeti lelkesedés híjának” (Kölcsey) a felszámolója, a „számolni kezdő s messzebb látó magyarság” (Széchenyi István szavai) reformkor-reneszánszának hazafiúi indulatú mozgalma, amely százados múltjára visszatekintve meghirdeti a megújuló Honismereti Szövetségnek az új magyar demokrácia kulturális politikájában való meghatározó szerepét.

Ezekkel a gondolatokkal megnyitom az V. Honismereti Konferenciát és a XVIII. Honismereti Akadémiát és köszöntöm sorainkban mozgalomunknak Pannóniától Szabolcsig megjelent tagjait, kedves hazai és külföldi vendégeinket, elnökségünk tagjait, neves előadóinkat és áldozatos munkát végző szervezőinket, mozgalomunk öregjeit és fiataljait, köztük is a Zsámbéki Tanítóképző Főiskola honismereti diplomás szakkörvezető tagjait és mindnyájunknak jó és hasznos tanácskozást kívánok.

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL

Műemlékvédelem és honismeret (Jékely Zsolt, Romány András, Entz Géza, Tóth Zoltán, Sebestyén József, Cseke Ferenc írásai) – Beszélgetés Kónya Ádámmal, a Sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum új igazgatójával – Csák Máté hajdani sásfészke: Trencsén – „Pavel Chinezul era roman?” Mátyás törökverő hadvezérének származása – Pathó Pál úr nyomában Szogyénben – Székely múlt Portrik Sándor linómetszetein – Harmincnégy hatvani vasutascsalád internálása 1950-ben – Barangolás Dél-Erdélyben – A nemzetiségi tudat sajátosságai a Komárom megyei németeknél és szlovákoknál – A szalkaszentmártoni parasztember lova – Gyertyános: egy Gyimesből kirajzott település – A jéggyártás múltjából – Naplójegyzetek az olasz hadifogságból – Esztendőbúcsúztató népszokások Észtországbán.

Honismeret és művelődéspolitika¹

Kedves honfitársaim, munkatársaim, kedves barátaim!

A Hazafias Népfront elsősorban azzal írta be nevét a történelembe, hogy szárnyat adott a honismereti mozgalomnak. A honismereti mozgalom volt az, amely az 1956-ban megszégyenített és meggyalázott nemzeti tudatot fenntartotta, továbbvitte és átmentette. A honismereti mozgalom sokkal több volt és ma is sokkal több, mint egyszerű ismeret. Az a védőkeret volt, amiben a magyarságunkról, múltunkról gondolkozhattunk, s megtervezhettük múltunk megbecsülésének átadását az ifjúság számára.

Nyilvánvaló, hogy az elmúlt hónapokban gyökeres változásokon ment át a társadalom, és ebben az új, most már remélhetőleg szabad magyar társadalomban a honismereti munkának a jelentősége nemcsak hogy megnőtt, hanem egészen más, új feladatokat kap. A honismereti mozgalomban összegyűlt sok olyan tapasztalat, eredmény, amely immár nem egy mozgalomnak, hanem egy kormánynak kell hogy a programját alkossa. Erről szeretnék beszélni.

Amikor – nem kis meglepetésemre – az új kormány miniszterének jelöltek, az új szokás szerint a miniszter bemutatkozik a parlament bizottsága előtt, mintegy az ellenzék és saját pártja bírálói elé áll, s elmondja koncepcióját. Elmondja, hogy mit akar ezen a posztton, mit akar a rábízott tárccával, ha megkapja ezt a kitüntető munkakört. Akkor többek között elmondtam azt is, hogy a jövő magyar közoktatásába, a *jövő magyar iskolájába a népismeretet, a honismeretet a lehetőségek szerint fokozatosan be kell építeni*, hiszen a magyar közoktatásnak nincs olyan tantárgya, amely kifejezetten a honismerettel – részint hagyományával, részint eredményeivel – foglalkozna és olyan tantárgy sincs, amely a magyar népi kultúrát és annak eredményeit behelyezné abba az európai képbe, amelyből megtanulhatjuk, hogy mit jelentünk mi Európának ezen a részen. És egyáltalán, mit jelentenek a többiek, a körülöttünk lévők: a szlovákok, szerbek, horvátok, zsidók, németek, mindazok, akik a Kárpát-medencében hazát találtak és együtt éltek az elmúlt évszázadok során. Emiatt, valamint a fakultatív hitoktatásra vonatkozó törvénytervezet ürügyén nem várt összűtözbe kerültem minden oldalról. Abban a felszabadult érzésben, amikor 43 év után végre egy szabadon választott kormány veszi kézbe a nemzet sorsát, azt hittük, hogy egy olyan történelmi pillanathoz értünk el, amit csak 56-ban érezhettünk, vagy amit a régi negyvennyolcasok érezhettek ezelőtt százötven évvel. Új korszak nyílik előttünk, amikor immár saját igényeink, saját kívánságaink szerint tudjuk berendezni ezt az országot. Csalódnom kellett. Látták, s a sajtóból bizonyára a kelleténél is jobban értesültek arról, hogy milyen erők soraköztek fel bármilyen megnyilvánulásra, ami ezt a két kérdést is érintette... A szabad vallásgyakorlatot, a népi kultúrát. A parlamentben is elhangzottak ilyen kifogások. Pedig hát, mi az a népi kultúra? A bő gatyás, tulipános ládás... a beatzene, mert az is, ugye, már népi kultúra... Egy Szatmár megyei képviselőtársam válaszolt akkor, és azt hittük, hogy ezzel a téma lekerül a napirendről. De éppen az említett hittantánítással kapcsolatban, az ellenzék nem felejtkezik erről a parlamenti bemutatkozásról, és már előre próbál védekezni, előre igyekszik lehetetlenné tenni mindazt, amire azt hittük, hogy olyan természetes, hogy egy nép a saját múltjáról, a saját kultúrájáról, saját értékeiről már az iskolában is akar hallani. Hadd idézzek csak egyetlen mondatot a mai kormány ellenzékében lévő párt egyik vezérének, Tamás Gáspár Miklósnak tollából, miszerint én rendeleti úton be akarom vezetni a nagymisehallgatást és az archaikus népdalok éneklését. Olvashatják a Beszélő két héttel ezelőtti számában.

Mi itt a lényeg, miről van szó akár az első, akár a második témánknál? Tudjuk, hogy átmeneti állapotban van a magyar társadalom. Megvoltak a választások, kialakultak a pártok, elindult az Országgyűlés. De a választások második fordulójának csekély részvétele is mutatja, hogy a görcs még bennünk van. Az emberek félnek. Nem történt meg a váltás a közép- és alsóbb szinteken, a községi elöljáróságok, a vállalatok, a téészek, a különböző intézményeknek az élén – az iskolákat és az egyetemeket is beleértve –, és ezért az emberek még nem érzik azt, hogy megváltozott valami. Pedig érezniük kellene, és ezt azzal mutatnák meg, ha mernének szólni, állást foglalni. A demokrácia legnagyobb ellensége a félelem. Bibó

István azt írta, hogy a demokrata az, aki nem fél. Ez fordítva úgy érvényes, hogy *ha tartunk valamitől, akkor nem lehetünk demokraták*. A demokráciát ebben a pillanatban úgy lehet megakadályozni Magyarországon, hogy új félelmeket rajzolunk a falra, új félelmek árnyékát festjük fel és ezekkel ijesztgetjük az embereket. Így, egy nemzeti, egy keresztény kurzustól való félelmet igyekeznek felkelteni: azt, hogy ebben nem lesz helyük azoknak, akik nem nemzetiek, nem a nemzethez tartoznak és nem lesz helyük azoknak, akik nem vesznek részt a vallási oktatásban. Nem hiszem, hogy ők komolyan félnének. Ők nem félnek, de a többieket akarják megfélemlíteni ezzel. És ezzel megakadhat az átalakulás. *Ez több, mint egyszerű tantárgyi kérdés vagy hit- és erkölcsstan bevezetésének tanügyi vitája, ez a félelemnek a becsempészése a mai magyar életbe.*

Számos hasonló cikk jelent meg valamennyi megnyilatkozásomról. Nem azért, mert erre tápot adtam, hanem az új kormány minden intézkedéséről ezt a félelmet igyekeznek gerjeszteni. Azt is nyilatkoztam, hogy a sportot az ifjúság nevelésére akarom fordítani, és nem az a fontos, hogy jól ellátott és nagypénzes focisták rúgják a labdát, hanem arról van szó, hogy a sportnak szánt pénznek alig tíz százaléka jutott eddig az ifjúsági sportra, a többi felemészette a különböző sportegyesületek, csapatok és nemzetközi edzésekre járó különböző élsportolók törvényesnek éppen nem nevezhető pazarlása. A sport arra való, hogy egészségesek legyünk, nemcsak testben, hanem lélekben is. A sport a legfontosabb nevelőeszköz – ezt akartam mondani ezen a bemutatkozáson, és mit szűrték le belőle? Azt, hogy meg akarom szüntetni a magyar élsportot, az olimpiai bajnokságra készülőköt el akarom vágni a bázisaiktól és én a sport ellensége vagyok. Nem hallgatták végig és nem is akarták soha végighallgatni azt, amit mondok. És nemcsak azt, amit én mondok, hanem azt sem, amit az új kormány programja mond. Mert hiszen nem akarják azt hallani, amit mi mondunk, azt akarják hallani, amit ők tulajdonítanak nekünk, mert félelmet akarnak kelteni. A sport az egyik legnépszerűbb dolog ma Magyarországon. A legtöbb embert ma egységesen az mozgat meg. Ha itt félelmet keltenek, akkor nagy tömeget tudnak a kormány ellen fordítani, és nem is ez a fontos, hogy a kormány ellen, hanem a demokrácia ellen. Mert aki fél, az nem demokrata.

Visszatérve a honismeretre, abban a bemutatkozó beszédben Jókai Móra hivatkoztam. Azt mondta, hogy ha egyszer világbéke lesz, akkor az az etnográfianak lesz köszönhető, mert az megtanítja számunkra a másoknak megbecsülését és ezen keresztül önmagunk értékeinek a megbecsülését. Ezt Jókai mondta, aki pacifista volt, olyan pacifista, aki feigyvert fogott a magyar szabadságért. A népismeret egyszerre tanít önmagunk és szomszédaink megismerésére. És amikor a hittant tanítjuk, fellángol a vita. Hanák Péter, neves történelemtanárunk Ferge Zsuzsával, a neves szociológussal együtt azt mondotta, ha a gyerekek az iskolában hittant tanulnak, konfrontálódnak a mássággal, meg fogják tanulni, hogy ők mások, mint a másik. Az egyik ugye evangélikus, a másik katolikus, a harmadik zsidó. Fölteszik a kérdést, hogy miért kell a gyerekeket már ilyen korán, az iskolás kor elején megijeszteni: te nem olyan vagy, mint a másik? Erről – szerintük – nem kéne beszélni, ezt nem szabad mondani, mert ez valahol ütközik az emberi szabadságjogokkal. Itt van a lényeg, mert ugyanerről van szó akkor, amikor a népismeretről szólnak. A másságot akarom megismerni, a másik értékét, amiben különbözik tőlem, mert amikor rácsodálkozom, akkor tudom megérteni a magam különbözőségét. Meg kellene ezt értenünk a megbukott szocializmuseszme után, mert olyanfajta volt a szocializmus eszméje, ami mindent egyformává akart tenni. Azt mondta, hogy egyformák vagyunk, s elfeledkezett arról, hogy minden ember más, és *azért értékes, mert más.*

A történelem során kétféleképpen próbálták ezt a másságot – ami egyáltalán, az életnek a lényege – kezelni. Az egyik módszer az, hogy azt mondjuk: nincs, nem beszélünk róla, az asztal alá söpörjük, letagadjuk, és meg is próbáljuk eltüntetni ezt a másságot. Egyenruhába öltöztetjük az embereket és egyformára próbáljuk a gondolkozásukat is csiszolni. Ez a diktatúrák módszere, az egyenruhába bújtatás, az egyformaságnak a hangoztatása. És most újra felbukkan az eszme, hogy az egyformaság a kívánatos, az, hogy a gyerekek ne tudják, milyen a másik. Ha letagadják, ha nem beszélnek róla, hogy az egyik magyar, a másik cigány, az egyik evangélikus, a másik görögkeleti, akkor béke lesz. Az egyik buta, a másik okos, az egyik ebben tehetséges, a másik abban... Egyformán kell őket kezelni, egyformának kell őket venni, akkor béke lesz. Ebbe buktunk bele. Az emberek mások, a nemzetek mások, mások a gondolkodásmódjuk, s ezzel kell megbékélnünk. *A demokrácia nem más, mint a másságnak a becsülete, az elismerése, a más érdekeknek az egyeztetése.* Ezt nevezik demokráciának, nem

pedig a másságok eltüntetését, eltörlését. És a másság megbecsülésének az a legnagyobb el-
lensége, ha azt mondom, hogy a másságokat el kell tüntetni. Az emberiséghez, legméltóbban
hozzátartozó másságot, az egyéniséget!

A honismereti mozgalom sem tett mást, mint kereste a sajátságokat, a másságot – ha
kívülről nézem. Ha belülről nézem, akkor a magam sajátos egyéniségét, és nyilván mindig
jobban és jobban láttuk a magunk értékeit, ha össze tudtuk hasonlítani a másokéval. Nem
azért, hogy azokat lebecsüljük, hanem hogy azokat is megbecsüljük. Nagyon tiszta tehát a
képlet, amikor a liberális politikai irányzat a másság ellen fellép. Ezt a küzdelmet nekünk kell
megvívunk, mert már a gyerekek meg kell tanítani, hogy a másság nem bűn, nem szégyen,
a legvalóbb sajátságunk. Ahogy Széchenyi mondta a Kelet Népeben, a nemzetre, de az
egyénre is meg kell keresni azt a belső sajátságot, amiért egyáltalán létrejöttünk. Ő így
mondja: azt az Ázsiából jött magot, azt kell megkeresni, kibontani, kicsiszolni és olyan
tökélyre emelni az egész emberiség dicsőségére, amire csak mi emelhetjük saját magunk
értékeit. Évtizedekkel ezelőtt olvastam ezt a mondatot Széchenyiről, és tulajdonképpen
ebből értettem meg egész politikáját. Megkeresni azt, ami sajátosan a miénk. Azt kicsiszolni,
levenni róla minden alságot, minden kinövést, minden zavaró dolgot. Kicsiszolva felemelni
az egész emberiség dicsőségére. Ő ezt a magyar nemzetre értette, és így érezzük mi is a
honismereti mozgalomban. Megkeresni annak a falunak, annak a kis csoportnak a másságát,
amilyen sehol a világon máshol nincs. Azt kicsiszolni és felmutatni az egész magyar nemzet
és azon keresztül az egész emberiség dicsőségére.

Ezen a minisztériumi székfoglalón – ha így nevezhetem – azt mondtam, hogy szabad lesz
az oktatás. Lesznek irányelvek a tantervben, de olyan előírások, melyek módszerben és
anyagban mindenkitől egyformán mindent megkövetelnek, nem. Az alap gondolat ugyanaz:
legyen valami, amit egy bizonyos korosztálytól minden iskolában megkövetelhetünk, de
előtt minden iskolának és minden tanárnak legyen a szabadsága, hogy azt és úgy tanítsa,
ahogy legmélyebb meggyőződése szerint azt tanítani kell. Állami rendeletek nem fognak
senkit sem kényszeríteni, ez a legalapvetőbb jog kérdése. És ezzel kapcsolatban is
félrehallották: soha nem hangzott el, hogy újra be akarom vezetetni – nem is vezetethetem
be, ilyen csak a parlament vezethet be –, kizárólagossá és általánossá téve, a négy + nyolcas
rendszer, a négy elemi után a nyolcosztályú gimnáziumot. Nem lesz minden uniformizálva,
a különböző iskolatípusok egymás mellett is élhetnek. A lényeg az, hogy tudjuk, melyik
iskolában, melyik osztályban mik a követelmények. És ezek átjárhatókká váljanak, ne
kerüljön a gyerek már tízéves korában egy elhatározás nyomán olyan vakvágányra, amiből
nem tud visszafordulni, nem tud átmenni egy másik típusú iskolába. Amikor mindez
elhangzott, voltak, akik úgy akarták hallani, hogy én vissza akarom hozni a nyolc
gimnáziumot. Nem is lehet visszahozni minden ember számára, hiszen nem fog mindenki
gimnáziumba járni. Ma a gimnáziumokba és ehhez hasonló középiskolákba a magyar
ifjúságnak legfőljebb húsz százaléka jár. A többi szakmunkásképzőbe jár, és amikor mi a
nemzetről beszélünk, akkor a többségnek az igényét kell szem előtt tartani. Meg kell
teremteni esetleg a kilenc- vagy tízosztályos általános képzést, ami az Európához való
csatlakozásnak egyik legfontosabb feladata lesz. A nemzeti alaptanterv tehát az a minimum,
amit mindenhol tudni kell, ezenkívül az iskolákra lesz bízva, hogy mit tesz és mit tanít. És
ebben, hogy továbbá mit tanít, igenis ott lesz és oda szeretnénk tenni azt, amit mi ma
honismeretnek, népismeretnek nevezünk. Ez az a tantárgy, amit nem írhat elő a minisztérium
mindenk számára, hiszen *mindenhol külön meg kell írni*. Nem taníthatom a mezőtúri
honismeretet a Zala megyei iskolákban, s a Zala megyei honismeretet nem taníthatom
Borsodban. A kisebb tájaknak a honismerete nem kerülhet bele egy országos tankönyvbe. Az
ott lesz az alaptantárgy feletti mezőben, amit rá kell majd bízni a nevelőkre, a tanítókra, hogy
hogyan fogják tanítani. De hogy taníthassák, annak előfeltétele, hogy legyen honismereti
mozgalom.

Mi lesz a honismereti mozgalom jövője? Az lesz a legfontosabb a jövőben, hogy
szándékunk szerint – ha Isten is megengedi és végig tudom vinni a magam négyéves
periódusát – ott lesz tanítókra, tanárookra bízva a honismeret is. Nem melléktantárgyként,
nem elhanyagolhatóan, hanem beleépítve abba az alaptudásba, amit majd elvárhatunk
minden általános oktatásban részt vett fiattól. Amit mi a honismereti mozgalomban
összegyűjtünk – a népdaloktól kezdve a helynevekig, a régi gazdálkodás emlékeitől a
családtörténetig –, azt nem tanította az iskola. Ezek az ismeretek az iskolán kívül szálltak
nemzedékről nemzedékre. A XX. század végén már nincs mód arra, hogy ezt a tudásanyagot
az egyik nemzedék a másiknak iskola nélkül továbbadhassa. Elmaradtak a nagyapák

elbeszélései, elmaradtak azok az alkalmak, amikor régen a közösség ünnepi alkalmain adta át a tudását az utána következő nemzedéknek. Az iskolán kívüli szájhagyomány megalkotta az emberek képét saját hazájukról, népükről, környezetükről. Ezt az iskola eddig nem vállalta fel, mert amikor az iskolarendszer kialakult, akkor ennek még meg volt a maga szájhagyományos átadási módja, tehát nem volt szükséges, hogy az iskola vegye át ezt a feladatot. Az iskola kifejezetten az írásbeliség, az írni-olvasni tanításra, a számolás tudományára szorított. Amikor kialakult az iskolai oktatás, akkor még természetesen hagyományozódott mindaz, amit mi ma mind a honismeretbe sorolunk. Ennek a szóbeli hagyományozódásnak a lehetősége múlik el a gyors társadalmi átalakulással, a nagyon erős szakosodással, a városiasodással, s azokkal az életkörülményekben bekövetkező változásokkal, amik itt Kelet-Közép-Európában nemegyszer embertelennek és lélekölőnek nevezhetők. Fel kell tehát vállalnunk azt, ami onnan már kihullott és az iskola még nem vette fel. Fel kell venni az iskolába, akár ezen a néven, akár népismeret néven. Hiszen lassan-lassan a magyar irodalmat sem érthetjük meg népismeret, néprajzismeretek nélkül.

Nem sajtótosan csak magyar gond ez. Alkalmam volt beszélni németekkel, finnekkel, más népekhez tartozó tanárokkal, ahol a népismeret szintén most, ezekben az évtizedekben vonul be az iskolai tankönyvekbe. A bajoroknál már van ilyen, hiszen a Német Szövetségi Köztársaságban minden államnak saját tanügye van, és ez saját maga dönt tankönyveiről. Nem járunk töretlen úton. Ezek az igények, amik bennünk felmerültek azíránt, hogy tantárgyként tanuljunk népünk értékeit és történetét, Európa-szerte feltörték visszaszorított helyzetükből. Ha pedig valahol szükség van rá, akkor nálunk van szükség rá, ahol a nemzeti tudatot, a nemzethez való tartozásnak a gondolatát több évtizeden keresztül megszegényítették és lejáratták.

A honismeretre úgy tekintsenek tehát, mint dédelgetett gyermekükre, akit most már be kell ereszteni az iskolába. Hogy hogyan fog sikerülni, az a bátorságon múlik: merjük-e vállalni a népismeretet. Biztos, hogy ehhez tudunk majd adni ségedeszéközöket, népismereti tankönyveket. Tudunk adni olyanokat, amelyek általánosságban beszélnek majd a magyar nép értékeiről. De ehhez hozzá kell tenni annak a kis falunak, annak a tájnak, annak a szegletnek – amit szülőföldnek nevezünk – a történetét, hogy az tényleg az legyen, amivé kell válnia. Olyan tudásra van szükség a népismeretben, ami ott van a szemünk előtt, hogy ha kinézek az ablakon, tudom, hogy most erről a templomról van szó, arról a hegyről van szó, arról a faluról van szó. Mindez nem kerülhet bele az általánosított tankönyvekbe. Meg kell próbálnunk tehát, és a siker kezdeményezésünkön múlik. Az egész ország talpra állása a kezdeményezéstől és a bátorságtól függ. A népismeret jövője is attól függ, hogy akik elkötelezték magukat és tudják ennek az értékét, vállalni fogják-e, hogy abban a szűkebb közösségben, ahol eddig működtek, megalkotják és megcsinálják az iskola számára a népismeretet. A másik vonal nyilvánvalóan az lesz – bár erről a rendkívül ellenséges légkört érezve a parlamentben még nem beszéltem –, hogy a *népismeretet a leendő tanároknak oktassák a tanárképzőkön*, hogy ilyen szak is legyen a tanárképzőkben. Hiszen ennek is kialakult a módszere. Ott kell legyen – ahogy Kodály Zoltán, Györfly István, Németh László, Fülep Lajos és a többiek megálmodták –, mert a népismeretre szükségük van nemcsak a tanároknak, hanem a katonatisztnek, a lelkésznek, a közigazdásznak és az orvosnak is. Györfly Istvánnak és társainak nem sikerült bevezetniük akkor sem, amikor a „nemzeti keresztény kurzus” dühöngött Magyarországon. És lám, ugyanazok az erők most sem akarják engedni.

Ne ringassuk magunkat illúziókban. *A honismeretért ezután is küzdenünk kell.* Ezután is igyekeznünk majd bennünket megszegényíteni, hogy egy elavult, gatyás, tulipános néprajzot akarunk behozni az Európa felé közeledő Magyarországra. De ha ránézünk Európa mai térképére, látnunk kell, hogy ez a mozgalom mindenütt ott van, ha nem is mindenütt érvényesül. Amíg Európa anyagilag boldogabb felében a kormányok élén szakemberek vannak, akik szakszerűen vezetik a fogyasztói társadalom felé Nyugat-Európa egyesülésre most már kész népeit, addig kelet felé a nemzeti megújulás olyan „elavult” gondolatokkal foglalkozik, mint nemzeti nyelv, nemzeti kultúra. Miellegre kell tennünk, hogy 1956-ban miért fogtak fegyvert a fiatalok? A jobb létért, a fogyasztói társadalom gyönyörűségéért, amit megirigyelhetünk nyugattól? Nem. De ha az 56-os eszméket ma próbáljuk mérlegre tenni, akkor rögtön megkapjuk a retrográd és konzervatív jelzőket abban a parlamentben, amely a szabadság nevében született. Kelet-Közép-Európában a nemzetek élére most is olyan emberek kerültek, akik nem a fogyasztásért, nem a jólétért kockáztattak meg mindent – gondoljanak a litvánokra, a lettekre, az észtekre, a lengyelekre –, hanem olyan „irracionális”

dolgokért, mint nemzeti nyelv, hagyomány vagy a haza földje. Az a kis föld, amin ők több ezer éve élnek hitük szerint.

Kelet-Közép-Európában még mindig vannak olyan politikai erők, akik többre becsülik ezt az egyesek által illuzórikusnak, irracionálisnak és konzervatívnak nevezett eszmerendszert, s nem véletlen, hogy ezeknek az országoknak az élén nem bürokraták és számítógéztudósok állnak, hanem költők, írók, gondolkodók, akik *nem egy évtizedre, hanem évszázadra néznek előre*, és tudják azt, hogy az emberiség jövőjét nem lehet másképpen megoldani, mint ezeknek az értékeknek a visszahelyezésével. Amikor arról beszélünk, hogy Európa most egyesül, Európa felé tartunk, hogy megépítjük az Európa-házat, akkor vegyük tudomásul, hogy a másik oldalról márkát és jólétet visznek ebbe a házba, de az erkölcsi értékeket mi visszük, akik megszenvedtük a történelmet. Ezekről az eszmékről nem fogunk eltántorodni akkor sem, ha azt egyesek elhagyandó, konzervatív, lejárt, múlt századi eszméknek nevezik. Az elidegenedésnek – hogy annyian az alkohol, a kábítószer foglyáivá váltak – oka nem a jólét hiánya, hanem azoknak az értékeknek a hiánya, amit a honismereti mozgalom is felvállalt. A valahová tartozásnak a tudata. És azon túl egy olyan kultúráé, ami teret tudott adni az emberi érzelmenek, hiszen a népművészet, a minden ember számára hozzáférhető kifejezésnek a nyelve volt. Ha nem tudja az európai társadalom valamiképpen visszahódítani a hagyományokat magának, akkor hiába egyesül és hiába teremt magának eddig nem látott jólétet, a drogok, az alkohol, az öngyilkosság, az elidegenedés, a neurózis, a depresszió fogja elpusztítani.

Amikor a honismereti mozgalom értékeiről beszélünk, akkor nemcsak magyar értékekről van szó, hanem ennek az Európa-háznak az értékeiről is. Arról az értékről, amit mi fogunk bevinni ebbe a házba, ha be tudjuk vinni. És ha nem tudjuk bevinni, akkor Európa szegényebb lesz. Nélkülünk és ezek nélkül az értékek nélkül Európának sem lesz jövője.

Végül – nem utolsósorban –, ha arról beszélünk, hogy mi a honismeret jövője, akkor még egy gondolat idekíváncozik. A félelem gyűlöletet szül. A románok azért gyűlölnék bennünket, mert félnek tőlünk. És azért félnek tőlünk, mert nem ismernek bennünket. Akik ismernek bennünket Temesváron, Aradon, Kolozsváron, azok közösen állnak ki a magyar iskolákért, a magyar nyelv használatáért. A megbékélést – visszaidézve Jókai Mórt – nem a gazdasági szerződések, a határkiigazítások és egyéb paktumok fogják szolgálni, hanem a kölcsönös megismerés. Nem elég az, amit magunkról tudunk, a másiktól is tudni kell rólunk. *Az egymás megismerésén keresztül történő megbékélésnek a honismeret legyen a talaja*, hiszen itt tanultuk meg becsülni a szegénységből kivirágzó művészetet, a mindennapoknak a költészetét. Ezt kell nekünk megismernünk a másokban is. A megbékélésnek a megismerés lesz a záloga. Megismerve már nem tudjuk egymást gyűlölni, mert minden gyűlölet alapja a félelem, a félelem alapja pedig az ismeretlen, az előítéletekkel eltorzítottság, amit gyakran tüzelni is kell, hiszen minden diktatúra a félelemre épül. Ha nem tud más félelmet kelteni, akkor egy külső félelmet kell megjelölni, hogy jaj nekünk, ha ezek vagy azok a külső erők ránk jönnek. Így próbál a diktatúra most Romániában is működni. Meggyőződésem, hogy nem annyira a magyarellenesség vezérli őket, hanem hogy valakitől félni kelljen, hogy uralkodhassanak a félt emberek felett.

Igy lesz a honismeret európai ügy. A honismeret, amivel önök foglalkoznak, a megbékélés eszköze. Legyen a népismeret egy átjáró, összekötő véráram, ami megszünteti az előítéleteket, és utat enged annak a békének, amit Jókai Mór megálmodott.

Egészen röviden mondtam el ezeket a gondolatokat és befejezésül hadd tegyem hozzá: ezért vállaltam ezt a posztot!

¹ Elhangzott az V. Országos Honismereti Konferencián, 1990. július 8-án. (Szerk.)

Ezer esztendeje született Aba Sámuel

990-ben született a magyar állam harmadik koronázott királya, Aba Sámuel. Aba Sámuel, nemzetségének a nevéből keletkezett egyik történelmi vármegyénk neve – Abaúj-vár –, s amely nemzetségnevtől nagyon sok abaúji település kapta a nevének az előtagját (Abaújvár, Abaújszántó, Abaújdevecser stb.)

Aba Sámuel családjáról Anonymus, a névtelen jegyző őrzött meg érdekes híradást. Eszerint, amikor a honfoglaló magyarok a Hernád és a Sajó völgye, valamint a Mátra és a Szepes-erdők vidékén foglaltak területet, „Árpád vezér nagy földet adott Ednek és Edöménnek a Mátra erdőben, ahol az unokájuk, Pata később várat épített”. Szintén Anonymus utal arra a tényre, hogy az abaúji területeket Ed és Edömén kapta a honfoglalás során, amikor a sereg Szerencs környékén táborozott: „...és az erdők alján Árpád vezér különböző helyeken sok földet adott lakosaival együtt Ednek és Edöménnek, és ezek utódai Isten kegyelméből még most is érdemesek a földek birtoklására.” Ed és Edömén vezérek sarjadékából származott hosszú idő után Aba Sámuel király is, „...akit kegyességéért Abának hívtak”. Anonymus egyébként Edet és Edömént a hét kun vezér között szerepelteti, akik még Oroszország területén meghódoltak a honfoglalásra induló Almos vezér előtt.

Anonymus tudósítása vegyesen őrzött meg hiteles és téves elemeket. Mindenekelőtt hitelesnek tekinthető az a közlés, hogy Aba király második neve Sámuel volt. Az egész krónikairódalom Aba néven ismeri ezt az uralkodót, egyedül Anonymus tudja, hogy tulajdonképpen Sámuel volt az igazi neve. Ezt bizonyítja, hogy Aba a pénzein saját magát Sámuel királynak nevezte. Aba eredetileg tiszteleti név volt, törökül apát jelent s utóbb vált csak nemzetségnévvé. Maga a Sámuel meglehetősen ritka név volt Magyarországon a középkorban, s mivel héber eredetű, feltehetően viselőjének zsidó vallására enged következtetni.

Aba Sámuel pontos születési dátumát nem ismerjük, a korabeli források alapján tudjuk azt a 990-es évre helyezni. 1010 körül már mindenesetre törzsfőnek kellett lennie, hiszen ekkortájt vette feleségül István király egyik később született testvérét. Ha ugyanis Sámuel nem lett volna az egyik kabar törzs vezetője, István király aligha adta volna hozzá hűgát nőül. István a frigy létrejöttével politikai érdekeket szolgált. Ennek révén érte el ugyanis, hogy a tekintélyes kabar törzs vezetője, illetve rajta keresztül az egész kabar népesség a szövetségese lett. Nyilván a házasság feltétele volt, hogy Sámuel, feladva zsidó vallását, térjen át a keresztény hitre. Miután ez megtörtént semmi sem állt útjában annak, hogy a kabar tömegek is felvegyék a kereszténységet, s létrejöjjön a kabar törzs szállásterületén az egri püspökség. Ekkor alapíthatta Sámuel az írott forrásokból is jól ismert sári (abasári), valamint a mai napig fennmaradt feldebrői kolostort.

Ugyanerre az időszakra tehető, hogy az Aba nemzetség, élén Aba Sámuellel, a mai Abaújt is véglegesen a birtokába vette, kiszorítva a területről a Bárca-Tekele nemzetséget. Erre utal Abaúj várának a története is. Hoyvár, vagy másképpen Újvár nevét a honfoglalás után fontos szerepet játszó váráról nyerte, amely vár körül alakult ki lassan a királyi vármegye. Maga a vár a honfoglalás előtt is fennállott, s a nemzeti birtokok kialakulásával az Abák tulajdonába került. Aba Sámuel 1038-ban jelentősen megerősítette a várat. A hatalmas sáncokkal és mély árokkal körülvett vár Aba Sámuel halála után az elégedetlenkedő pogány magyarok egyik fő fészkevé vált.

Az Újvár elnevezés az Óvártól való megkülönböztetésre szolgált. Az Újvártól nem messze, Szinától keletre áll az egykori Óvár. Amikor ez már nem tudta megfelelően ellátni az északra vezető, nagy fontosságú út védelmét, vált szükségessé Újvár megerősítése.

Az Aba nemzetségnek „pogányvárra” épült hatalmas kőerődítménye, a megye névadója, fényes uraságok lakhelye ma már nyomában is alig látható. A vár köveiből templomok, nemesi kúriák, házak épültek, hiszen több mint négyszáz esztendeje rombolták le I. Ferdinánd katonái a Szapolyai Jánossal vívott csaták közepette. Csoda, hogy még annyi kő is maradt a várból, amennyit a régészek a kukoricatáblák alatt találtak – igaz az Abák csontjai nélkül. Bátya, lakótorony, kápolna – mind csak volt. Királyi tulajdonba végül az Anjou Károly Róbert vette, miután leverte Csák Máté és az abák utódainak a hadait. Az Abák neve csak a vár s a jobbágyfalvak nevében maradt fenn, no meg a vármegyében. Ezt nem tudták eltörölni az Anjouk sem.

E nagy, kiterjedt birtokos nemzetség legnevezetesebb tagja volt Aba Sámuel.

István király 1038-ban bekövetkezett halálakor még nem Sámuel foglalta el a trónt, a király még nem bízott meg benne annyira, hogy az újonnan alakult magyar állam vezetését rábízta. Minden jel arra mutat, hogy Péter első uralma idején, 1038–1041 között, amikor István trónjának örököseként erőteljesen megváltoztatta az udvar összetételét, Aba Sámuel is e „tisztogatás” áldozatául esett, kikerült a hatalom gyakorlóinak szűk köréből, sértett emberré vált. S amikor Péter „kemény” politikája miatt 1041-ben menekülni kényszerült, a magyarok Aba Sámuelt ültették a trónra.

Sámuel alig három évet töltött a királyi trónon. Első dolga volt, hogy keményen fellépjen Péter király támogatói ellen, közülük sokat megöletett vagy megkínóztatott. Visszavonta a Péter által hozott törvényeket, sőt még azt az adót is eltörölte, amelynek kivetése István királytól származott. Már trónra lépésének pillanatában világosan látta, hogy az uralma attól függ, meg tud-e egyezni a Péter visszahelyezésére törekedő német uralkodóval, III. Henrikkel. 1043-ban – kétévi fegyveres csetepaté után – végre békét tudott kötni Henrikkel, igaz, hogy megalázó feltételekkel: súlyos adót kellett fizetnie a német császárnak.

Miután nyugat felől – ha csak átmenetileg is – biztonságban érezhette magát, bent az országban arra törekedett, hogy leépítse az István király által létrehozott államot és az egyházat. Uralma tehát egyértelmű visszalépés volt a feudális viszonyok kiépülésének folyamatában.

Sámuel ugyanúgy zsarnok király volt, mint elődje, Péter. Könnyörtelenül félreállította azokat, akik nem követték politikai irányvonalát. Egy kortárs német szerző egész bűnlajstromot zúdít Aba Sámuel fejére: „...rablásokat vitt véghez, gyilkosságokat követett el, sok bűnt cselekedett, megtagadta az igazságot, megsértette a törvény jogát, szörnyű zsarnokságot gyakorolt, úgy, hogy maga a föld kiált fel gonoszsága miatt.” De az egyház ellen indított támadás miatt Gellért püspök is hasonlóan nyilatkozott: Aba „...uralkodása alatt, mint a próféta mondja: vérontás vérontást ért, azaz a bűnt bűn követett.”

Uralkodásának idején teljes mértékben a közszabadokra támaszkodott, szívesen tartózkodott közöttük. Ezért, valamint a már említett, III. Henrikkel létrehozott és vereségnek elkönnyvelt békekötése miatt Péter főúri hívei összeesküvést szöttek ellene. Amikor erről tudomást szerzett, 1044-ben az összeesküvők többségét kivégeztette. Az életben maradtak ekkor III. Henrik segítségét kérték. Henriket az is tüzelte, hogy Aba nem teljesítette az előző évben kötött béke néhány pontját. Főleg ezért hajlott a magyarok kérésére, és 1044-ben magyarországi hadjáratra indult. Az összecsapásra a Győrhez közeli Ménfőnél került sor, s itt Aba Sámuel árulás révén is meggyengült serege vereséget szenvedett. A győztes német uralkodó zsákmánya lett Aba aranyozott lándzsája és koronája is. A király feleségével és fiaival kelet felé menekült. A Tisza környékén azonban a menekülő Aba Sámuel ellenfelei elfogták és megölték. Fiai később a nemzetség feldebrői monostorában temették el.

Halálának körülményeiről egy XIV. században íródott krónika igen érdekesen számol be. Eszerint, ahol ellenségei megölték Abát, ott abban a faluban, a templomban temették el. Néhány évvel később azonban, amikor felnyitották a sirt, szemfődelei és ruhái épek voltak, sebhelyei pedig begyógyultak. Ekkor temették el a fiai a saját feldebrői monostorában.

A krónikában megörzött történet arra mutat: utóbb voltak olyanok, feltehetően a nép egyszerű fiai közül, akik kegyelettel emlékeztek vissza Aba Sámuel királyra. Aba Sámuel fiainak a leszármazottjai, a később terebélyes ágga terjeszkedő Aba nemzetség tagjai királyt ugyan többé nem adtak Magyarországnak, viszont a Mátra vidékén és az abaúji területen szinte királyi hatalomra szert tett magyurat nem is egyet.

Molnár István

Csány László emlékezete¹ (1790–1849)

Kétszáz évvel ezelőtt, 1790-ben a Zala megyei Csányban született az 1848/49-es forradalom és szabadságharc méltatlanul elfeledett kormánybiztosa, minisztere – és mártírja. Emléke s a szabadságharcban betöltött szerepéről mindmáig nem készült összefoglaló munka. Írással e hiányt igyekszem pótolni.

Nemes család sarja, 1809-től huszártisztként részt vesz a Napóleon elleni háborúban, majd a harcok során szerzett lábsérülése miatt birtokaira vonul vissza. Táblabíró lesz Zalában, s rövidesen a szerveződő szabadelvű ellenzék vezérévé válik. Rokona és barátja *Deák Ferenc*, akinek 1833-ban történő követté választását ő maga is szorgalmazza. Kettejük viszonya 1843-ban romlik meg átmenetileg, mert az esedékes – és véres botrányba torkolló – megyei követválasztás után Deák bejelenti, hogy visszavonul a közéletől.²

Pártfogolja a védegyleti mozgalmat és minden olyan megmozdulást, amitől a nemzet felemelkedését reméli.

1848 márciusában a fővárosban tartózkodik. A forradalom napjaiban a *Közcsendi Bizottmány* egyik szervezője, s azon igyekszik, hogy megakadályozza a minduntalan összeverődő tömegek túlkapasait. Rövidesen a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány tagjává választják. Dráva melléki kormánybiztosként szemtanúja a szeptemberi tragikus eseményeknek: szeptember 11-én ő értesíti a kormányt Jellasics támadásáról, majd hamarosan arról kénytelen beszámolni, hogy gróf Teleki Ádám, a csapatok akkori főparancsnoka nem kíván szembeszállni a betolakodókkal.

Batthyány lemondását kétségbeesett levélben igyekszik megakadályozni: „... *szükséges, hogy kormányon Méltóságod álljon rendületlenül... különben a kormányváltás most bizonyosan a hon halála.*”³ Bár a kormány lemondását meggátolni nem tudja, azt mégis eléri, hogy a tehetetlen Teleki Ádám helyére Mógát nevezzék ki, aki a hosszú retírálás után végre Pákozdnál elszánja magát az ütközetre. A rövid csatározás után Jellasics fegyverszünetet kér, majd csapataival megszökik a harctérről. Móga – Csány minden győzködése ellenére – csak a Lajtaig üldözte az ellenséget, miután az országgyűléstől s a még működő hadügyminisztériumtól nem kaptak egyértelmű parancsot a határ átlépésére. A hetekig tartó huzavona vezetett aztán a schwechati kudarchoz, ami után a táborban tartózkodó Kossuth elfogadja Móga lemondását és Görgeyt nevezi ki helyébe. Bár kezdetben Csány idegenkedve szemlélte az agilis fiatal tábornok tevékenységét (a tisztek kinevezési jogával kapcsolatban összetűzéseik is vannak), ám rövidesen meggyőződött Görgey hozzáértéséről, s mert nézeteik sok szempontból azonosak, atyai jó barátság alakult ki köztük.

Fő feladatuk a hadtest megerősítése és a határvédelem megszervezése. Sok idejük azonban nincs, hisz december 15-én Windischgrätz csapatai átlépik a határt, s a felszerelésbeli hiányosságokkal küzdő fel-dunai hadtest kénytelen visszavonulni az egyébként is túlerőben lévő ellenség elől. A seregben is a bomlás jelei mutatkoznak. Gyakori a dezertálás, aminek a fő oka az, hogy a volt császári-királyi tisztek és a honvédek e kényes helyzetben nem tudták összeegyeztetni az uralkodónak tett esküjüket az alkotmányra tett esküvel. Görgey és Csány kiáltványokban igyekezett tisztázni a sereg jogi helyzetét, s hitet tenni az áprilisi törvények mellett. Hiába. A téli öltözet és a megfelelő fegyverek hiánya, az állandó visszavonulás, a király váratlan lemondása, valamint az említett eskü-dilemma miatt a katonák hangulata tovább romlik.

Ilyen állapotban érkezik a sereg Buda alá, ahol Kossuth parancsára döntő ütközetre készülnek. Csány így ír erről Kossuthnak: „... *a főváros körül vívjuk az élet-halál harcot... Még a hátunk mögé is ágyúkat állítunk a futni akarók ellen. Ott élni vagy halni kell.*”⁴

¹Csány László neve a történeti irodalomban gyakran szerepel „i”-vel: Csányi Lászlóként.

²Deák csak azzal a feltétellel vállalta volna el a követséget, ha megyéje megszavazza a csekély terhet jelentő, úgynevezett *házi adót*. Ám a konzervatív megyei nemesség a javaslatot elvetette, és véres (halálos áldozatot is követelő) csetepatét provokált.

³Csány szeptember 23-án kelt levelét közli Urbán Aladár: A nagy év sodrában c. könyvében az 560. oldalon.

⁴Csány idézett levelét a Kossuth Lajos összes művei XIII. kötetének 899. oldalán találjuk. (továbbiakban: KÖM)

Hiába az elszántság, a döntő ütközetből mégsem lett semmi. Perczel segítségként főrendelt serege ugyanis Mórnál vereséget szenved, s a hír vétele után Kossuth elrendeli a főváros kiürítését. Az országgyűlés Debrecenbe teszi át székhelyét. Csány úgy érzi, hogy a kormány fejvesztett menekülése, valamint az, hogy Batthyány vezetésével még békeküldöttséget is menesztettek Windischgrätzhez, még inkább demoralizálólag hat a seregre, s emiatt szemrehányásokkal illeti Kossuthot: „... Az a Windischgrätzhez küldés ... rosszabb hatású egy csatavesztésnél” – írja január 1-jén kelt levelében.⁵

A főváros kiürítése a teljhatalmú biztossá kinevezett Csányra hárul. Munkájukat erősen nehezíti, hogy a sebtében távozott kormány elég nagy zűrzavart hagyott maga után, és segítségre – miután mindenki menekült, aki csak tehetett – nemigen számíthatott. Rádásul csupán két-három nap áll rendelkezésére, hogy az államvagyon, az iratokat, a hírlap- és bankjegynyomdát, a fegyvertárat, az egész fegyverkészítő ipart, gépeket, munkásokat az egyetlen, pest–szolnoki vasúton a Tiszántúlra eljuttassa. Szolnoktól aztán szekerek szállítják tovább a készleteket Debrecenbe, illetve Nagyváradra.

Január 2-án Csány elnöklete alatt haditanácsot is tartanak a kormánybiztos szállásán, az Emmerling fogadóban. A résztvevők: Vetter, Görgey, Perczel, Répássy, gróf Lázár tábornokok, Aulich, Klapka és Kohlmann ezredesek, valamint Pusztelnik és Bayer őrnagyok. Miután úgy ítélik meg, hogy a sereg pillanatnyi állapota, a nyomasztó ellenséges túlerő és a kedvezőtlen terepviszonyok miatt a csatát a győzelem reményében nem fogadhatják el, módosítják az OHB utasítását, s Görgey javaslatára Klapka haditervét fogadják el, s ezzel veszi kezdetét a fel-dunai hadtest kalandos felvidéki hadjárata.

Csány leköszön kormánybiztosi hivataláról, s nem követi Görgeyt (a tervet elfogadja ugyan, de túl kockázatosnak tartja), hanem Debrecenbe megy, ahonnan Kossuth rövidesen az erdélyi hadsereg mellé küldi polgári ügyeket intéző biztossként. Bemmél azonban sokkal kevésbé tud együtt dolgozni, mint Görgeyvel. „A tábornok ugyanis ... nemtetszéssel tekintett a kormány kiküldöttjére, ami azután nem maradhatott hatástalan Csányra sem.”⁶ Az örökös visszavonulás során súlyos veszteségeket szenvedett az erdélyi sereg. Nyomasztó teher nehezedik tehát Csányra: pénzt, hadianyagot, embert kell teremtenie szinte a semmiből a megtépázott csapatok részére. Éles kritikával kíséri Bem lépéseit, vakmerőséggel, könnyelműséggel vádolja a lengyel vezért. A vízaknai vereséget is Bem hibájául rója fel. Később, ahogy jönnek a sorozatos győzelmek, Bem hadvezéri képességeiben nem kételkedik már, de kapcsolatuk továbbra sem felhőtlen. Tiltakozik például a tábornok terve ellen, mikor az a székelyeket a román lakosságú határvidékre akarja telepíteni, később pedig azért emel szót, mert Bem újoncokat is felhasználták a reakciós erők, tehát sokkal nagyobb azoknak a bűne, akik a szenvedélyeket felszították. Épp ezért felszólítja a román parasztokat, hogy térjenek a magyar alkotmány iránti hűségére, hisz a magyar törvények lehetővé teszik, hogy lerázzák magukról a szász városok uralmát.

Az erdélyi hadjárat győzelmes befejezése után Kossuth a Bánátba rendeli Bemét, Csány feladata pedig az, hogy – a fegyver- és lőszerutánpótlás megteremtésén túlmenően – megszervezze Erdély közigazgatását, növelje haderejét, s az újabb támadásra felkészülő tege járhatatlanná a Kárpátok hegysorosait.

Nem sokkal később azonban Kossuth más feladattal bízta meg: fölkinálja számára a közmunka- és közlekedésügyi tárcát az új kormányban. Így május 12-én elhagyja Erdélyt, s átveszi hivatalát. Nagyszabású tervekbe kezd: egy Szolnok–Debrecen–Kolozsvár és egy Szolnok–Arad vasút létrehozásának munkálatait kezdeményezi (a földmunkákban horvát hadifoglyokat alkalmaz mérsékelt fizetés ellenében). Buda felszabadulása s a kormány újbóli Pestre költözése után a központi vasutat kezdi építeni. Kidolgozza a közmunkák általános rendezését, s a kormány elé terjeszt egy amnesztiarendeleetet is, de azt nem fogadják el.

Rövidesen bekövetkezik Haynau támadása és az orosz intervenció. A kormánynak ismét menekülnie kell. Csány ezúttal is utolsóként hagyja el a fővárost. Csalódott ember. Kossuth

⁵KÖM XIV. kötet, 17. old.

⁶Kovács Endre: Bem a magyar szabadságharcban 112. oldal

magatartásából – aki (legalábbis Csány úgy érzi) egyre inkább a körülötte kialakuló frakciókra támaszkodik – arra a következtetésre jut, hogy a kormányzó a minisztériumot immár akadályozó tényezőnek tekinti. Erélyes hangú levelet ír Kossuthnak, amelyben kijelenti: „felelős miniszter neve alatt nem akar báb gyanánt néző lenni...”⁷

Szegedre, a Kossuth által kijelölt új székhelyre a képviselőknek már csak töredéke érkezik meg. Sokan hitüket veszítik, s a menekülést, a bujdosást választják. Csány nem futamodik meg. Pedig ekkor már beteg (köszvény gyötri, nehezen tud járni), senki sem vetné szemére, senki sem tekintené gyávaśagnak, ha visszavonulna. Csány azonban kitart a vállalt eszme mellett.

A Szegedre érkező „csonka” parlamenttel együtt még részese a szabadságharc utolsó nevezetes tetteinek: megalkotják a nemzetiségekkel való megbékélés talpkövet jelentő nemzetiségi törvényt. (Akkor is nagyszerű mozzanata ez a szabadságharcnak, ha a törvény már inkább csak jelképes, semmint valóságos jelentőségű, hiszen a magyarság mozgalma utolsó napjait élte – de mindenképpen példát mutatott Európának.)

Az utolsó napok parlamenti és minisztertanácsi ülései méltatlanok a szabadságharc eszméjéhez. A túlfeszített hangulatban szinte mindennaposak a személyi torzalkodások. Főleg a Kossuth–Görgey ellentét éleződik ki. Görgey ugyanis lehetetlennek tartja, hogy a 200 ezres orosz túlerővel szemben győzelmi esélyünk lenne, ezért minden követ megmozgat annak érdekében, hogy a magyar csapatokat Komárom térségében vonják össze, s azok Haynaut próbálják megverni, míg az oroszokkal szemben egyezkedő tárgyalásokat javasol. Kossuth először elfogadja a tervet, ám később – a győri kudarc hírére – megváltoztatja, s Szegedre rendeli el a csapatösszevonást. Görgey így egyedül marad Haynauval szemben, s mert Kossuth elképzelésével nem ért egyet, nem engedelmeskedik azonnal a parancsnak, hanem előbb megkísérli egyedül feltartóztatni Haynaut. Kísérlete sikertelen, s az ácsi csatában maga is súlyos fejsérülést szenved, csapatai pedig visszavonulnak. A kormány néhány tagja és a baloldali képviselők engedetlenséggel és árulással vádolják Görgeyt, amiért nem követte Kossuth utasítását. Csány azonban, aki jól ismeri a tábornokot, védelmére kel. Az utolsó napokban erélyesen követeli Kossuth lemondását, s azt, hogy Görgey kapjon teljhatalmat. Kossuth lemondása és Görgey kinevezése után megkísérli rábeszélni a tábornokot a harc folytatására, majd amikor ennek kilátástalanságát felismeri, ő is ellene szól a fölösleges vérontásnak. Görgey menekülésre biztatja, ám Csány nem hajlandó erre, s a hadsereg mellett marad. „Nem akarok, úgymond, a hazántól távol élni, midőn benne meghalnom lehet...”⁸

A fegyverletétel után az oroszok a többi elfogott tiszttel és polgári személlyel együtt Kisjenőre, Sarkadra, majd Nagyváradra viszik. Később átadják az osztrák hatóságoknak, akik haditörvényszék elé állítják. Csány semmit sem tagad. Kijelenti, hogy mindent a meggyőződése szerint cselekedett és kötelességét teljesítette. Kötél általi halálra ítélik. Az ítéletet 1849. október 10-én hajtják végre a pesti Újépületben, ahol néhány nappal korábban a volt miniszterelnök Batthyány Lajost is kivégezték.

Csány László rendkívül tiszta jellemű hazafi volt. Sajnos a köztudat szinte teljesen elfeledte. Jó lenne, ha a vértanúk napján, október hatodikán ezentúl rá is emlékeznénk.

Oláh András

A felhasznált irodalom: Barta István: Kossuth és Csányi. Századok, 1952. 3–4. sz.; Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. Európa, Bp., 1988.; Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848/49-ben. Pest, 1868.; Barta István: Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése. Hadtörténelmi Közlemények. 1955/2. szám – Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re. Helikon Kiadó. Bp., 1982.; Pusztaszeri László: Görgey Artúr a szabadságharcban. Magvető, Bp., 1984.; Szilágyi Sándor: A magyar forradalom férfijai 1848/49-ből. Pest, 1850.; Kovács Endre: Bem a magyar szabadságharcban. Zrínyi, Bp., 1979.; Urbán Aladár: A nagy év sodrában. Magvető, Bp., 1981.; Kossuth Lajos összes művei XIII–XV. kötet. Akadémiai, Bp., 1952.

⁷Az idézett mondatot Csány minisztertanácsa, Vukovics Sebő jegyezte le visszaemlékezéseiben. (150. old.)

⁸Szilágyi Sándor: A magyar forradalom férfijai, 57. old.

Száz éve született Schwartz Elemér

1962 januárjának utolsó napjaiban a bajorországi Seligenporten ciszterci apátságának ősi templomában még állt a sok alakból álló, kivilágított betlehem; közvetlenül eléje ravatalozták fel a würzburgi egyetemi kórházban váratlanul elhunyt magyar egyetemi tanárt és ciszterci szerzetest: Komjáthi-Schwartz Elemért. Életében soha nem járt ebben a kis ciszterci apátságban (a középkorban ciszterci nővéreké volt, századunkban a rend férfi ága újította fel benne a szerzetes életet, mely azonban azóta ismét megszűnt), nem ismerte őt ott senki, nyilván véletlen volt, hogy a betlehem előtt ravatalozták fel, de a temetésen részt vevő néhány egykori tanítványa – köztük e sorok írója és Leber stuttgarti parlamenti képviselő, aki búcsúztatta – szép jelképet látott ebben. Életének sok kezdeményezése közül az egyik legeredményesebb éppen a „betlehemállító mozgalom” volt, melyre neves művészeket kért fel. 1959-ben Kölnben megjelent műve (Auf! Lasst uns nach Bethléhem eilen!) és énekgyűjteményének posztumusz kiadása (Europa singt: Stille Nacht, Heilige Nacht! Innsbruck, 1963) is mutatják: hirtelen megszakadt életének végén is ezzel a kérdéssel foglalkozott. Rövid híradáson kívül, tudomásunk szerint, csak külföldön [ORBIS IX (1960.) 263–280., és az ONOMA Bulletin d'information et de bibliographie, Leuven 1962–63., et Bibliographia Academica Leuven 1966.] ismertették küzdelmekben, kezdeményezésekben is gazdag életét, magyar nyelven nem jelent meg róla bővebb ismertetés.

A burgenlandi Vasvörösvár (Rotenturm a. d. Pinka) tanítói lakásából, a közeli Vaskomját-ról (Kemeten, ahol a templom melletti kis emlékmű jelzi, hogy a család egyik őse, mint „ludi magister” Mária Teréziától nemességet kapott) idekerült népes tanítói családból – nyolc gyermekük volt – több jelentős élet indult el: József (1871–1949), aki a Szentgotthárd melletti Nagyfalva (Mogersdorf) plébánosa lett, *Hermann* (1883–1971), aki Felsőőrött (Oberwart) volt igazgató-tanító, majdnem félszázadon át a templom kántora, a kórház gondnoka, *Emilia* (1886–1972) mellett az 1890. augusztus 25-én született *Lajos*. Az elemi iskola elvégzése után József bátyjához került, akinek plébániájáról, Nagyfalváról járt be a szentgotthárdi állami gimnáziumba. Ott ismerte meg a ciszterci rendet, amely a középkor óta jelentős szerepet játszott Burgenland lelki, gazdasági és kulturális életében.

A Tószögben (Seewinkel) Barátfalva (Mönchhof) és Pátfalva (Podersdorf) ciszterci plébánia ma is a heiligenkreuzi apátsághoz tartozik. A rendnek a birtokán telepedtek meg a ciszterci nővérek a II. világháború után és itt építették ki Marienkron vízgyógyintézetüket. Közép-Burgenlandban az egykori apátság Borsmonostor (Klostermarienberg), most Lilienfeldhez tartozik, Dél-Burgenlandban pedig a „Mini” (= Mönch) helységnevek jelzik, hogy egykor a szentgotthárdi apátsághoz tartoztak, melyet III. Béla király alapított, a török idők után Heiligenkreuzból történt az újjáalapítás.

Megismervén és megszeretvén e rendet a zirci apátság kapuján kopogtatott és itt kapta beöltöztetést – 1907. augusztus 14-én – az *Elemér* nevet. A noviciátus elvégzése után tanulmányainak befejezésére (VII–VIII. osztály) Egerbe került. Budapesten a Bernardinum-ban végezte 1910–1914 között teológiai és bölcséleti (magyar–német) tanulmányait. 1914-ben már bölcsészdoktor. 1915-ben tanulmányúton volt Bécsben és megkapta a tanári diplomát. Segédlelkész lett Szentgotthárdon, majd Előszálláson, 1916-ban Székesfehérvárott tanár, de még ebben az évben a rend budapesti gimnáziumához került, ahol 1935-ig tanított. 1922-ben a budapesti Tudományegyetemen magántanár a német nyelvjáráskutatásról és néprajzról szóló művével, 1934-től a német- és összehasonlító germán-nyelvészet nyilvános rendkívüli, 1936-tól pedig rendes tanára a pesti egyetemen.

1938-ban megalapítja a *Német Nyelvtudományi és Néprajzi Intézetet*, megkezdí a Magyarországi Német Nyelvatlasz munkálatait és megindítja a Német Nyelvészeti Dolgozatok (1943-ig 9 kötete jelent meg) és a Német Néprajztanulmányok című sorozatot (1943-ig 12 kötet látott napvilágot). Saját tudományos működését több mint 300 cikke és önálló műve fémjelzi, melyek közül némelyek, különösen a nyugat-magyarországi német helynevekre vonatkozó (1932), élénk vitát váltottak ki. Még nagyobb jelentőségű volt mozgalmakat megindító tevékenysége. A következő kezdeményezések fűződnek nevéhez: a *magyar vallásos néprajz*, melynek célkitűzéseit, feladatait és módszerét elsőként hirdette meg; a *Foederatio Americana*, a katolikus egyetemi és főiskolai hallgatók egyesülete, melyet Bitter

Illéssel együtt alapítottak (1921); a *szentgotthárdi apátság archívuma* (1933), különösen a Burgenlandra vonatkozó adatokat, iratokat gyűjtötte össze (1950-ben a rendek feloszlátásakor nyoma veszett); *Szent Kristóf Testvérület* autósok és vízisportolók számára; *Hegyi Szent Bernát Társulat* a hegyászok számára; a *Borostyános Szent Szűz Repülői* a repülők számára; *Szent Hubertusz-mise* a vadászoknak; *Szent Miklós tisztelete* a krampuszkultusz leküzdésére. 1936-ban alapította meg a *Magyar Betlehemes Mozgalmat* művészi betlehemek készítésére és felállítására; 1946-ban a *Fra Angelico Társaság*ot néprajzosok, írók, zenészek és művészek számára a karácsony ünnepének igényesebb megülésére.

1948-ban minden megindokolás nélkül felmentették budapesti egyetemi tanári állásából, 1950-ben Belgiumban Leuven katolikus egyetemén a német művelődéstörténet és szellemtudomány vendégprofesszora lett. 1951-ben Rómában Zágon Józseffel együtt megalapítja az *Academia Catholica Hungaricat*, melynek tudományos kiadvány sorozata, az *Ars et Scientia*, csak néhány számot ért meg. 1956-ban a nagyszámú magyar fiatal megjelenése mintha új lendületet adott volna, különben eléggé mostoha emigráns életnek, melynek legszebb napjai szülőföldjén tett látogatásai voltak. Felsőőrött találkozhatott Hermann testvérével és annak leányaival, akik ma is itt élnek és legközelebbi rokonai. Főleg a flamand vallásos néprajzzal és ismét a karácsonnyal foglalkozott. Egyre jobban elhatalmasodó betegségeiben csak az egyetem magyar jezsuita tanárával, Muzslay (Muselay) Istvánnal folytatott beszélgetések jelentettek számára felüdülést. 1961 őszén egykori pesti egyetemi tanár barátjához, Burger professzorhoz megy a würzburgi egyetemi klinikára, ahonnan már nem is tér vissza. Kívánsága szerint a legközelebbi ciszterci apátság temetőjében, a Nürnbergtől délre lévő Seligenportenben várja a feltámadást.¹

Galambos Iréneusz

Mihalik Sándor, a kassai helytörténeti múzeum alapítója

Kilencven évvel ezelőtt, 1900. február 18-án Kassán látta meg a napvilágot a nemzetközi hírű művészettörténész, Mihalik Sándor. Egész életét a művészetek tanulmányozásának szentelte, többek között szülővárosa, Kassa is sokat köszönhet munkásságának.

Pályaválasztását erősen befolyásolta az a körülmény, hogy édesapja, Mihalik József szintén művészettörténész volt, tehát már a családi körben magába szívta a művészetek és a történelemtudományok iránti vonzalmat, szeretetet. Ifjú fejjel olvashatta édesapja történeti tanulmányait és munkáit. Édesapja egy ideig (1903-tól) a kassai múzeum miniszteri biztosa volt, és több helyi vonatkozású munkát írt. Ezek közül kiemeljük: *Kassa város ötvösségének története* (Bp., 1899); *A kassai Szt. Mihály-kápolna* (Bp., 1904); *A kassai Szt. Erzsébet-templom* (csak első kötet, Bp., 1912) c. műveit. De tanulmányozhatta a fiatal Sándor a Múzeumi és Könyvtári Értesítőt is, amelyet 1907–1918 között szintén az édesapja szerkesztett.

Ezek után nem meglepő tehát, hogy Mihalik Sándor szintén ezt a pályát választotta. Tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte, s 1926-ban régészetből doktorált ugyanott. Utána három évig a Magyar Tudományos Akadémia Római Történeti Intézet ösztöndíjasaként Olaszországban kutatót. Elsősorban a magyar iparművészet itáliai kapcsolatait tanulmányozta. Az 1930-as évek közepén Berlinben volt tanulmányúton, ahol a középkori magyar ötvösművészet számos, Németországban őrzött emlékét sikerült felkutatnia és azonosítania. A harmincas évek második felében készültek a magyarországi kerámiaművéség XVIII–XIX. századi történetével foglalkozó első tanulmá-

¹Komjáthi-Schwartz Elemér születésének százéves évfordulója alkalmából kiállítás és megemlékezést szerveztünk szülőfalujában, Vasvörösvárott (Rotenturm an der Pinka), a Magyar Néprajzi Társaság pedig november 22-én tartott Komjáthi-Schwartz Elemér emlékülést Budapesten, a Néprajzi Múzeum dísztermében. Szívesen vesszünk minden adatot, dokumentumot, tanácsot a professzor úr életéről, működéséről.

nyai: a gácsi és a regéci keménycserép-manufaktúrák korai történetének feldolgozása. Ebben az időben készítette el a pest-budai önöntés történetének első összefoglalását is. 1939-ben nevezték ki a kassai Felső-magyarországi Rákóczi Múzeum igazgatójává. Ezt az állását a második világháború végéig töltötte be.

Múzeumi tevékenységének középpontjában mindig a műemlékvédelem állt, ezt tartotta elsődendő feladatának. Mindenekelőtt a magyar műltra, a város történetének tárgyilagosa bemutatására törekedett. Tanúskodnak erről Kassán írt munkái is. 1942-ben írta meg a Miklós-börtön című művét, melyet egy év után követett az Öt év műemlékvédelme Kassán című munkája 1943-ban. Majd a rákövetkező évben – 1944-ben – készítette Benczúr Gyula kassai tartózkodásáról szóló írását. Benczúr ugyanis Kassán végezte középiskoláit, ahol egyúttal a Klimkovics testvérek magánrajziskolájában rajzolni és festeni is tanult. Művészi pályája tehát ebből a városból indult el. Benczúr itt szívta magába Kassa történelmi levegőjét, föltehetőleg ennek a hatására alkotta meg később, 1869-ben II. Rákóczi Ferenc elfogatása című képét.

Mihalik Sándor kassai igazgatóságának néhány esztendőös időszakában a legjelentősebb esemény a Miklós-börtönnek helytörténeti múzeummá való átalakítása. Erről szeretnék most részletesebb ismertetést adni.

Előjáróban meg kell jegyeznünk, hogy a két világháború között annyira elhanyagolták az épületet, hogy városszépítési szempontból többször szoba került lebontása is. Szerencsére ez nem következett be. Városunk szegényebb lett volna egy értékes épülettel és a benne elhelyezett helytörténeti múzeummal. Egyébként az épület Kassa legrégebb lakóházai közé tartozik, és mindmáig megőrizte a város régi hangulatát.

Mikor 1940 őszen számba vették Kassa műemlékeit, az épület mostoha sorsa egyszerre megváltozott. A szakértők azonnal felismerték, hogy az ütött-kopott, többszörösen átépített, elhanyagolt és piszkos külső nemes architektúrát takar és az épület múzeumi célra előnyösen használható. A helyreállítási munkálatokat 1940 novemberében kezdték el, de a restaurátoroknak akkor még semmiféle hiteles adat nem állt rendelkezésükre az épület történetére vonatkozólag. Csak a helyreállítási munkák során fedték fel az épület számos titkát, így ma már ismerjük ennek az érdekes épületnek múltját, viszontagságos és változatos sorsát.

Már a restaurálás elején, amikor levették a külső vakolatot, előbukkantak az eredeti kőosztású, gótikus ablakkeretek és a szakemberek egy középkori kassai patríciusházzal találták szembe magukat. Megállapították, hogy eredetileg nem börtönnek épült, hanem már a XV. század második felében patríciusház lehetett. A Miklós-börtön két középkori ház összeépítéséből keletkezett, elárulja ezt a falak szerkezete. A ma látható apró ablakok helyén és közelében a gótikus korban nagyobb méretű, kőkeretes ablakok álltak. Egy ilyen elpusztult és átépített kőkeretes ablak maradványai a jobb alsó ablaknál még ma is láthatók. Miután a vakolatot levették, újra teljes szépségében mutatkozott meg az egész kőkeret. Eltávolították a közőkbe rakott téglákat is, így ma már ismét eredeti rendeltetésének megfelelően láthatjuk ezt a gótikus ablakpárt. Érdekességét növeli, hogy méreteiben, szerkezetségi arányaiban és formai megoldásában hajszálnyira egyezik a kolozsvári ferences kolostor konyhaablakaival. Tudjuk, hogy a kassai építőmesterek a kolozsvári Szent Mihály-templom építésénél is dolgoztak. Számos kőfaragójel van a kolozsvári templomon, a kassai hatás és közreműködés főleg a kapukiképzésben mutatkozik. A kassai Miklós-börtön gótikus kőosztású kőablakai szintén arról tanúskodnak, hogy a kassai építésszek más kolozsvári építkezéseknél is közreműködtek.

Az épülettel kapcsolatban meg kell említenünk a helyi fazekasok tevékenységét is. A XVI. században már oly nagy számban voltak a városban, hogy egy utcasor került ki belőlük, melyet mind a mai napig Fazekas utcának neveznek. De magában a Miklós-börtön épületében is volt fazekasműhely. Ennek bizonyítéka az az égetett agyagmaszknegatív, mely egy teljesen betemetett föld alatti helyiségből került ki háromméteres földtömeg alól. Egyébként a föld alatti helyiségek feltárása azzal a meglepetéssel járt, hogy nemcsak a kassai fazekasság egykori szórványos emlékei bukkantak elő, hanem gazdag sorozatokban újra előtűnt áll ennek a színvonalas iparosságnak egész múltja. A föld alatti részekből összesen 11 helyiséget tártak fel a szakemberek. Ezekből 9 teljes egészében földdel volt megtömve. Ezeket a XVIII. század végén tömhették el, azután, hogy az országgyűlés 1791-ben törvényben is kimondta a kinvallatások eltiltását. Ezzel a Miklós-börtön alsó helyiségei funkciójukat veszítették. A helyreállítási munkák során a föld alatti részek kitisztításánál és felásásánál eltűnt századok gazdag emlékei kerültek elő a föld alól. Csaknem félezer darab lelet az ásások eredménye.

A fazekaskészítmények részben a Miklós-börtönre alakított, középkori eredetű, egykori kassai patriciusházban működött fazekasműhelynek tartozékai voltak. Az előkerült kerámiai leletek nemcsak Kassa hajdani művészeti múltjának újabb bizonyítékai, hanem a régi magyar fazekasság történetében is új fejezetet nyitnak. Csaknem 500 év emlékei! Egy hatalmas időszak fazekassága világosodott meg előttünk, műhelyfelszereléssel, anyagával, törekvéseivel és munkásságával együtt. A Miklós-börtönben talált legrégebb cserépanyag Zsigmond korából származik. A napvilágra került kerámiai anyag legszebb darabjait ma a múzeumban tekintheti meg a látogató.

A volt Miklós-börtön helyreállítása óta kizárólag a múzeum céljait szolgálja. Elsősorban a város történetére és múltjára vonatkozó anyag van elhelyezve az egyes helyiségekben. Ha a látogató megtekinti, hű képet kap a város lakosságának régebbi századokbeli életéről, műveltségéről.

A Kassa nevezetességeit látogató érdeklődőknek csak ajánlani tudjuk a Miklós-börtön meglátogatását. Ezáltal lesz ugyanis teljes a városról, annak történetéről alkotott véleményük. Látogatásuk során gondoljanak hálával arra az emberre, aki mindezt létrehozta és megmentette az utókor számára: Mihalik Sándorra.

Végül még egy megjegyzés! A kis múzeumban kiállított leletek azért is fontosak, mert bizonyítják, hogy az a művészi igény, mely a kassai dómot létrehozta, visszasugározta ihletőerejét a nagy művészetek árnyékában fejlődő iparosságra is. Ez mindenképpen a kassai polgárság művészetszeretetről tanúskodik.

Görös Mihály

Kassa, Felső-Magyarország fővárosa

A képet a belga Egidius van der Rye rajzolta és Georgius Houfnaglius tette közzé 1617-ben. A művész, Ferdinánd főherceg udvari festője 1605-ben meghalt, tehát a rajz azelőtt keletkezett. (Rózsa György: Régi várképek. Bp. 1959. c. könyvből.)

A Batthyányak fészke – Németújvár

A szájhagyomány három mondát őrzött meg a török időkről a várral kapcsolatosan. Az egyik szerint a török korban hatalmas birkanyáj legelt a vár oldalában, ami nem csak a húsa meg a gyapja révén hozzott hasznót, hanem azzal is, hogy lelegelt minden növényt, így a kopasz hegyen fekvő várat az ellenség nem tudta észrevétlenül megközelíteni. Egy idő múlva a pásztorok észrevették, hogy mindennap eltűnik egy-egy birka a nyájból, s végül az utolsó is nyoma veszett. Sőt a külső kaputorony pincéjében fogva tartott rab is eltűnt, csak a csizmáját találták meg az ágya mellett. Pedig a fal, az ajtó, a rács, mind-mind ép volt. Igaz, a fal mellett találtak egy lyukat, de az – akárhogy is nézték – szűk volt ahhoz, hogy egy ember kiférjen rajta. Hogy kiderítsék a titkot, egy birkát zártak be a cellába, a lyuk elé meg egy medvecsapdát állítottak. Egy éjszakán a börtönőr kétségbeesett bégetésre ébredt, megrengtek a vár falai, recsegetek, ropogtak a padlódeszkák. Az őr megrémült, moccani sem mert, és csak reggel – társai kíséretében – merészkedett le a cellába, ahol egy iszonyúan nagy kígyót találtak, amely már nem élt, mert megfogta a csapda. Bőrét kipreparálták és sokáig őrizték a várban.

A másik monda a következő: II. Szulejmán szultán ostromolta a várat s a védők helyzete egyre nehezebbé vált, mert fogytán volt az élelem. Am éppen a legjobbak az egyik katona fölfedezett egy alagutat, ami egy közel fekvő kolostorba vezetett. Csak egyetlen szerzetes találtak ott, de az megígérte, hogy gondja lesz a vár ellátására. Három nap múlva tele volt a vár élelemmel, amit az alagúton át hordtak ide. A török kénytelen volt belátni, hogy nincs szerencséje a várral, nem tudják kiéheztetni; be is fejezték a ostromot és továbbindultak Bécs felé. A vidéken még elterjedt a hír, hogy a szerzetes valójában barátságába öltözött asszony volt. A környékbeli németek mondogatták is: Es war doch ein Weib! (Mégis asszony volt) – tájszólásban: To a Wai, s innen származik Tobaj község neve, amely a várral szomszédos.

A harmadik a liszteshordó mondája: törökök ostromolták ezúttal is Németújvárat s mivel másképp nem boldogultak vele, megpróbálták kiéheztetni. Mivel sok környékbeli lakos menekült a falak közé, gyorsan fogyott az élelem s hamar bekövetkezett az éhség. Már-már a megadáson gondolkodtak, amikor a pincében a sok üres hordó között egy liszttel telit is találtak. A várkapitány látta, hogy annyi éhes száznak úgyis kevés a liszt, inkább mást kellene vele próbálni: fogták, föl vitték a hordót a bástyafokra, és tartalmát lezúditották a mélybe. A törökök látva, hogy az őrségnek annyi lisztje van, hogy efféle pazarlásra is telik, abbahagyták az ostromot azzal a kikötéssel, hogy azonnal elvonulnak, ha kitézik a torony csúcsára a védők a török félholdat. A várúr teljesítette a kívánságot, s ma is ott ragyog a toronytetőn a félhold a négy évszázaddal ezelőtti sikertelen török ostrom emlékezetére.

Németújvár vára magyar neve a Szalonak melletti egykori Óvár nevével kapcsolatos. A „német” előtag a település lakosságának nemzetiségére utal. A vár német neve – Güssing – eredete vitatott.

1157-ben II. Géza király engedélyt adott a stájer származású Wolfer grófnak, hogy a Kúszin (Güssing) nevezetű hegyen bencés kolostort alapítson. III. Béla király a fontos Graz-Körmend út ellenőrzésére alkalmas helyen álló építményt várrá alakíttatta, elvéve kegyuraitól. Ekkor kapta az erődítmény az Újvár – Novum castrum – nevet. 1242-ben a tatároknak ellenálló erődítmények egyike volt. 1270-ben visszakerült a stájer eredetű család

birtokába, akik a várról Németújváriaknak kezdték nevezni magukat. Hatalmaskodásaikkal, rabló hadjárataikkal a környék rémei lettek a XIII–XIV. század fordulóján. Hadakoztak a magyar királyokkal és környező birtokostársaikkal ugyanúgy, mint Albert osztrák herceggel. Albert egy ízben ostrommal bevette a várat, de ismét birtokába jutottak, míg 1326-ban Károly király végleg megdöntötte uralmukat. A XIV. században csaknem végig Németújvár királyi erősség maradt. 1391-ben Zsigmond király Lévai Lászlóval Világosvárért elcserélte; majd fia, Lévai Cseh Péter tulajdona lett. A XV. század közepén az Újlakiak zálogbirtoka. 1524-ben – Újlaki Lőrinc halála, s ezzel családja megszakadása után – II. Lajos király Batthyány Ferencnek adományozta, s a vár azóta is – mind a mai napig – a család tulajdona.

Németújvár az ország három részre szakadása után fontos szerepet játszott az osztrák tartományok védelmében. 1578-ben például az osztrák rendek 75 ezer forintot ajánlottak fel falainak megújítására, a magyar országgyűlés is többször intézkedett építése ügyében. De nemcsak a törököt éberrel figyelő végvári vitézek fészke volt, hanem otthonra talált benne a kultúra is. Batthyány Boldizsár – aki személyesen megismerte Luther Mártont – a magyar reformációs mozgalom egyik kimagasló egyéniségének számított. 1582-ben az ő védőszárnyai alatt kezdte meg a várbán működését Manlius nyomdája, három év alatt 16 könyvet adott ki, köztük nyolc magyar nyelvűt, például Clusius növénynevszótárát stb.

A jól felszerelt, jól karbantartott, meredek hegyen fekvő, nehezen megközelíthető várat a XVI–XVII. században soha nem ostromolták, kiesett a főbb török hadjáratok útvonalából is. Bocskai hadai előtt nem nyitott kaput, de nem is háborgatták. 1619-ben Bethlen embereit befogadta, csakúgy, mint Thököly kurucait 1683-ban. A Rákóczi-szabadságharc idején viszont a labanc oldalt erősítették a Batthyányak.

A XVIII. században már egyre kevésbé törődtek a kényelmetlennek és szűknek számító építménnyel, amit tűz is pusztított. 1775-ben elszállították belőle a fegyvereket, 1778-ban épületei egy részét lebontották, az ablakokat jórészt befalazták, a tetőket szétszedték. Egy időben csak a kápolnának maradt meg a teteje. E különös eljárásnak a magyarázata a II. József rendelete, amely minden tetővel ellátott házat és minden utcára néző ablakot megadóztatott. A Batthyány család, hogy adóterheit csökkentse, a leírt módon próbált magán segíteni. A XX. század elején Batthyány Iván, mint a vár ura, megkezdte az erősen romos építmények helyreállítását. Neki köszönhető, hogy Németújvár nem vált véglegesen lakatlan rommá.

A meredek hegyen álló vár belső udvarára négy kapun át vezet az út. A három belső kapu felvonóhidás volt. A negyedik kapu XV. századi, csakúgy mint a kápolna; a palota nagyrészt a XVII. században épült. A falakat a leginkább támadható szakaszokon hatalmas bástyák erősítik. A várkápolna orgnája a feltételezések szerint XVI. századi. A palotában rendezték be a négy részből álló vármúzeumot (családi képtár, Clusius-emlékterem, fegyvergyűjtemény, galéria).

Az 1960-as évek óta meggyorsult a helyreállítás. A múzeumot 1969-ben nyitották meg. Fenntartásáról a Batthyány család gondoskodik. A kiadások egy részét a burgenlandi tartományi kormányzóság fedezi.

Csorba Csaba

Borzán Gáspár életáldozata

Mindig mélyeséges meghatódással emlékezünk azokra, akiknek a nevén kívül nem tudunk ugyan sokat, csak azt, hogy életüket áldozták a közösségért. Ezeknek az életáldozata nem különíthető el egy helység, egy nemzet, az emberiség egyetemes fejlődésétől, beletartoznak abba az óriási áramkörbe, mely a legmagasztosabb önfeláldozás vezetékeiben kering. Az önfeláldozás szeretetből fakad és nincsen nagyobb szeretet annál, mintha életét adja felebarátaiért.

Debrecennek is vannak ilyen alig ismert hősei, akiket a közösség érdekében történt haláluk tett halhatatlanná. Ezeknek élettörténetéről alig tudunk valamit, holott életük tükrébe sokszor vágyik beletekinteni a hálás emlékezős. Borzán Gáspár is ilyen ember volt a XVII. század eleji Debrecenben. Azt sem tudjuk, mikor született, csak azt, hogy városáért halt meg ifjúságának hajnalán. Azt tudjuk, hogy Debrecen város legifjabb szenátora volt 1604-ben. Ha fiatalon méltónak tartották ilyen jelentős tisztség viselésére, akkor tanult, okos, városát szerető embernek kellett lennie.

1552-ben született meg Debrecenben első szabályrendelete. Ebben határozta meg a mindenkori földesúr, hogy járásónként kell megválasztani a 66 tagú szenátust. Borzán

Gáspár tehát nem kinevezés, hanem a lakosság bizalmából választással nyerte el a szenátor-i tisztséget, és esküt tett arra, hogy „vérenek utosó cseppjének hullásáig Debrecen szolgálja”.

Bocskai István, a későbbi erdélyi fejedelem, aki Rudolf császár híve volt, részt vett a török elleni háborúban. Gyurgyevónál fényes diadalt aratott a szultán serege fölött, de azután bihari birtokaira vonult vissza. Pálfordulása, Rudolf császárral való szembekerülése akkor következett be, amikor felségsértő hírét keltve Giacomo Barbiano generális, felső-magyarországi főkapitány, Belgiojoso grófja meg akarta fosztani birtokaitól. Mikor már a bihari nagyúr élete is kockán forgott, szembefordult Barbioni hadaival, s a főkapitányon a hozzá pártolt hajdúk segítségével Álmosd és Diószeg között 1604. október 15-én fényes diadalt aratott. Erről az eseményről Budai Ézsaiás kollégiumi professzor így számol be: „A Bocskai részére megnyert és a hozzája Barbiánitól Október 14-e éjjelén átpartolt hajdúság 1604. október 16-ik napja előtti éjjel megtamadjá, zavarbahozza, zavarbahozza, nyolc ízbeli megújított viadala után hanyatlásra kényszerítve üzőbeveszi, és jobbára lekaszabolja vagy a Berettyóig kergetvén vízébe fulasztja” a császári zsoldosokat. Ez az ütközet Borzán Gáspár szempontjából azért volt igen jelentős, mert a veszített csatából menekülő császári hadaknak Debrecennel szemben támasztott követeléseit indították őt el végzete felé.

Barbiánó gróf a Bocskaitól szenvedett vereség után ugyanis Tokaj felé vette útját, érintve Váradot, Pocsajt és Debrecen is. A kiéhezett, vert sereg alig várta, hogy Debrecen megrohanhassa és kifoszthassa. Rosszabb időben nem is érkezhettek, a gyakori ellenéges dúlások, a sáskajárás, a rossz termés, a tűzvészek gyakorisága kegyetlenül megtépázta a lakosságot, sok helyen hiányzott a betévíz falat is. Igaz, hogy Barbiánó még a Bocskaival való összecsapás előtt prédául ígérte embereinek Debrecen, hiszen a város főhadtápjá volt az erdélyi fejedelmeknek. Mégis más eszközökhöz folyamodott. Óriási követelésekkel állott elő a várossal szemben, ami nagy dilemma elé állította Nagy-Gál István főbíró, hiszen töméntelen élelmiszer és pénz kiszolgáltatásáról volt szó. Bartha Boldizsár Chronikájában (1564–1664) erről így ír: „A német megszorogattja a várost, 3 nap alatt 30 ezer forintot küldjenek, mert ha nem, ők feldulják a várost.” Ezenkívül roppant mennyiségű ételmet követelt, hogy embereit a segédcapatok megérkezéséig élelmezni tudja. Először a főbíró megpróbált kitérni a követelések elől, de azt a választ kapta, ha a város nem teljesíti a követeléseket, a zsoldosok megszállják a várost és engedélyt kapnak a szabad rablásra.

A főbíró választás előtt állott: vagy hagyja felprédálni a várost, vagy a lakosságtól maga veszi el azt a keveset is, ami még birtokában maradt. A város megmaradása érdekében a második lehetőség mellett döntött. Hozzáfogott hát a követelt pénzüsszeg és élelmiszer-mennyiség összeszedetéséhez, ami bizony nem kis időt igényelt, felszította a lakosságban az elkeseredés tüzét és magának a főbírónak is nagy lelki tusájába került. „A bírák házáknak járván sokak ledáját felnyitogatták, tömlőcöztek, és valakinél mi pénzt találhának felvették, az németeknek kivitték, de még így is a kívánt summa nem teljesedhetett” – írja Bartha Boldizsár a szomorú eseményről.

A főkapitánynak azonban, sarkában Bocskai hadaival, nem volt ideje ahhoz, hogy a teljes pénzüsszeg és élelmiszerkészlet maradéktalan behajtását megvárja, sietni kellett a menekülés-sel. A főbíróval azonban megígértette hogy a pénzt és ételmet teljes egészében másnap utána fogja küldetni. Igaz, hogy a debreceni főbíró szavában az uralkodó éppen úgy megbízott, mint a vele kapcsolatban álló török pasák, ennek ellenére Barbiánó semmit sem adva a főbírói ígéretre két túszt követelt a tanácsbéli emberek közül, olyanokat, akik az utat is alaposan ismerik és őt és seregét kalauzolják. A kalauzolásra s túszként a tanács Borzán Gáspár és Portörő Jakab ifjú szenátorokat jelölte ki, akik mindketten jó módú kereskedő polgárok voltak. Borzán Gáspár kijelölését jól ismert találékonysága, vakmerősége, rendíthetetlen városszeretete indokolta, aki társával együtt jól ismerte azt az utat, melyen a német sereg elvonulni készült. Borzán szenátor tudatában volt küldetése veszélyességének s talán azzal is számolt, hogy mint túszt, esetleges bonyodalmak felmerülése következtében nem látja meg többé hön szeretett városát, de esküjéhez híven társával együtt vállalta a veszedelmes utat. Barbiánó mindkettőjüket magával is vitte.

A német hadak távozása után felmerült a főbíróban az a gondolat, hogy beszünteti a lakosság sarcolását, s nem teljesíti a főkapitánynak tett ígéretét. Amikor azonban a két túsza gondolt, feltámadt benne a két fiatal életért való felelősségérzete és folytatta a pénz és élelmiszerek, takarmányok erőszakos behajtását mindaddig, amíg össze nem gyűlt a Barbiánó által követelt mennyiség mind pénzben, mind élelemben. Ez volt egyetlen módja annak, hogy a város az esetleg visszaforduló ellenséges hadak bosszújától megmenekedjék, s a túsztok is életben maradjanak.

Eközben Barbiano serege szinte megállás nélkül futott Tokajig, de mivel – Bartha Boldizsár szerint – „oda is nemigen bőv konyhára mentek a németek, maguk után élelmet pénzhátralékkal együtt Debrecentől kivántak.” Debrecen pedig késlekedett a sarc és élelem megküldésével. Barbiano, hogy sietésre ösztökélje a város vezetőségét, az egyik túszt, Portörő Jakabot miután megeskette a visszatérésére, Debrecenbe küldte azzal, hogy a város haladéktalanul teljesítse követelését, mert serege éhezik. Portörő Jakab így számol be küldetéséről: „A gróf azonnal továbbmegy Kassára. Üzeni velem, hogy a város azonnal indítsa a pénzt és az enivalót. Hogy ott légyen még ma este. Estére. Ha tüstént indulunk, tán nem lesz késő. A gróf elébükül a szekereknek. Legalább a pénzt. Este tíz az utolsó határidő. Azért küldött, hogy megmondjam, ha estére nincs ott a pénz, meg a szekerek, tízkor indulót doboltat és visszamegy Kassára, de mielőtt kivonulna Tokajból kivégezteti Borzán Gáspárt.”

A hír megdöbbenetette a főbíró. A fiatal szenátor élete immár egy hajszálon függött, mert ismert volt, hogy a főkapitány fenyegetéseit be szokta váltani. A lakosság is igen aggódott a népszerű fiatalember életéért. A döbbenet feszültségét némileg oldotta az a tény, hogy a gróf által követelt pénzüsszeg és élelmiszerek már indításra készen állottak, így minden remény megvolt arra, hogy a főkapitány követeléseinek a jelzett időre eleget téve megmenthetik a város számára Borzán Gáspár életét.

A sors azonban másképpen irányította a dolgok menetét, mert közvetlenül az indulás előtt Bocskai István „angyalkái” – ahogy hajdúit nevezték – betoppantak a városba. Bocskai, ahogy Nagy László is írja, főispánként és váradi kapitányként már az 1590-es években szoros kapcsolatba került a várossal. Az is valószínű, hogy az 1660-as és 1604-es esztendőkből is gyakran megfordult a civis városban, most sem idegenként érkezett ide s nem is talált kedvezőtlen fogadtatásra. Bocskai a főbíró beszámolója után azonnal megtiltotta, hogy a város a megvert német sereg számára valamit is küldjön, ahogy ezt Bartha Boldizsár is írja: „Megtiltotta Bocskai fejedelem, a várost a németektől való gazdálkodástul, s nem lehetne mód a németek kívánsága teljesítésében és így ott kelle hagyni az egy tanácsbeli ember, úgymint Borzán Gáspárt, ki ugyanott a tokaji tömlőcben meghala, azonban a németek sarcolása is megszűnik.”

A főbíró kezét gúzsba kötötte a fejedelmi parancs, semmit sem tehetett, csak megsirathatta kedvenc szenátorát. A császáriaknak szánt élelmet a hajdúk foglalták le, de az összeszedett pénzt visszaszolgáltatták a lakosoknak. A város a pusztulástól megmenekült egy ifjú emberélet árán, s ugyanakkor a lakosság a tőle beszedett pénzüsszeget is visszakapta. Portörő Jakab, Borzán Gáspár túsztársa nem tért vissza Barbianohoz és szenvedéseinek kárpótlásául 12 forintnyi boltbérét 3 évre elengedte.

Debrecen egész lakossága keservesen elsiratta a történelmi idők valamennyi áldozatát jelképező Borzán Gáspárt, aki 12 ezer debreceni polgár váltsága lett.

Dr. Nyakas László

Vásározási szokások Esztergom vármegyében 1768-ban*

A vásárok fontosságát a magyar nép életében aligha kell bizonygatnunk. A vasárnap (vásár napja) szavunk őrzi régóta ezen életünk részévé vált heti csere-bere, adásvétel máig nélkülözhetetlen eseményét. Történészek és néprajzosok az események fontosságához mérten foglalkoztak és foglalkoznak is tanulmányozásával. A történészek közül legutóbb Bácskai Vera és Nagy Lajos alkották meg országos szintézisüket az 1828-as magyarországi vásári és piaci vonzaskörzetekről,¹ bizonyítva a piacozási, adás-vevési alkalmak fontosságát és rangsorát. A régi közigazgatás szervezői, a királyi udvar, majd a Helytartótanács a vásártartó helyeket rangban is elkülönítette a feudális kori települések között, amennyiben

* Ez a dolgozat része annak a kutatásnak, melyet az MTA Soros Alapítvány támogatásával végzünk.

szabad királyi városi vagy mezővárosi ranggal ruházta fel azokat a településeket, ahol árucserre, adásvétel céljából időről-időre összegyűltek az emberek.² Mi most adalékokat óhajtunk szolgálni az 1780-as évek egy megyéjének, a korabeli Magyarországon egyik legkisebb megyéje lakosságának vásározási szokásaihoz. Tesszük ezt egyetlen típusú forrás alapján, a Mária Terézia-féle úrbérrendezéskor megváltott úrbéres lakosok által szolgáltatott információk elemzésével.

Esztergom megyében 1768-ban kezdődött el az úrbérrendezés, és ebben az évben az úrbéres lakosság „megváltása” az országosan egységes 9 kérdőpont alapján meg is történt. Nem volt különösebben sok dolguk az összeíró biztosoknak, mindössze 46 községben kellett megjelenniük. Esztergom vármegye ugyanis ennyi úrbéres települést számlált 1768-ban. A 46 településről 45-ben maradtak fenn az úrbérrendezés iratanyagai. 30 községben magyar, 11-ben szlovák, 4-ben pedig német nyelven „vették ki” a rendezőbiztosok a paraszti vallomásokot.³ A vallomások a negyedik, a település haszonvételéről érdeklődő kérdésre adott paraszti válaszai tartalmazzák a vásári lehetőségekkel kapcsolatos információkat. A válaszokat minden esetben jobbagyok, zsellérek adták, de bizton állíthatjuk, hogy egy-egy település nemesi is azokkal a vásározási-piacozási lehetőségekkel éltek, amelyekkel az úrbéresek. Ebből a szempontból csak a rendi tagozódásból eredő nemesi vámmenteség különíti el a korszak két társadalmi tömbjét, lévén a természeti feltételrendszer, az infrastruktúra, a termelési, kínálati lehetőség azonos. Legfeljebb a nemesi jövedelmek szóródásából adódóan, a nemesség egyes rétegei rangosabb kézműipari termékeket kerestek életmódjuk, ruházódásuk, lakberendezésük módosabb voltát hangsúlyozandó, de termelési eszközeikben, szerszámkaikban ez már aligha érzékelhető.

Esztergom megye településeivel és azok jellemzőivel kapcsolatban annyit még el kell mondanunk, hogy a *Lexicon locorum*... 47 településről tudósít a vármegyében. Ebből 44-et falunak, 3-at mezővárosnak nevez. 19 parochiáról és 46 tanítóról tud. 31 községben magyar, 10-ben szlovák, 6-ban német anyanyelvűnek tudja a lakoságot.⁴

Az első magyarországi népszámlálás (II. József korában) 37 364 Esztergom megyei lakosról tud, akik 51 településen éltek. Ezek közül 44 volt község, 4 mezőváros és 3 praedium, „megnépesedett puszta”.⁵ A felsorolt adatok nem tartalmazzák Esztergom szabad királyi város népességét, lévén ez a város önálló törvényhatóság, független a megyétől.

Ami a vármegye 37 364 és Esztergom szabad királyi város 5492 lakosának a vásározási szokásait és lehetőségét illeti, meghatározó tényezőként kell megemlítenünk magát Esztergomot, mint szabad királyi várost, és külön a Dunát, mint a feudális korszak infrastrukturális adottságának egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb magyarországi víziútját. Esztergom vármegye lakosságának vásározási szokásaira és lehetőségeire ez a két tényező nyomta rá meghatározó bélyegét.

Esztergomban II. József korában, tehát 15–16 évvel az úrbérrendezés után 722 házban 1294 család élt. A lakosság összlélekszáma ekkor 5492 volt. Ezek közül 37 pap, 46 nemes, 14 tisztviselő, 444 polgár és 641 zsellér. Paraszt nem találtatt ekkor a városban.⁶ Ez azért fontos, mert elelemből behozatalra szorul a város. Bácskai Vera és Nagy Lajos az 1828-as viszonyokat elemezve, Ludovicus Nagy és az 1828-as regnicoláris összeírás alapján úgy találták, hogy a város lakossága ekkorra 9183-ra szaporodott, a lakások száma 1014 volt. A lakosok közül 45 volt kiskereskedő, 6 nagykereskedő, s az 1720-ban számon tartott 21 mesterség helyett ekkor már 62 szakmában dolgoztak kézművesek. Csak az építőiparban 130-an foglalatostokdtek. Esztergom összességében „közepes fejlettségű kézműipari körzet” volt, de elsőrangú egyházi székhely, érsekségi ranggal, melynek kulturális, művelődési és iskoláztatási vonzata sem elhanyagolható. Itt székelt a nemesi vármegye is, így egyházi és

¹ *Bácskai Vera–Nagy Lajos*: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Akadémiai Kiadó, Bp. 1984. A továbbiakban: *Bácskai–Nagy*: 1984. Lásd még az általuk felsorolt és feldolgozott fontosabb irodalmat könyvük 383–386. lapjain.

² *Bácskai Vera*: Magyar mezővárosok a XV. században. Bp. 1965.; *Gyimesi Sándor*: Városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Bp. 1975.

³ Esztergom vármegye Mária Terézia korabeli úrbérrendezésének az iratanyagát a *Magyar Országos Levéltár Mikrofilmtárából* kölcsönözve tanulmányoztuk. A mikrofilmtár 4236–4237. számú tekercsein, az Urbáriumi Tabellák 129–130-as tekercsein található a vármegye teljes anyaga, a községek ábécérendjében. Ezért ezt követően, ha idézeteink, hivatkozásaink e forrásból erednek, arra külön nem hivatkozunk.

világi igazgatási központ is volt. A Duna révén könnyen tartott kapcsolatot mind Pesttel, Budával, mind Komárommal, Győrrel, Pozsonnyal és Béccsel. Útjai révén a felvidéki bányavárosokkal is rendszeres volt a kapcsolata, különösen Léva, Bát, Selmecebánya és Bakabánya, Besztercebánya volt könnyen elérhető Esztergomból, illetve ezekből a városokból Esztergom. Mindezeket az előnyöket forgácsolta azonban Buda és Pest, Komárom és Győr központibb jellege, frekvenciáltabb kereskedelme. Bár Esztergom nem tartozott a legjelentősebb vásártartó helyek közé, tucatnyi város is megelőzte kereskedelmi rangját már a XVIII. század utolsó harmadában is, de „az Esztergom megyei lakosok által lebonyolított vásárlások 55%-át az esztergomiak intézték, és ők vették meg a marhák 65, az ürök 100%-át”. Majdnem ilyen arányban látták el ipari és egyéb „közszükségleti” cikkekkal a megye lakosságát az esztergomi kereskedők.⁷

Megállapításunkat erősítik a paraszti vallomások is 1768-ból. Esztergom nemcsak a megyéből, de Hontból és Bars vármegyéből is vonzotta a vásárolókat. A megye településeinek pedig majdnem a fele első helyen vagy kizárólagosan Esztergom városát említi vásároló helyül. Ez a „tágas határu”, főleg erdőkben és „homokos legelőkben”, rétekben és szőlőkben is bővelkedő város „kedves ízű fehér és vörös” boraival, „sok” gyümölcsöseinek termésével is vonzotta a kereskedőket, vásároló parasztokat, a bányavárosok lakóit.⁸

Első helyen az Esztergomban vásárolók között természetesen magának a városnak a lakóit kell megemlítenünk, mindenekelőtt a kereskedőit és kézműiparosait, céheseit, akik a vásárra beözönlő lakosoknak éppúgy árulták saját portékáikat, amiként meg is vették a vásárra felhozott árukat. Bácskai Vera és Nagy Lajos 1828-ban 78 101 emberre saccolják az Esztergomban vásárolók számát, akik közül mintegy 55 ezren csak Esztergomban vásárolnak.⁹

1768-ból ilyen pontos számadatokat nem adhatunk, és a paraszti vallomások között kevés van, amelyik kizárólag Esztergomot jelölne csak meg vásárolási helyül. Mindössze *Kisbény* község és *Szentlélek* pusztá lakói említik kizárólagosan Esztergomot a megyéből egyedüli vásároló helyül. A *kisbényiek* 3 óra járásra érik a várost. A „magos és meredek hegyek között fekvő” *Szentlélek* lakói, akiknek a főleg „faeladásból van hasznuk”, a tőlük 2 órára lévő Esztergomba járnak vásárolni éppúgy, mint őrlni az ottani malmokban.

Az alábbi falvak vásárolási alkalmatosságai és adásvételi haszonvételeik bonyolításának első helyül említik Esztergomot: *Bajna*, *Dömös*, *Kesztölc*, *Párkány* (ahol ugyancsak tartanak vásárokat), *Nagysáp*, *Sárisáp*, *Dorog* és *Tát*. Ezek a települések 1–2 mérföldre, 1–2 órára, esetleg harmadfél órányi távolságra fekszenek a korabeli távolsági méretekkel kifejezve Esztergomtól.

Esztergomot – vásároló, eladó helyeik között – a második helyen az alábbi falvak lakói említették: *Bátorkeszi*, *Nagybény*, *Csév*, *Dág*, *Kéménd*, *Kicsind*, *Muzsla*, *Nána*, *Tokod*. Valamennyien 1–3 mérföldre, egy-három órányi járásra feküdtek a várostól.

Az Esztergom megyei parasztek vallomásai a vásárolási hely megnevezésén túl legfeljebb a távolság érzékeltetésére korlátozódik. Arról alig szólnak valamit, hogy mivel kereskednek, mit kínálnak eladásra. Az Esztergomban is vásároló falvak lakói közül az eddigieknél bőbeszédűbbek *Kőhidgyarmat* és *Libád* úrbéresei. A kőhidgyarmatiak megfordultak Nagyszombatban is a vásárokon, mint ahogyan a libádiak is. Mindkét településről „az uraság tetszése és rendelése szerint” hordtak „szemes jószágot és bort... szám nélkül” Nagyszombatba, s olykor-olykor maguk is vásároltak ott, de „eladásra való alkalmatosságok” inkább az egy-két „órányi járóföldre” lévő Esztergomban volt. A kőhidgyarmatiak szemesterményt és a „jó és sokat termő szőlőseik” borát hordták Esztergomba, míg a libádiak a „határukban bőségében lévő szilvások és egyéb termőfák” gyümölcsseivel keresték meg az esztergomi vásárokat.

Harmadik helyen említik az esztergomi vásárokat *Nagyölvéd* lakói. Ők „középszerű boraikat” hordták a tőlük „négy órányi járóföldre” lévő városba.

⁴ Lexicon universorum reni Hungariae Locorum populorum...1772. Bp. 1920. Esztergom megye.

⁵ *Danyi Dezső-Dávid Zoltán szerk.*: Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Bp. 1960.

⁶ Uo.

⁷ *Bácskai-Nagy*: 1984. 32., 34., 72–74., 131., 172., 175., 179.

⁸ *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára... I–IV. Bp. 1851.

⁹ *Bácskai-Nagy*: 1984., 46. old.

Ugyancsak harmadik helyen említik „jó eladó helyeik” között Esztergom városát *Marót* lakói, de az ő vallomásuk már átvezet bennünket Esztergom vármegye lakóinak legfontosabb piacozási helyéhez, a *Dunához*. Itt kereskednek ugyanis a legtöbben és a legnagyobb sikerrel a falvak lakói, amint az a vallomásokból kihámozható. *Marót* lakói erről így vallanak: „A földesúrnak fát vágunk, saját hajóinkon Pestre szállítjuk... Mindenünket jól eladhatjuk, mert a Duna mellett lakunk...” A Duna fontosságáról, kereskedelmi, hadi és szállítási jelentőségéről e dolgozat keretében nem óhajtok szólni, mert csak ismételni tudnánk a mindenki által tudottakat. Arról azonban szót kell ejtenünk, hogy Esztergom vármegyében alig volt olyan település, ahol meg ne említették volna a folyót, mint jó felvásárlási, eladási helyet. A néprajz- és a történettudomány művelőinek közös feladata, hogy tisztázzák a Dunán folyó kereskedelem mikéntjét. A falvakhoz közeli, kikötésre alkalmas partszakaszokon megjelennek-e hajókkal a kereskedők, és rendszeresen vásárolták az Ausztriába, Bécsbe szállítani érdemes árukat, maguk a hajósok saját élelmészük céljából vásárolták-e kis tételben a javakat, adva érte cserében pénzt, szerszámokat, egyéb fogyasztási cikkeket? Alighanem mind a két szokás divatban volt. Amellett, hogy egy-egy jelentősebb Duna menti város – Győr, Komárom, Pest stb. – már ekkor is granáriumokat, magtárakat építetett a kikötésre alkalmas partszakaszokon, s e raktárakban főleg a gabonanemű, a bor, dohány, gyümölcs felvásárlása rendszeresen és állandóan folyt. Bizonyára sok élelmet vásároltak a Duna vizén és partjain, a Dunán a hadsereg számára is. Mindenesetre a Dunán történő eladási lehetőséggel az Esztergom vármegyei települések lakóinak sokasága élt 1768-ban. *Első helyen a Dunát*, mint vásározási haszonvételet az alábbi települések lakói említették: *Alsóbéla, Nagybény, Dág, Ebed, Farnad, Kéménd, Kicsind, Köbölkút, Mogyorós, Mócs, Muzsla, Nána, Tokod, Kisújfalu*. Szinte valamennyi falu lakói egybehangzóan vallják, hogy a tőlük 1–2–3 órányira, 1–2 mérföldnyire lévő Duna „termékeik számára eladni való alkalmatosság”. Termékeiket árulták a *Dunán* azok is, akik csak *második helyen* emlegették a folyót. Első helyen az eztán említendő települések lakói főleg Esztergomot nevezték meg, ahol állataikat adhatták el haszonnal. Búza-, rozs-, zab-, árpa-, esetleg kukorica-, köles- és főzelék- (borsó-, bab-) feleslegüket a Dunára hordták. Íme a Dunát 2–3 mérföldre, 1–3, legfeljebb negyedfél órányi idő alatt elérő falvak sora: *Bajna, Dömös, Kesztlőc, Leányvár, Libád, Magyarszőlgyén, Marót, Németszőlgyén, Nagyölved, Párkány, Nagysáp, Sárissáp és Tát*.

Néhány községben harmadik helyen említették a Dunát, mint termékeik eladására jó helyet. Ezek közé tartoztak *Bátorkeszi* úrbéresei, akik szerint „jőszágának Komáromban vagy Esztergomban négy órányi földre vagy eladása, valamint a Dunán”. Hasonlóan vallottak *Ketty, Köhídigyarmat és Kurall* korabeli lakói.

Az Esztergom megyei települések közül még három mezővárosnak – *Párkány, Mocs, Szenttamás* – volt vásártartási joga 1768-ban.

A megyéből alig-alig látogatták ezeket a sokadalmakat. *Párkány* mezővárost mindössze *Kurall, Ketty és Bart* községekből keresték fel. Megyén kívülről azonban bizonyára több településről, mert maguk a *párkányiak* azt vallották, hogy „vásárbéli jövedelmük” hasznos. Igaz, hozzátették, hogy „mindeneket nálunk eladni könnyen lehet, mert Esztergom és a Duna mellett lakunk”. Nem a település hát, hanem inkább a Duna és Esztergom túloldali közelsége vonzotta *Párkányba* a vásározókat.

Hasonló helyzetben volt *Mocs*. Maguk a lakosok erről így vallottak: „Mindeneket könnyen eladhatunk, mert a Duna mellett lakunk, és királyi partroly vagy az helységünkben”. *Mocsra* ellátogattak vásározni négyórányi távolságról *Nagyölved* és nyolcórányi távolságról *Bart* úrbéresei és bizonyára nemesei is.

A helyben történő eladás, mint haszonvételi lehetőség, nemcsak a „királyi partrolyt” államosztató *Mocs*on volt meg. A szőlőtermelő községek sora adta el helyben a bort. „Borainkat...könyven eladhatjuk helyben is” – vallották *Alsóbéla* szőlősgazdái, s hozzájuk hasonlóan *Dorog, Farnad, Köbölkút, Leányvár, Nagyölved, Kisújfalu és Tát* lakói.

Otthon árulták a bort *Szenttamás* mezőváros gazdái is, akik a korcsmát is kibérelték a földesúrtól, és megváltották az egyéni borárusítás jogát is. Ők azonban nemcsak bort árultak helyben. Mezővárosi jogállásuk révén vásárokat, hetipiacokat is tartottak, és az adás-vevés hasznán kívül a közösségnek évenként „mintegy 6 forintra menő helypénzek” is befolytak a mezővárosi kasszába. Saját lakóin kívül azonban egyetlen Esztergom megyei településen sem említették meg e mezőváros vásárait. Alighanem azért, mert Esztergom külvárosa volt, s ha már *Szenttamásra* mentek valahonnan, megfordultak a rangosabb szabad királyi városban is, és fölleslegesnek tartották mindkét település nevével „fárasztani magukat” az emberek.

Tát nem volt mezőváros, de mint fentebb is említettük, helyben, a Dunán árulták lakói saját terméküket, s olykor-olykor ellátogattak Esztergom vásáraiba. Érdekes azonban, hogy ebbe a Duna menti faluba más község lakói is jöttek termékeiket értékesíteni. *Bajna* úrbéresei vallották, hogy „kereskedésüknek és eladásuknak az utak alkalmatlansága miatt középszerű módja vagyon, mert... a Duna mellett lévő Tát possessio 1 mérföldre vagyon” tőlük.

Esztergom vármegye belső vásárait ezzel le is zárhatjuk. A források egyértelművé teszik a megye belső és külső forgalmában, kereskedelmében a Duna meghatározó voltát és Esztergom szabad királyi város domináns szerepét. Mindezek mellett azonban néhány község lakói megyén kívüli vásárokat is látogattak. E téren a *Bars vármegyében* lévő *Szentbenedek* mezőváros „vitte el a pálmát”. A szlovák lakosságú mezőváros földesura az esztergomi káptalan volt. A Garam völgyében Léva felé vezető út ment rajta keresztül, s egyben hiteles hely is volt. Ezeken túl csak „tágas szőlőhegyeinek” jó bora vonzhatta a vásárolókat. Esztergom megyéből három település lakói emlegették a szentbenedeki sokadalmat. *Kurall* 1 óra járásra esett e Garam menti oppidumtól, de *Ketty* és *Bart* lakói *nyolc órát* szekereztek, míg vásáraiba értek.

Két településről – *Bátorkeszi* és *Kisújfalu* – látogatták az úrbéresek több-kevesebb rendszerességgel a hozzájuk 4 órányi járásra lévő *Komárom* vásárait. Káposztát, kendert hordtak e városba, és gyakorta hajtották fel ide fölös jószágaikat is.

Hasonlóan két úrbéres község hordta föl a *bányavárosokba* borait: *Magyarország* és *Németország* lakói emlegették boreladási helyként közelebbi megnevezés nélkül az északi bányavárosokat.

Korábban is említettük már, a külső vásárok között is szóba kell hoznunk *Nagyszombatot*. Ide is két település lakói szekereztek, legtöbbször robotba, de olykor-olykor a maguk kedvére, vásárolni is: *Libád* és *Kőhidgyarmat* lakói.

Egyik-másik község lakói a hét-nyolc mérföldnyire lévő Budára és Pestre is el-ellátogattak. *Marót* lakói hajóikon szállítottak Pestre fát, de olykor-olykor szántóföldi termékekkel megkeresték *Buda* vásárait is. Ellátogattak *Budára* termékeikkel *Csév*, *Dorog* és *Leányvár* lakói is. A *marótiak* egyébként *Vác* sokadalmain is árulták javaikat.

Esztergom vármegye településeinek vásárolási skálája nem széles. Leginkább a Dunához kötődik. Aligha bővítene ezt a skálát, ha *Bajót*, *Epöly* és *Uny* községek investigatioi nem kallódtak volna el, ha *Gyiva* falu lakói haszonvételeik felsorolása közben nem hallgattak volna a vásárolási szokásaikról, és ha *Arad*, *Biholy* és *Karva* megnépesített puszták lakói szóltak volna haszonvételeikről, s azok között az általuk látogatott vásárokról, eladási, piacozási lehetőségekről.

Esztergom vármegye úrbéres lakóinak a vallomásai alapján elmondhatjuk, hogy e megyében néhány jelentősebb országos vásár és hetipiac mellett tavasztól ősziig folyton-folyvást „vásárolhattak”, adhattak-vehettek az emberek a Dunán, Közép-Európa e nagy folyóján, amely a XVIII. század utolsó harmadában még nemcsak városokat, nem is csak országokat, de birodalmakat kötött össze, és a Magyar Királyság legfontosabb közlekedési, kereskedelmi útvonala volt.

Takács Péter – Udvari István

Naszvadi Sámuel nótárius írasszolgálat

Naszvadi Sámuel (1763–1838) nótárius fényes, fekete tintával rajzolt betűivel 56 esztendőn keresztül szolgálta Vajszló és a hozzá tartozó 8 község lakóit, s az akkor még Ormánköznek nevezett tájban töltötte életének mind a 75 esztendejét. Valamennyi ormánsági forrásunk közül kiemelkedik azzal, hogy ő mint a vajszlói uradalom jobbágya élte át az Ormánység demográfiai katasztrófáját megelőző 1767–1867 közötti évszázad háromnegyed részét, s mint írástudó, hivatalos és magántevékenységgel örökítette meg annak alig-alig ismert, konkrét történéseit.

Mikor megszületett, szülőföldjét még sűrűn látogatták a Dráva és a magasabb területekről lezúduló úgynevezett „fekete vizek” hullámai, amelyek halat-víziszárnyast bőven hagytak

maguk után, hol tízszerez magot is megadó, gazdag iszappal termékenyítették a földeket, hol elpusztították az emberek vetését. A földet azonban, bár mind megvoltak már a török kitarakodása utáni új földesurai, még a lakosság használta. Nem voltak kimért telkek és kinek-kinek a közösség juttatott erejéhez mért földet, kaszálót, de szükséglet szerint a XVIII. század közepéig szabadon élhettek az erdők haszonvételeivel is.

A falvak kalvinista vallású lakói patriarchális nagycsaládokba szerveződtek és azok vezetőiben fogalmazódtak meg ennek történeti és vízrajzi okoknál fogva fokozatosan befelé forduló világnak az uralkodó gondolatai is. Közöttük találjuk meg Naszvadi Sámuel nagyapját Györgyöt is, a vajslói uradalom 1767. évi úrbéri tabelláján, a féltelkes jobbágyok sorában. Az ő fia volt az a Naszvadi Pál, akinek a neve csak az egyházi anyakönyvekben szerepel, mert nem volt önálló gazda.

A vajslói notáriussal először a református eklézsia anyakönyvében találkozunk, ami 1763. április 23. napjánál közli: „Született Naszvadi Pál Samuelje; keresztszülők Tóthfalusi Samu, Simon Samu, Balás Dani.” A nők nevének rögzítését az 1780-as évekig nem tartotta fontosnak ez a patriarchális világ, és csak a szülők 1761-ben kötött házasságánál sikerült megtudnom, hogy édesanyja „Tszmadia István leánya, Jutka” volt. Az anyakönyvek őriztek meg róla annyit, hogy 1762–1778 között összesen 8 gyermeke született (Pál, 1762; Sámuel, 1763; Sára, 1765; János, 1770; Rebeka, 1772; Dani, 1774; István, 1778) és maga 74 évesen halt meg öregségből származó „sínlődés”-ben, azaz végegyengülésben. Alighanem az ő génjeit örökölte a büszke és fáradhatatlan notárius.

A család társadalmi súlyát jelzi, hogy a keresztapák a legjobb vajslói polgárfamiliák leszármazottai: Balások, Barátok, Fintitsék, Kámánok, Szücsök, Simonok, Szilágyiak, Tóthfalusiak, akik gyakran vállaltak részt az egyházi és világi választott szervek munkájából.

Magasfokú írásművészetről vallanak a Naszvadi által hátrahagyott iratok, de iskoláiról semmit sem tudunk. Elemi tanulmányait a Türelmi Rendelet előtt, az 1770-es években végezhette. Ő maga írja 1817-ben a vizitáló Báthory Gábor püspök számára készített jelentésben, hogy Vajslóra „Tanító 1784-ben hozatott be először”.

Másfél évtizeddel korábban még mindig a híres Pápai Textoris János a vajslói prédikátor, aki 1758-tól már mint egyházmegyei főjegyző oltalmazta paptársait az ellenreformáció támadásai ellen. Őt magát megfosztották templomától, kikergették parókiájából, fagyoskodva, éhezve végül egy polgárházánál húzta meg magát, de töretlenül végezte lelkesi munkáját és hatalmas bibliaismeretével, egyházjogi jártasságával Klimó György pécsi püspökkel szemben is keményen oltalmazta az összesereglett „szegények” tömeget.¹ Egyházi források beszélnek tudásról, választékos beszédről, gyors felfogásról; az éles eszű notárius későbbi jellemzőiről. Írásait forgatva csak úgy tudjuk elképzelni a gyermek Naszvadit, hogy a nagyszerű lelkesre szegezt tekintettel szívja magába az első ismereteket. Gyönyörű írása, hibátlan helyesírása, gondülékeny fogalmazása is arra vall, hogy mestere a házitanítók módszere szerint naponként több résztéma írásos megfogalmazását is megkövetelte tőle. Mindez persze hipotézis csupán, amely abból táplálkozik, hogy Naszvadi több száz ismert kérelmének középpontjában mindig művészien kikerekített narrációt (elbeszélő részt) találunk. Ebben a vonatkozásban mindegy számára, hogy Jacinta Jelovics árva cselédlny panasztát fogalmazza a (hozzá képest hatalmas) vajslói tiszttartó ellen, vagy a fiatal Vajsló mezőváros ügyében ír fontos kérvényt a helytartótanácsnak. Az is a „magántanulás” valamelyik formájára utal, hogy írásaiban nyoma sincs a tanult írástudók szövegeit megnyomorító, nehézkes latin grammatikának, vagy a korban divatos germanizmusnak. Losonctól Pápan, Kecskeméten, Hódmezővásárhelyen át Debrecenig nyomoztam utána az ősi kollégiumokban, de nevét az 1770-es évek diákjai között sehol sem találták. Latin nyelvű szignót (névjelet) gyakran használt, de se latin, se német mondatával nem találkoztam sehol sem. A magasabb iskolák látogatásának hiányára enged következtetni ellenfelének, a nyugati egyetemeken szerzett műveltségére nagyon büszke Szondy László vajslói lelkesnek felsőbaranyai espereshez írt egyik levele is, amely szerint „Naszvadi uram a vakbuzgóságnak mejjében lappangó tűzét »fellobbantotta« [mert el akarta érni, hogy harangozzanak délutáni imádságra is], de ő megmondta neki, hogy a suszter maradjon csak a maga kaptafájánál.² Azután a közmondást kommentálva hozzátette, hogy a parasztnótárius „Ne bölcselkedjék felettébb, mert a logicának még tsak ábécéjét sem kostolta, szájjába tejjesen nem illik”.

¹ Morvay Ferenc: Baranyai egyházi élet a XVIII. században. Protestáns Szemle, XII. évf. 1900. 8. füz. „Szegények!” A jobbágyokra vonatkozó, gyakori megszólítási forma a XVIII. században.

² „Ne sutor ultra crepidam!”

Az is ezt erősíti, hogy Naszvadi soha nem tagadta jobbágyszármazását, sőt fennhangoztatta, hogy ő a vajszlói telkesjobbágyok közül való. Ezt a tökéletes azonosulást bizonyítja, hogy második házassága kötésekor, 1806-ban a vajszlói eklézsia anyakönyvében „Notarius Naszvadi Sámuel gazda” néven szerepel, egy 1835-ben kelt kérvényében pedig már vénülő kézzel vallja magát „adó és szolgálat alatt lévő” jobbágynek.³

A fiatal jegyző megválasztásának pontos idejét nem ismerjük. Első irata 1782 áprilisában keletkezett és benne vajszlói polgárok panaszokdnak a belterület igaztalan felmérése miatt.⁴ Utána következő években Vajszlóról jórészt latin nyelvű iratok maradtak fenn egy járási vagy megyei közigazgatási ember tollából. Naszvadi ideje az évtized végével következett el, amikor a mező- és erdőregulációk adtak témát a különböző kollektív és egyéni panaszoknak.

1788. január 31-én lépett a házaselet útjára is. Első feleségétől, Varga Annától 7 gyermek született (Anna, 1789; János, 1790; I. Susánna, 1792; II. Susánna, 1795; Sára, 1800; Sámuel, 1803; Péter, 1804) de Péter fia születése után 9 nappal, 1804 szeptember 11-én 33 éves felesége gyermekágyi lázban meghalt. A keresztszülők között Varga Anna kapcsolatából származó nevek (Boros, Kántor, Kenyeres, Pap) tűnnek fel, de a helyi értelmiség felé való nyitásra utal Mester Tót János keresztkoma feltűnése.

1806. február 6-án, zámolyi (Fejér vm.) Denke Sárával kötött házasságából 6 gyermek született (Julianna, 1807; Mária, 1809; János, 1817; Sámuel, 1821; Zsuzsánna, 1824; Dániel, 1830) de míg az előbbi gyermekek közül 2, ez utóbbiak közül 3 halt meg néhány napos korában. Magasabb korban sem kímélte a halál Naszvadi nótárius családját.

A vajszlói jegyzőség helyben maradó iratanyagát a második világháború után az új vezetők nem túrték meg keletkezési helyén és az a múlt kötelező megvetéséből származó hanyagság áldozata lett. Csak az uradalmi levéltárban őrzött árva- és bírói számadások hosszú sorozatai őrzik Naszvadi nótárius precizitásának emlékeit. Egyéb munkáit az uradalmi, vármegyei és egyházi levéltárakból darabonként kellett összeszedgetnem.

Jegyzői munkájának sok tárgyalással, kiszállással, utazással járó cseppet sem unalmas részeit most nem érdekelnek bennünket, hiszen figyelmünk középpontjában a közösségeknek és egyéneknek végzett írásszolgálat áll. E gazdag tevékenység során keletkezett az a sok pompás irat, amelyek miatt más tájak szülőttei joggal irigyelhetik az Ormánság kutatóit. Erről a nemegyszer kitűnő memóriát is igénylő tevékenységről 1815-ben, hivatalos tanúként, eskü alatt írja, hogy mint Vajszló és több helységnek hites jegyzője „Az 1780. Esztendőtől fogva (17 éves ekkor) minden nevezetes dolgokra” emlékszik.

Az emléktanyagoknál azonban sokkal fontosabbak a tudomány számára a friss, kortársi leírások. Hogy olvasott-e valaha is ókori klasszikusokat, nem tudhatjuk, de az bizonyos, hogy a nagy életrajzírókhoz hasonló módon szeretete megbízói szájába adni, velük láttatni megbízatásuk tárgyát. Egy pillanatra a hircsiek leírásában jelenik meg a pusztító Dráva, amelynek „...szüntelen való áradozása és kiöntése ... az éppen mellette fekvő szántóföldeket és réteket béterítette és feltöltötte olyan fövennyel, a mellyel az írást szokták porozni...”, s ezért azokat soha művelni, szántani vagy kaszálni nem lehet. Ott van a kérvény végén ezúttal is a szegény adózó, akire biztos romlás vár, mert a Dráva megfosztotta sok munkával előállított kenyérnek- és takarmánynak valójától.⁵

Naszvadi írásszolgálatának legfontosabb szakasza a XVIII. század utolsó és a XIX. század első két évtizedére esik, mert ennek a három évtizednek a változásai hozták súlyos válságba az egész határ szabad használatára épült civilizációt. Ezek szorították össze az ormánsági ember mozgásterét abszolút értelemben az erdők, vizek használatának szabályozásával, relatív értelemben pedig az akkor még népes családok osztódásának megakadályozásával.

Az általános erdővédelemmel függ össze az uradalmaknak az a követelése, hogy a községek hagyjanak fel az ősi családi vagy kis csoportos legeltetéssel, építsenek községi pásztorházakat és fogadjanak beléjük a sertés- és marhaállomány egészségét egy falkában őrző pásztorokat. Még ma is nehéz elfogadtatnunk néhány tudományos kutatóval, hogy az Ormánságban a tagosítás előtti időben nem voltak tágas legelők számára kialakítható, összefüggő területek. Naszvadi nótárius élete végéig számtalanszor megismétli még külön-

³Baranya Megyei Levéltár (BML) Pécsvárad Alapítványi Kerület Vajszlói Uradalom (PAK VU) 104/1845 Naszvadi kérelme tűzfajlettény tárgyában.

⁴BML Kögyűlési ir. 87/1782.

⁵BML PAK VU. 1816. Tanúvallomási jkv. az iskolafűtés tárgyában.

⁶Pécsi Káptalan Gazdasági Levéltára (PKGL) F. 76. No. 13.

bőző jelentésekben és kérelmekben, hogy „...a' mi határainkban semmi sik Mezőkből álló téres legelő helyek nintsenek, hogy... nagyobb csapatokból álló sertések... az Eszterdönök minden résziben együtt őriztessenek, hanem legelő földeink határainknak külömb külömb részein kitsiny Szakaszokban, és többnyire Erdőkből és Lapányos Berkekből állanak, hol nagyobb csapat sertés marhát őrizni nem lehet.” A később elkövetkezett gazdasági elnyomóródtástól féltve magát és sorstársait, megint csak a legőszintébb átérzéssel írja a parasztnótárius: „...ha azon sertés marháinknak szaporításokban megakadályoztatunk... eszterdői Adózásainkra is alkalmatlanok leszünk.”⁷

A földművelés oldaláról figyelve az ormánsági sorsot, az lesz majd a nyomorodás forrása, hogy az 1767-ben művelésre vállalt telkiállomány nem szaporodik együtt a XVIII–XIX. század fordulóján még népes családokkal. A föld statikus voltából és a társadalom dinamikus természetéből adódó ellentmondás tudományosan ismert, de a már elpusztult ormánsági populáció történetében mégis korjelző a családért felelős gazdák gondolkodásában beállott változás, hogy a számos gyermek már nem Isten áldása, mint volt apáink korában, hanem éppen Isten látogatásának következménye, tehát életet nehezítő büntetés. Azokat igazolja látszólag, akik az ősi rendet megvető kor szellemében kellő módon szabályozván a fogyasztók számát, „...minden időben kenyérral és pénzzel bővelkednek”. Az életszínvonal primátusát túlértékelő, hosszú távon nemzetgyilkos közgondolkodás születésének pillanatát fogalmaztatja meg 1811-ben Naszvadi nótárius kortársai, egyébként egytől egyig Naszvadi Pál keresztkomáinak gyermekei (ifjabb Jánosok, Janik, Miskák stb), akik mint még jómódú szülők gyermekei az 1780-as években házasodtak, 1811-re „meggyermekesedtek” és most, mint egy fertállal rendelkező, „Szűkölködő vajszlói jobbágyok” fordulnak a Tekintetes Úri Tisztséghez egy hold kertföld kedvezményes juttatása érdekében.

Naszvadi haláláig fájlalja az igazságot osztó földközösség múlását és még 1834-ben is gyönyörű kérvényben itéli el a pástorgyermekeket jelentéktelen vétekek 12 palca elszenvetetésére büntetetté nagygazdákat; ezúttal a vajszlói előljárással együtt tartva igaztalan-nak, hogy „...a' Böbékeknek 10–11 darab Marhájok legelnek a mások rétején, a magokét pedig semmikor sem akarják engedni legeltetni”.⁸

Az agrárvonatkozású kérelmek tömege szükségképpen az 1848-ra már 63 százalékot kitevő „fertályosoktól” származik, akiket a romló jobbágysors legjobban szorít, mert a feudális keretek között már, rajtuk kívül pedig még nem tudnak élni, de megkeresik őt panaszaiikkal a társadalom aljára szorult zsellérek is. Az 1817-ben kérvényt írató Kis Simon Samu „Vaiszló Mező Városában született örökös lakos”, kisházás zsellér például arról kesereg a nótáriusnak, hogy se földje, se rétje, se tanult mestersege nincsen, amivel a kenyérét megkereshetné. Vannak azonban még „3 férfiú és 1 leány gyermekei...” és 2–3 lova, így alkalmas lenne a földművelésre, ha egy „...űrbéres fertály sessioval, vagy kimaradott földdel” segítene rajta az uradalom.⁹

A kérvényíratók előtt Naszvadi a hivatalok útvesztőjében való jártasság mellett azért volt annyira népszerű, mert mindig azt rögzítette papírra, ami „iratva” volt. Gyakori eset, hogy egy-egy úriszéki ügyben őhozza fordult vádló és vádlott egyaránt, holott nemegyszer vérrokonok voltak. Mindenki tudta róla, hogy végtelen türelemmel hordozza a kismemberek baját-gondját, ha komisz hatalmasoktól, goromba családtagoktól, vagy telhetetlen gazdáktól kell oltalmazni őket. Azt is tudták a kortársak, hogy mély emberismeretről tanúskodó szóbeli figyelmeztetési és tanácsai, írásban is rögzített megjegyzései mindig azt a célt szolgálták, hogy „csendességi és jó békesség” legyen a gyülekezetekben, értsék meg egymást a haragtartó atyafiak, némuljanak el a pizkos beszédűek, fékezék magukat a gorombák, tartsanak mértéket az italkedvelők.

Akkor engedett csak a kötelező mértéktartásból a vajszlóiak „lármás nótáriusa”, ha a telkes jobbágyok érdekeinek védelméről volt szó. Személyesen azonban ilyenkor sem vádolt, de legjobb tudása szerint minden szakmai segítséget megadott a népet megkárosító, vagy bántalmazók elleni harchoz. Módszerének kitűnő példája az a 8 sűrűn teleirt lapból álló adattenger, amelyet 1812-ben tett le Mitterpacher Ignác siklósi főszolgabíró asztalára a sőtisztek visszaéléseiről. A hazai korrupció történetének ez a jeles forrása úgy keletkezett, hogy a nótárius végigjárta mind a 9 községet, majd dátum és név szerint rögzítette, hogy Pécssett, Siklóson, Mohácson és Eszéken mit kívántak a nagy tételben kiadandó só ellenében

⁷BML PAK VU. 60/1811. Kérvény a csoportos legeltetés meghagyása tárgyában.

⁸BML PAK VU. Úriszéki ir. 74/1834. Naszvadi a nagygazdák kapzsiságáról.

⁹BML PAK VU. Úriszéki ir. 1891/1817. Vajszlói zsellér földet kér.

a kapzsi sötisztek. Nemezszer még azt is rögzítette, hogy mennyivel károsult egy-egy korrupcióna nem képes, vagy nem hajlandó honfitársa azáltal, hogy kis tételben vásárolta a helyi zsidótól a söt. Tekintélyes tanulmányt megtöltene annak felsorolása, hogy az ő korában mivel lehetett jobb belátásra bírni a kiváltságos helyzetükkel visszaelő tisztviselőket. A sötisztek a vajszlói állami erdőn „kedvezményesen” jutottak mindenféle fához, de drága volt a fuvar, tehát a vajszlói jobbágyoktól csak fuvarért kértek. A többi vásárló azonban bőven adott búzát, kukoricát, köleskását, kendert, lent, kacsát, libát, söt az egyik jobbágy a piacon vett vadréccével puhította meg a mohácsi sötiszt kemény szívét. Elfogadtak ugyan kisebb-nagyobb pénzüsszegeket is, de jobban szerették azt a módszert, hogy ők minden esetben fizetnek a felkínált javakért és szolgálatokért, mert Naszvadin kívül nemigen akadt más tisztviselő, aki kiszámolgatta volna, hogy csak a töredékét adják a valódi ellenértéknek. Az ő magánvéleményét azonban csak egyetlen mondat hordozta: „Ezen helységbeliek közül senki ajándék nélkül nem ment, vittek pedig Kukoriczát, Kendert vagy Lenet.”¹⁰

Különböző jelentések és kérvények sorai között helyenként éles kirohanásokat találunk az uradalmi regálebérlők ellen is. A kisebb királyi haszonvételeből származó földesúri jogot természetesen elismeri, szemlátomást szívesen tűzi tolla hegyére annak megvalósítóit, a különböző bérlőket. Ezt annál könnyebben teheti, mert megbízóit, körjegyzőségének jobbágyait, különösen pedig (1812 után) Vajszló mezőváros polgárait igen sokszor sérti, vagy anyagi javaikban károsítja egy-egy uradalmi bérlő.

A baranyai alapítványi uradalmak Pécsváradon székelő prefektusának 1820-ban arról ír, hogy a vajszlói uradalmi bolt és kocma bérlője „Nagy mesterséggel és erőszakoskodással ... csalja az uraságot és nyomja a Közönséget”. Hamis információkkal, söt átkokkal akadályozza, hogy a szerződése lejártakor mások is részt vegyenek a licitáción, így minimálisra szorítja a bérlet összegét. Azt is el tudja érni, hogy a vajszlói uradalom községeit elkerüljék a házaló zsidók, így mindenért hozzá kell menni. A hivatalos sóárusítási helyeken (Pécsen, Mohácon, Eszéken stb.) nagy tételben vásárolni nem tudó szegénység pedig azért „szenved”, mert a zsidó boltos szombaton mindig zárva tart, pünkösdkor egy hétig ünnepel, de Szent Mihály körül is több napon nem nyitja ki a boltját. Panaszos az is, hogy a só árának meghatározásánál nem törődik a megyei limitációval, s ezenkívül még csal is, mert soha nem adja meg az „igazi mértéket”.¹¹

Tovább lapozva a Naszvadi-instanciák között, egyszerre csak feltűnik a régi vejti temető, amelyet „...a Révész Vendégfogadásnak kertjéhez ragasztván”, neki művelésre átengedett a kegyeletisértessel nem gondoló pécsi Káptalan. A kocsmáros a temetőt tökkel és más veteményekkel beültette, Naszvadi uram pedig a megbízó község nevében igyekszik megadni a „Nemes Káptalan” urait az alábbi sorokkal: „...érzékeny Sziveinknek igen nehezen esik, hogy Szemeink előtt el nyugodott Kedvesseinknek Sirhalmi ilyen hamar egy idegen embernek telhetetlensége által el törültettek, holott vagynak olyanok is, kik ebben az Esztendőben temetettek oda, és fekszik ottan nem régiben oda temetett Prédikátor, és ugyan mostani Prédikátorunknak felesége is”. Ebben a kérvényben megint csak a maguk igazának míves megfogalmazásában bizakodhatnak a hozzá fordulók, akik mintegy a földesúr előtt állva mondják Naszvadi szavával: „...az új Háznál a Kortsmárosnak elegendő kertje vagyon: Nékünk pedig azon kívül, hogy a révhez menő utasok... és örlősök csipetjék a’ Legelőnket, sokkal több fogyatkozásunk történik... az által, hogy a Föld minden időn dül a Drávába. ’s kisebbedik a Szaraz”.¹²

A regálebérlők tevékenységét történetírásunk általában pozitívnak tartja, mert ők viszik be a tőkét és a tőkés szemléletet a mi esetünkben is régi típusú, azaz közvetlen értékesítésre nem termeltető uradalmakba, söt különböző módokon a természetes gazdálkodáshoz szokott jobbágyok számára is vonzóvá teszik az árutermelést. A helyi kutató számára azonban nem közömbös ennek a tevékenységnek a módszere sem. A káptalani és a vajszlói uradalom irataiban is találkozom olyan boltossal, aki a saját személye és szerzett jogai védelmére testőröket tart. Ezek azután vélt vagy valós sérelem esetén embereket vernek meg, magánlaksértést követnek el, a házakba, pincékbe behatolva kieresztik az illegálisan behozott bort vagy pálinkát és szerencsésnek mondhatja magát az a személy, aki verés és feljelentés nélkül megússza a bérlővel való összeütközést. Gyakori jelenség, hogy az uraság börtönéből az

¹⁰BML Közgy. ir. 1574/1812. A sötisztek visszaélései.

¹¹BML PAK VU. 413/1820. A regálebérlők visszaélései.

¹²PKGL F. 103. Folyamodványok. 1815. május 25. Vejtiek a Révcsárda bérlője ellen a régi temető meggyalázása tárgyában.

előjáróság menti ki azt, akit a bérlő feljelentése alapján az uradalmi katona bekísért. Vajszlón az is előfordult 1829-ben, hogy az egyik bérlő hivatlanul ment el a lakodalomba és a násznép szeme láttára borította le a tűzhelyről a húslevest, mert a húst Osztróából hozta a gazda.

Ez utóbbi eset annyira megbotránkoztatta a vajszlói közvéleményt, hogy a személyes sértegetések is hangot kaptak az úriszéknek írt kérvényben.¹³ Itt íratják le Naszvadival a nem egészen két évtizedes mezőváros esküdtjei a nagy sérelmet, hogy a bérlő őket „...szemétnak tartja, koldusnak gúnyolja”. Naszvadi, aki elvből ellenzi a durvaságot és a káromkodást, itt így fogalmaz: „Engedelem kérettetvén az Írásért, azt mondotta [a bérlő], hogy Szar a Vajszlói Előljáró.” A 66 éves körjegyzőt pedig „...le motskolta, káromolta, Vén Disznó, Ósz Disznónak mondotta, [aki] nem egyéb, mint kilenc Helység Kutyája”.

Gyakori szereplői Naszvadi kérvényeinek azok az uradalmi alkalmazottak, akik (csósztól, hajdútól a tisztartóig) a lakossággal érintkeznek és gyakran nem megfelelő (goromba, korrupt, törvénytisztelő, türelmetlen stb.) magatartásukkal járulnak hozzá a feudalizmus válságának mélyüléséhez.

A különböző negatív tulajdonságok mintapéldája is lehetne az a Kratki Antal nevű vajszlói erdész, aki nyugalom nélkül elbocsátva, házasságként fejezte be pályáját. Az erdész felületességéről beszél Tóth Ferenc jobbágy esete, aki még Kratki elődjétől vásárolt egy tölgyfát feldolgozásra. Naszvadi szavai szerint a kivágott fa ágait „elhordta”, a törzset fűrésszel „elmetélte”, s az így nyert ötszékényi karónak való fát „a vízből kihajtogatta”, és a szárazon összerakta, hogy majd hazaszállítja. A fa Szent György-napig várhatta volna a szállítást, de közben kinevezték Kratki erdésznek, az pedig kérdezés nélkül „robotosokkal felvágatta és az Uraság részére elhordatta” az egészét.¹⁴

Goromba és türelmetlen volt a jobbágyokkal való hivatalos érintkezéskor (faizás, épületfa-kiadás stb.), de Naszvadival együtt tudta róla mindenki, hogy „Kik fát akartak nyerni, ajándékozták”. Egyetlen kérvényből is megtudhatjuk, hogy hajlandósága megnyerésére Bőbék Samu és Váczi Samu egy-egy disznót adtak neki, Váczi János és Kámán Samu a kertjét szántották, mások trágyát hordtak a kertjébe, szalmát vittek sertésjei alá az erdei tanyára, de Tóth Istóktól, Denke Jánostól szívesen vett egy-egy akó bort is...¹⁵

Egy Laudon Ferenc nevű másik erdész gorombaságát is megörökíti (sok más egyéb példával együtt) Naszvadi remek tolla, amint egy robotos legényt (ki a fának ágaitól előre sehova sem futhatott) „először öklével négyszer főbe ütötte”, azután egymás után három darab „Szárász Völgy Ágakat kapván” ütötte fejét, karját és egyéb testét, de a negyedik „nyers darab fát a legény nem szenvedhetvén”, a jágert eltaszította és elszaladt... Külön sérelem, hogy a katolikus erdész a legény „Kálvinista Lelkét, Szentjét, teremtsét káromlotta”, minthogy tisztársaival együtt ő is a jobbágyok vallásával magyarázta azok nyakasságát.

E egyszerű írástudó és sokoldalú közéleti ember életének sok ellentmondást hordozó szakasza a kálvinista gyülekezetekhez való viszonya. Hosszú pályájának első három évtizedében igazán hűséggel szolgálta egyházát. Az ő nevével fűződik össze a vajszlói háromszobás lelkészlak és modern iskola építése, a vajszlói gyülekezet működésére vonatkozó 60 válasz megfogalmazása 1817-ben Báthory Gábor püspök kérdéseire, de nélküle nem lehetne nyomon követni az ősi talpas szentegyházak elmúlásának és a ma még látható nyugat-orrmánsági templomok építésének folyamatát sem. Igen fontos szerepet játszott a gyülekezetek lelkésszel-tanítóval való ellátásában is, de erkölcsi normája ezúttal túl magasnak bizonyult. Ő a szentírás és a hercegzsöllői kánonok szellemében egyházához hűséges, erkölcsileg feddhetetlen, tudós embernek tudta csak elképzelni az ideális prédikátort és minden bizonnyal a számára örök tekintélynek számító Pápai Textoris Jánoshoz mérte a mély erkölcsi válság, és romló anyagi helyzet által keményen megpróbált lelkészeket. Aligha csodálkozhatunk azon, hogy a magas erkölcsi mérce és a telkes jobbágyok érdekeinek feltétlen szolgálata miatt sok haragosa akadt a felső-baranyai egyházmegyében. Már 1813-ban azzal gyanúsítják a vármegyéhez írott kérvényben a lelkészek, hogy a vajszlóiak és a hidvégiek „...az ő lármás nótáriusok izgatására olly nyakaskodók és szeretet nélkül valók”, hogy nem akarják lelkészeiket új pénzben fizetni.¹⁶

A vejtői hívekkel és nótáriusokkal szembekerült Szegedi János lelkész mutatja be nekünk a „...tudatlan parasztnak kedvező Naszvadi Samu”-t, aki háttérben maradván „...az Iratok

¹³BML PAK VU. Úriszéki ir. 53/1829. Regálebérlő agresszivitása.

¹⁴BML PAK VU. Úriszéki ir. 1308/1816. Uradalmi erdész felületessége.

¹⁵Uradalmi erdész korrupt tevékenysége.

¹⁶BML Közgy. ir. 278/1813. Vajszlói és hidvégi lelkészek Naszvadit izgatással vádolják.

Képekben" sértegeti a tisztelendő prédikátorokat és "...megrögzött rossz szokásokkal characterisálja, méltatlanul rágalmazza" őket. Azt állítja ellenfeléről, hogy "...egy két marék lenért, 2-3 itze kendermagért úgy lefesti [papját] ...mint egy Istent nem esmérő Krimiai tatárt, vagy mint meg testesülő ördögöt." Azt is nehezen viselték el tanult ellenfelei, hogy "...néhány ügyvédek módjára „magyarul vagy latinul szignálta iratait”¹⁷, pedig csak felelősséget vállalt azért, ami „azon Instantiában... iratva és írva volt”. Ezzel az erkölcsi bátorsággal messze kiemelkedett a kérvényeket író jegyzők, lelkészek, tanítók közül, akik kényes esetekben rendszerint „elfelejtkeztek” a szignálás kötelezettségéről.

Gyermekeinek és első feleségének korai halála miatt nem volt könnyű a nótárius élete, de sok sikert elért pályáján akkor érte a legnagyobb csapás, amikor az esperesre támaszkodó Szondy László lelkész örökre kizárta az egyházi tisztségviselők közül a magát „első tereh hordozó”-nak tartó kurátorát, mert az mint jegyző, az esperes utasítására letisztázott ugyan egy szerződést, amely szerint a lelkész szülőcseréjének a fedezésére az eklézsia újabb 2900 forint terhet vállalt volna, de mint kurátor nem írta azt alá, „Nem akarván, hogy az szegénységre ilyen terhes munkák és szolgálatok hozassanak.”¹⁸

1821-ben a dunamelléki református püspöknek is elpanaszolta, hogy „sok jó szolgálata után” ilyen „megvetetés”-ben részesült, de csendes méltósággal hozzászói: „...elég nyugalmat találok abban, hogy Hazámnak 31 Esztendőig híven szolgáltam.”

Az egyházkerület vezetőjéig is eljutó vádra, hogy ő személyes gyűlöletből írná kérvényeit a felső-baranyai lelkészek ellen, azt válaszolja, hogy nem törvényes dologban ellenkezett ő a lelkészekkel, hanem csak „...a' Szegénységnek nagy terheltesére szolgálódkban”. Emelt fővel vállalja azt a vádat is, hogy sok könyörgő levelet írt a nótáriusi hivatalához tartozó kilenc és ezenkívül még több más gyülekezet kívánságára különböző lelkészek ellen, mert azok kérték, hogy „kivánságokat igazán és nyomóssan” feltegye, akik neki „esztendős kenyeret adnak”, de ő „...a maga részében soha egyet is” meg nem sértett.¹⁹

Az az óriási mennyiségű és kiváló minőségű ismeretanyag, amelyet csodálatos tolla őrzött meg az Ormánság-kutatás számára, érdemessé tenné Naszvadi Sámuel életművének monografikus feldolgozására, s valóban árnyalt bemutatására. Esetleges emberi gyarlóságai ellenére a demográfiai pusztulást előkészítő idők megbízható és fáradhatatlan tanúja ő, akinek 75 éves kezéből szelűtés csavarta ki a közjó szlgálatára mindig kész tolat. Két hónapi szenvedés után temette el 1838. március 15-én az ormánsági tájnyelv és családi viszonyok másik nagyszerű ismerője, Jeremiás Sámuel református lelkész.

Kiss Z. Géza

„Útigazítás” Soroksáron 1820-ban

A XVIII–XIX. század fordulója körüli útleírások számtalan olyan bosszantó, sőt olykor gyászos kimenetelű epizódját mutatták be a magyarországi utazásoknak, amelyek az utak elhanyagoltságával függtek össze. A karbantartásról a vármegyék gondoskodtak, időről időre igénybe véve a jobbágyok ingyenmunkáját. Az igyekezet egyik részről sem volt túl nagy, ennek megfelelően az eredmény sem sokat ért.

József nádor 1805-ben a királyhoz intézett fölterjesztésével elindította Pest szépítésének terveit, amelyekben sürgette utcáinak, a városból kivezető és környékbeli főforgalmi utaknak a helyrehozását is. A megvalósítás során megszorodtak a megye útrendezési feladatai. A „tekintetes vármegye” 1820-ban kelt – alább idézendő – körlevele a Pest környéki falvak bíráihoz részletesen tájékoztat arról, hogy miben állt „az utak igazítása”, kik, hogyan, milyen körülmények között és feltételek mellett végezték ezt a nem könnyű, hátaltan munkát.

¹⁷Szegedi János lelkész vádaskodó jelentéseit a Püspöklátogatási ir. 1886. Vejti anyagába bemásolták. (Ráday Lt.) Az irritáló formulák: coram me [előttem], per me [általam] Samuelem Naszvadi...

¹⁸BML PAK VU. 50/1818. Naszvadi nótárius „Maga Menttsége” az uradalom fiskálisának.

¹⁹Ráday Levéltár. Felső-baranyai Egyházmegye ir. 1821. május 14. Naszvadi levele a Dunamelléki Egyházkerület püspökének kizárata tárgyában.

Soroksár ugyancsak megkapta a felszólítást, hogy a határáig, a Pest városa által a gubacsi vonalon is korszerűsített út folytatását a maga területén megfelelően rendezze. Ezenkívül részt kellett vennie közvetlen határain kívül is az út- és hídjavítás, ároktisztítás munkálataiban. Ez évről évre megtörtént: a korabeli térkép szerint karbantartott, kavicssal feltöltött földút vezetett a mezővároson keresztül Ócsa, illetve Dunaharaszti felé.

Figyeljük hát a nemcsak a múlt század eleji útépités titkaiba, hanem a kor társadalmi viszonyaiba, a jobbágyok életébe, kötelességeibe és kötöttségeibe egyaránt bevilágító irat tartalmát, amelyet szó szerint, de mai helyesírással közlök.

Az utak igazítására rendelt munkásokra nézve a mai napon tett vizsgálódással azt tapasztaltam, hogy

1. az helységeknek állandó palléroik nincsenek, az honnét többnyire tudatlanok a jelen volt pallérok, az utaknak miképpen való helyrehozásában a' munkásokat elegendően igazítani nem tudják, s annál fogva az időt haszontalanul töltik el,

2. a lakosok nem jelennek meg azon számmal a munkára, amint a' notariális jegyzésbe vagy palétákba [jegyzői nyilvántartás] a' neveik fel vannak jegyezve,

3. holmi aprólk gyermekek és leánykák küldetnek némely helységből a' munkára

4. többen rendeltetnek kapákkal, hogysem ásókkal, holott legalább fél számot ásókkal kellene kiküldeni,

5. távolabb munkálkodván a' munkások, hogysem közelibe kutat kaphatnának, az ital után való járkálással sok időt töltenek,

6. nagy rövidség a' kavicssal való bánással az, hogy elegendő kővágó csákányok nincsenek.

Az honnét rendeltetik:

1. Hogy az helységek előjárói, amint már több ízben is meg volt hagyva, állandó úti pallérokak nevezzenek ki, akiknek egység mellett bizonyos jutalom rendeltessen.

2. A kirendelendő munkásokat a' bíró és nótárius minek előtte indulnának, rendeljék az helység házához, s ott a' palétákhoz képest számba vevén, adják őket által az úti pallérnak, aki azokat a' munka helyére vezetni fogja. Gyermekek és leánykák pedig el ne vállaltassanak. Valamint szinte azért is vizsgálódást és intézetet tegyen a' bíró, hogy a' munkások fele kapákkal, fele pedig ásókkal jelenjen meg.

3. Hogy a' víz szűke miatt a' munkások időt ne töltsenek, mindenik helységből egy kétlovas kocsit rendeltessen ki, melyen egy kétakós hordó legyen, amelyben a' munkások számára elegendő víz hozattathasson.

4. Hogy a kavicssal illendően bánhassanak, a' lakosok ebbéli munkájukban is elől mehessenek, mindenik helység két csákányt, a' tehetősebbek négyet fognak szerezni, melyet esztendőről esztendőre a' bíró conserválni [megőrizni] és mindannyiszor, amikor az útcinálásra rendeltetik, az illető munkásoknak kiadni fog, amely csákányok megszerzése eránt magam ezennel gondoskodni fogok, azokat mindenik helység számára a' munkahelyén comissárius [útbiztos] úr ki fogja osztani, az arát pedig a' competens [megfelelő] alkalmatossággal ki-ki kifizetni fogja. – Végben menvén a' gyalogmunkásokkal való munkáltatás, amidőn szekerek lesznek a' munka helyére kirendelendők, azokat a' bíró odahaza és a' nótárius szinte az helység házánál fogja előbb egybegyűjteni és név szerint feljegyezni, a' szekereket megvizsgálni, hogy azok deszkával vagy ha az nem volna, a' lakosok által elegendő nagyságú hordóval vagy lúgzóval [kaddal] úgy legyenek felkészítve, hogy a' szekeret illendően terhelni lehessen. Azonban a' reárakott terhet el ne hullajtsa. Az ekképpen rendbe szedett szekereket pedig a' bíró, vagy annak akadályoztatása esetében valamelyik alkalmatos esküdt ember a' nótáriussal együtt fogják a' munka helyére vezetni, s ottan úti comissárius úrnak resignálni [átadni], aki kimutatván mindenik helység részére a' megigazgatásra kijelölt competenciáját [illetékességét], annak utána a' lakosok között felosztják, s az úti pallér felvigyázása alatt azon fognak törekedni, hogy competenciájokat hova előbb jól megigazítva helyrehozzák és végezhesék. – Az engedetlen lakost a' bíró testi büntetéssel is megfenyítheti, ahol pedig nyakaskodó lakos találtatik, az adasson fel nekem, hogy ötet az engedelmeskedésre keményebben is megfenyíthessem, vagy úgy hozván magával a' körülállás, a' tekintetes vármegye árestomába rendelkezem, és megítélés végett a' tekintetes vármegye törvényszékének bejelenthessem.

Nagyobb tekintet[et] érdemel ez a' közjóra célzó igyekezet, hogysem az némely előjáróknak gondatlansága vagy lakosnak engedetlensége végett gátoltasson és hátramaradást szenvedjen.

Költ Pesten, október 22-én, 1820. Hangyás Dávid főszolgabíró. Vette Soroksár október 23-án, 820.

Dr. Papp Gézáné

Források: József nádor iratai I–II. Szerk.: Domanovszky Sándor. Bp., 1929. II. 92–93. old. – Pest vármegye körlevele Soroksár község levéltárából. – Schams, Franz: Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest in Ungarn. Pest, 1821. 98. old. – Matkowitz A. L.: Übersichts Karte der Umgebung von Ofen und Pesth. 1836.

Cimboraszer a hagyományos korondi juhászatban

1. Községünkben az egykori Udvarhely megyéhez tartozó Korondon, a termelősövetkezetek megalakulása óta (1962), mind kevesebb és kevesebb az egyénileg juhot tartó gazda. Így a *cimboraszer* szavunk is ritkábban kerül a mindennapi szóhasználatba. Vannak már olyan fiatalok is, akik egyáltalán nem értik ezen szónak a jelentését. Éppen ezért tartom érdemesnek leírni, a cimboraszernek mi volt a szerepe, jelentősége.

A juhot tartó gazdák úgynevezett cimboraszerbe (társulatba) tömörültek. A cimboraszer-ek száma Korondon az 1930-as években 10–15 között váltakozott. Egy-egy cimboraszerbe 40–60 gazda tömörült. A cimboraszer vezetőjét maguk közül választották, *cimborabíró*nak nevezték, néha *majorbíró*nak is, főképp ha majorpárti volt.

Minden karácsony harmad- vagy negyednapján estére összehívták a cimboraszeret és ekkor fogadták meg a *majort* (juhászot) a következő esztendő legeltetési idényére. Az összejöveteleket, amiket *majorgyűlés*nek neveztek – a cimborabíró házában vagy pedig egy olyan háznál tartották ahol nagyobb szoba volt és a házirendre nem voltak nagyon igényesek.

Volt eset rá, hogy többen jelentkeztek majornak. Ilyenkor mindegyik jelentkező megvette a maga ígérését és vállalását, a jelentkezőket a gyűlésből kiküldték és szavazás alá bocsátották, hogy melyiket fogadják meg. Aki a legtöbb szavazatot kapta az lett a major. Azon elv volt érvényes a cimboraszerben, hogy a többség szavazatát el kellett fogadni. Ilyenkor azt is nézték, hogy melyik majornak milyen az anyagi helyzete, melyik ígér több *kőccséget* (sajtot, ordát). Volt eset rá, hogy kilenc kiló sajtot és másfél kiló ordát ígért a major egy *fejő* (fejős-) juh után. Az általános a nyolc kiló sajt és az egy kiló orda volt, abban az esetben, ha a fejőjuh Szent János-napkor, június 24-én egy fejésen kiadta az egy deciliter tejet. Valamikor régen üres tyúktojáshéjjal mérték a kifejt tejmennyiséget.

Miután a majorfogadóban létrejött az egyezés, megírták a szerződést, ezt mind a két fél részéről aláírták. Ekkor a majornak kötelessége volt elővenni két kenyeret, hozzá való túrót, amely az előző nyáron készült, két liter pálinkát, vagy ennek a hiányában tíz liter bort, az áldomás fenntartására. Ezt követte a gazdák részéről vásárolt pálinka vagy bor. Ezen alkalommal a majornak a felesége jelen kellett legyen, hogy a tagságnak ő szolgálja fel a kenyeret és a túrót, ez egyben bizonyosság is volt arra, hogy a cimboraszer tagjai milyen *kőccséget* fognak kapni a juhaik után a jövő nyáron.

A majorfogadó sokszor eltartott reggelig, a gazdáknak egy része nem sietett el, amíg az italból tartott. Kitartottak a cimborabíró és a major mellett.

2. Tavasszal, ahogy a hó elment a major minden nap reggelén köteles volt a juhokat kihajtani a legelőre, egészen Szent György-napig – április 24-ig –, a legelőre való kiszállás napjáig. Este, amikor hajtották haza, mindenik gazda kapuja előtt megállították a *serget* (a nyáját). A gazda beválogatta az ő juhait és bárányait. Ezen kijárási azért is hasznos volt, hogy így kímélték a száraztakarmányt. Csak este és reggel kellett a juhoknak egy kevés takarmányt adni, de a tehetősebbek abrakot is adtak a bárányoknak és az anyajuhoknak. Az állatok így szoktak az időjárásához, a major és a pakulár *megismerték mindegyik gazdájának a juhait, azok egyéni jegyeit*, ami a juhok fülén volt. A juhfüljegyek: lyuk, agas kivágás, kerékfalforma kivágás, egyenes bevágás stb. a jobb vagy a bal fülön, esetleg mind a kettőn.

Ilyenkor a majornak és a pakulárnak a gazdák szerre kellett *tarisnyáljanak*. A tarisznýába kenyér, szalonna, kolbász s hagyma került a legtöbbször. A tarisznýát este mindig beadták ahhoz a házhoz, ahonnan szeresek voltak.

Ha a majornak nem voltak a családban olyan nagy fiúgyermekei, akikkel ezen vállalkozását el tudja végezni, pakulárt fogadott. Kint a legelőn, a nyájörzészélnél szükséges volt a majoron és majornén kívül egy *fejőpakulár*, ez a fejőshuhokat őrizte és kellett tudjon fejni; egy *meddűpakulár*, ez a *meddű* (nem fejős) juhokat, berbéceket és bárányokat őrizte; egy *eszterengahajtó*, ez egy kisebb gyermek szokott lenni, a fejés idején (reggel, délben és este) ő hajtotta a fejőshuhokat a *fejőlikra*.

A *fejőpakulárt tavasztól-hóleestig* – ahogy a mezőre a juhokat ki lehetett csapni, egészen amíg az első hó leesett – fogadták. Az 1930-as években egy fejőpakulár fizetése 3000 lei – akkor egy közepes fejőstehén ára volt –, egy rend ruha és szaggató lábbeli volt szokásba. A

rend ruha a következőkből állott: két ing, két galya (lábravaló), egy pár bakkancs, egy harisnya, egy posztóujjas (kabát), egy lájbi, egy bárnybőr-sapka vagy posztókalap, ahogy egyeztek, és szaggató lábbeli, amennyit el tudott szaggatni. A szaggató lábbeli mindig *bocskor* volt. A meddúpakulárnak kevesebb bért adtak mint a fejőpakulárnak. Az eszterengahajtónak legtöbbször az étele és valami kevés ruházat volt a bére.

Mindenik majornak volt *majorbotja* és ma is van, ez szinte olyan hivatalos kezebelinek számított, ha kellett ütött vele, de ünnepélyesebbé is tette a viselése. Rendszerint a hóna alá csípte, úgy járt vele. Arra használta, hogy azon pihent legtöbbet, mikor *eregelt* a nyáj után. Rátámaszkodott a két tenyerével. A bot olyan magas volt (akinek még van most is olyan), hogy rá tudott feküdni a *mejjével* (mellével). A gyermek amikor kezdett nőni, ő is próbálgathatott botot faragni. Gazdálkodó embernek nem illett volna majorbottal járni. Szégyellete volna, nem hozzá való. A fejőpakulárnak is kicifrázott botja szokott lenni. A majorbotnak a vastagabb fele van felül, amelynek tyúktojás nagyságú gombja van. A botnak a felső része szépen ki van cifrázva. A majorbotot – néha majorpalcának is mondják – tövis- vagy somfából készítették, savóval, tejjel, vajjal szokták kengetni, hogy szép piros színű és fényes legyen. A majorbot adta meg a viselőjének a rangot.

Volt eset rá, hogy egy majort nem fogadtak meg a juhok mellé és így kénytelen volt elszegődni tehénpásztornak. Amikor az egyik volt major kollégájával találkozott, a kolléga csúfondárosan csak annyit mondott: *mi van komám, te a pácának a vastagabbik felit aló fordítottad?* A tehénpásztoroknál ugyanis az a szokás, hogy olyan bottal (palcával) járnak, amely nincsen kicifrázva és a vastagabb fele, a botja alul van.

3. *Majorkiszállítás* előtt még egyszer összehívták a cimboraszert. Ekkor vették számba pontosan a juhmennyiséget, megválasztották az ellenőrző bizottságot, elosztották a nyári ganéztatásra a ganét, meghatározták a kiszállítás idejét, *esztena* (majorház) készítését, ha már volt a kijavítását vagy – ha a szükség úgy hozta – valakitől a bérbevételét. Számba vették a legeltetési jogot, mely a Közbirtokosságnál lévő úgynevezett *lémitáció* szerint volt nyilván tartva. A *lészákat* a *kosárnak* (karám: a juhok nyári hálólhelye; lésza: négy szál deszka egymás mellé szegelve, több ilyen lészából állítják össze a kosarat) a ganéztató gazdák kellett összeadják és minden 50 darab fejősjuh után egy *berbécs*et (kost) kellett állítani. A gané október 20-ig volt a gazdáké. Ekkor eresztették össze a fejősjuhokat a meddűkkel és a berbécssekkel. Ezen a nap után nem volt szabad fejni a juhokat. De volt eset rá, hogy a majorok a jobb tejelő juhokat titokban még tovább fejték. Október 20. után a majoré volt a ganéztatási jog, annak adta el a ganét, aki megvette. Voltak olyan gazdák akik a falu közelében levő kaszálóterületüket ősszel a juhokkal ganéztatták. A gané árán felül a ganéztató gazda kellett állja a tűzfát éjjelre a kalibához, ami a juhok kosara mellett volt és ebben aludtak a major és a pakulárok, ugyancsak a ganéztató gazda kellett állja a kutyák élelmét is.

A kosár mellett levő *kalibát* a major kellett előállítsa, úgyszintén a disznói, malacai részére kisebb kosarat s a szárnyasállatai részére a ketreceket is. A jó major mindig be szokott tavaszra állítani egy-két anyadisznót és sok malacot, hogy a savó ne vesszen kárba a majorháznál, no meg aztán a paréjon is jól élnek a disznók, malacok a majorház körül. Augusztus-szeptemberre a malacokból már jó *süldő* disznók lesznek, ilyenkor szokták Korondon a szombati napon tartandó heti piacon értékesíteni.

A ganéztató gazda mindennap, vagy minden második nap elfordította a kosarat. Volt eset reá, hogy a major elvállalta a kosárfordítást fizetésért, de ez ritkán fordult elő. Szívesen megfizették volna a ganéztató gazdák a kosárfordítást, mert legtöbbször a községtől távol fekvő szántóföldeket ganéztatták. A kosár fordításra szinte reá ment a kosárfordítónak az egész napja. A kosárfordítás alkalmával a kosárfordítót a major vagy a majorné – amelyik a majorháznál jelen volt – mindig megfizette egy *csipor zsendicével*. Egyébként ez szokásban volt, hogy a majorháznál megforduló gazdákat és más idegen személyeket is megkínálták egy csupor zsendicével vagy esetleg friss ordával, sajttal. Ilyenkor szóba került az időjárás, a juhok tejelése stb.

Ha a major a községtől messze levő legelőn volt, azon panaszkodott: az a baj, hogy a harangszót nem hallja; ha meg a községhez közel volt, akkor az volt a baj, hogy közel van a falu, hallja a harangszót. Ha sokat esett az eső az volt a baj, ha nem esett akkor az volt a baj. Volt aki megjegyezte: hála a jó istennek jól jár az idő, jó élés van a juhoknak. Ilyenkor a legtöbb major azt mondta: az a baj, a *juhok* nagyot szarnak, az élés nem tejes.

Ritka volt az a major amelyik meg lett volna elégedve az időjárással s a juhok tejelésével.

4. *Április 24-én a cimborabíró udvarára vagy esetleg egy másik alkalmasabb udvarra összeszedték* (gyűjtötték) a juhokat, s a major számba vette őket. A legtöbb gazda, amikor a

juhait hazulról a kapun kiengedte, a kapu küszöbénél egy láncot keresztül tett és ezen léptette át, hogy a farkas és más vad az állatokban kárt ne tehessen a nyár folyamán.

A későn született, gyenge bárányokat az anyjuk mellett hagyták pünkösdig, ezeket pünköszi báránynak nevezték. Ha pünkösöd előbb volt május 20-nál, akkor el kellett hozni a bárányt pünkösöd szombatján, ha pedig május 20-án túl esett, akkor május 20-án kellett elhozni. Az ilyen juh után, amellyel a pünköszi bárány járt, ordát nem adott a major.

Az első fejés a kiszállás napján délben történt meg, ezen napi fejesből készült sajtot *bögősajtnak* nevezték. Az első fejeskor egy nagyobb értékű fémpenzt tettek a fejóvederbe, hogy a juhok sok tejet adjanak a nyár folyamán. (Ambrus Balázs, a tsz majora még 1977. április 24-én is ezt csinálta). Ezen napi fejesből készült sajt, orda a majoré volt. Ezenkívül a május 1-ig készült sajtot eladták és a cimboraszer kiadásait ebből fedezték. Ebből vásárolták meg a juhok nyári sósükségletét is. Ez mindig kósó szokott lenni, egy darab mindig a juhok kosarában kellett álljon, a juhok tetszésük szerint nyalhatták. Ezen kósókba a juhok szép kerek lyukakat nyaltak be.

Néha a gazdák közül valamelyik panaszkodott a majornak, hogy nem jó köccséget adott. Ilyenkor a major megkérdezte, hogy tartották a sajtot mielőtt túrónak elgyúrták volna? Vízbe tették-e, hogy a savót vonja ki? Ha a gazda azt felelte, hogy nem, akkor a major azt mondta: az a baj! Ha meg azt felelte, hogy igen, a major akkor is azt felelte: az a baj!

A gazda vagy a családjának valamelyik tagja kellett a köccség után menjen, ha meg úgy volt alkalom rá, a major vagy a majorné hazavitte. A köccséget úgy adták ki a majorháztól, hogy arányosan és a fejőjuhok után mindenik gazdának legyen folyamatosan túrója a házában. Minden fejős juh után járó köccség kiadásakor a gazda kellett a majornak adjon egy kenyéret, ezt *túrókenyernek* nevezték. Ez a kenyér legkevesebb 2 kg-os kellett legyen. A túrókenyeret meg lehetett váltani két kupa puliszkaliszttel (kukoricaliszttel).

Egyébként a gazda mindenik fejőjuh után kellett fizessen 1 kupa gabonát (1 kupa kb. 1,5 liter) – búzát vagy kukoricát –, 2 kupát a meddük után, őrzés címen.

Ha a juh elveszett, a major meg kellett fizesse, ha farkas vitte el a juhok a fülevel és az összetépett bőrnék egy részével el tudott számolni, akkor a gazda kára maradt, ha majorfogadaskor nem volt kikötve, hogy a fele kár a majoré.

Orbán napja után (május 25) nyírták a juhokat, legtöbbször az azt követő vasárnap. Ilyenkor valószínű kirándulás volt. Az asszonyok vittek ki a majorházhoz lisztet, zsírt, zöld kaprot, zöldhagymát, salátát, hogy amíg a juhokat nyírják, a majorné süssön ordás-palacsintát, ami meg is történt. Mindenki vitt pálinkát. A nyírás a déli fejés ideje alatt történt. (A juhokat háromszor fejték: reggel, délben és este.) Ilyenkor a szokásosnál előbb berekesztették a juhokat. Ahogy a nyírással végeztek mindenki előszedte a hazulról hozott elemőzsiát, a pálinkát, a majorné is elkészült a palacsintasütéssel, kínálta is mindenfelé, volt is keletje. A majort, a majornét s a pakulárokat a gazdák kínálták a pálinkával, s a magukkal hozott falatokkal. Az egésznek szegény juhok látták kárát: későn eresztették ki a kosárból a délutáni legelésre.

Szent János-nap (június 24) előtt a major bejelentette a gazdának is, a cimborabíróknak is, a rosszul tejelő juhokat. Ilyenkor az ellenőrző bizottság kiment a majorházhoz úgy, hogy a major előre ezt nem tudhatta, és megtette az ellenőrzést. Ha úgy tejtelt a juh, hogy egyszeri fejésen nem adta ki az egy deciliter tejet, akkor a major az ígért köccségnek csak a felét kellett megadja. Az ilyen juhot *fertályosnak* nevezték.

A régi időkben a majorházaknál a következő súly megnevezéseket használták: kompona = 18 kg, fél kompona = 9 kg, fertáj = 4,5 kg, félfertáj = 2,25 kg.

A jó major egyikezett a gazdák szeretetét és bizalmát megnyerni. Voltak olyan majorok, akik több éven keresztül egy cimboraszerben majoroskodtak. Azonban olyanok is akadtak, akik minden évben más-más cimboraszerben voltak. Olyan is volt, hiába volt korondi, hogy nem fogadták meg egyetlen cimboraszerben sem, el kellett menjen más faluba majornak, oda ahol nem ismerték úgy, mint a saját falujában. Az ilyen major azt mondta: száz faluban megélek, mert száz esztendeig nem élek.

A számadás az első hó leesésekor történt meg, ha addig nem esett le a hó, akkor Miklós napján (december 6-án). A major nem nagyon várta az első hó leesését, főképp ha jó ára volt az őszi ganéztatásnak. A pakulárok, azok várták, hogy minél előbb megszabaduljanak a felelősségtől, mert a fejőpakulárok a majorral szemben felelősök voltak a rájuk bízott állatokról. No meg aztán a pakulár is kíváncsi volt a fonóba, szombat este a leányokhoz *guzsajusba* (vizitába), vasárnap este a táncmulatságba.

Sokszor előfordult, hogy az őszi legeltetés idején két major serge összement s csak a számadás napján vették észre, hogy valamelyik gazdának a juha hiányzik. Az ilyen után napokig nyomoztak, keresték, míg valahonnan kikerült, és a major számba tudta adni a gazdának.

A számadás napja a majoroknak mindig ünnep volt. Ha meg tudott fizetni és számot adni, egy kicsi büszkeség töltötte el. Az ilyen is, meg az olyan is, akinek a nyár nem jól sikerült, ilyenkor egy kicsit jobban felöntött a garatra. De még büszkébb volt az a major, melyik hallotta, itt is, ott is beszélék, hogy a cimborabíró s a cimboraszer tagjai mennyire meg voltak elégedve vele. Tavasszal arra is büszke volt, ha a májmételyes juhokból az ő sergéből kevesebb hullott el mint a többi cimboraszerek majorai által őrizettekből.

Az 1925–1935-ös években olyan nagy volt a téli időkben az elhullás, hogy néha a juhállománynak több mint a fele elpusztult. A cigányok a húsukért nyúzták meg a juhokat, a húst elfogyasztották, senki nem ellenőrizte. Egyik télen Gábor Gábor sátoros cigány több malacot vásárolt, és az ilyen elhullott juhok főtt húsával etette.

Ezen leírással egy kicsit vissza szerettem volna vinni az olvasót a községünk régi közösségi életébe a cimboraszerbe, amely földműves-állattartó apáink, nagyapáink megszokott közösségi társulata volt. Ma a községünkben két cimboraszer van. A cimboraszerek megszűnésével a mindennapi szóhasználatból kikopik a cimboraszer szavunk is.

István Lajos

Irodalom: *Tófalvi Sándor:* A korondi majorbot. A Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője. Bp. 1959/61. 1–4. sz. 59–63. old. – Munkámhoz felhasználtam: Imre Gergely 75 éves, id. Ravasz János 79 éves volt gazdálkodók, Oláh Péter 65 éves, id. Józsa Lajos 65 éves volt pakulárok adatközléseit valamint személyes visszaemlékezéseimet.

HÍREK

István király hákori szobra. Hámor községben a Központi Kohászati Múzeum szomszédságában (a lilla-füredi Palota Szálló közelében) a Palota utcában van a képen látható Szent István-szobor, amelyet a király halálának 900. évfordulójára állítottak 1938-ban a katolikus egyház kezdeményezésére. A szobor talapzatának jobb oldalán az alábbi szöveg olvasható: „Ságodi Ferenc gyűjtéséből és szorgalmából Grusz István tervei szerint készítette Borsodi (Bindász) Dezső szobrász, Miskolc, Vay út 32. szám 1938. évben”. Ságodi István egykor a Palota Szálló igazgatója volt. Ez az egyetlen István király szobor, amely a megyében található. *(Kerekgyártó M.)*

Forró napok ötvenhatban, Cegléden

Az október 23-át követő napokban elárasztotta a ceglédi nép az utcákat. Alkalmi szónokok szóltak a Szabadság téren a hirtelen összeverődött tömeghez, hirdették a szabadságot, az egyenlőséget és a testvériséget. Demokráciát követeltek, ami eltörli az emberek osztályokba való sorolását. Követelték, hogy a tanács mondjon le, helyette szabadon válasszon a nép egy bizottmányt.

Megindult a Rákóczi úton hat ember, az úttesten vonultak, kiáltoztak. Azonnal hozzájuk csapódott tíz-húsz másik, énekeltek és körbejárták a Szabadság teret. Mozgásukat senki sem szabályozta és senki sem gátolta. A rendőrség sem. A népfelkelésre a rendőrök otthagyták a kapitányságot. Kíváncsi csoportok nyomultak be a föl hagyott épületbe, sorra járták a szobákat, és kihúzogatták a fiókokat. Iklódi nevezetű járási párttitkár eltávozott a városból, egy felkelőbrigád kihurcolta éléskamrájából a felhalmozott konzerveket és szalámikat, cukrot és rizskását, kiállították egy kirakatban.

A városi pártapparátus a helyén maradt, a végrehajtó bizottság egész nap bent tartózkodott a Gubody utcai székházban. Passzívan szemlélték az eseményeket, nem avatkoztak semmibe. Azt még megtették, hogy az iskolában működő kommunista igazgatókat felhívják: küldjék haza a gyerekeket, nehogy iskolába jövet-menet valami baj érje őket. Így történt, hogy mikor a szokott kezdési időben megjelentem az iskolában, ott növendék már nem volt, a kartársak a tanári szobában ültek, hallgatták a rádiót. Engem azokban a napokban a rádiónál jobban érdekelt az, ami a ceglédi utcán történik.

Átvágok az Eötvös téren, s ahogy a Plébánia utcán haladok lefelé, nagy tömeg döngette a járásbíróskapuját. Ordítottak, hogy engedjék szabadon a rabokat. Odafurakodtam a kapuhoz: Emberek, köztörvényes rabok vannak itt, rablók, garázdák, hadd maradjanak ezek bent! Rámrontott három markos huszonéves, megmarkolták a kabátomat, a gombok leszakadtak róla, elrántották a kaputól. Az ijedt fegyőrök sorra kiengedték a cellák lakóit. Akkor nem gondoltam, hogy nemsokára a helyükre kerülök.

A felvonulásokon egyre többen meneteltek, újabb csoportok járták az utcákat. Hazarohantam a fényképezőgémemért. Az ipari tanulók népes százada, soronként kart karba öltve katonás rendben vonult és ütemesen kiáltotta: Rusz kik, haza! Rusz kik, haza! A gimnazistákat a mozi előtt értem. Írházi Sándor tanárral és Csendes István diákvezérrel az élen. Énekeltek és „Szabad magyar hazát!” skandáltak. A Szabadság téren a suhancok leverték a szovjet katonahalottak márványtábláját. Magát az obeliszket, amit negyvennégyben az itteni orosz hadtestparancsnok – és nem a város népe – állíttatott az általuk tervezett rajzok alapján, egy felnöttebbekből álló csoport traktor húzta drótkötéllel akarta elmozdítani. Nem sikerült, az oszlop ma is ott magasodik a tér sarkán. Nem is egy, hanem kettő.

Felvonult az evangélikus templom elé néhány magyar katonatiszt és altiszt, egy fél szakasz tüzérral. Nyilván rendcsinálás okáért vezényelték őket ide a fórumra, ahol legnagyobb volt a mozgás. Tétlenül álldigáltak egy ideig, aztán szépen bevonultak a laktanyába ebédelni. Magam is követtem példájukat, hazamentem. Otthon a Dózsa György laktanyában szolgáló Ablonczy Lajos tüzér kiskatonát, feleségem unokaöccsét találtam, aki a Gömör megyei Szuhára volt indulóban anyjához, csak éppen fölszaladt egy félórai rokonlátogatásra.

Megtudtam, hogy bizonytalan időre szabadságot kapták őket, a ceglédi helyőrség akkor még nem avatkozott be az eseményekbe.

Este kaptam a Hazafias Népfront titkárának meghívóját másnap reggel nyolc óra. Vezetőségi tag lévén, ebben a minőségben kérte megjelenésemet. Népes társaság szorongott a városháza elnöki sarokszobájában. Kiss András örült, hogy eljöttünk, s átadta a szót Rónai Tibor tanácselnöknek. Rónai panaszkodott, hogy a tanács tehetetlen, nem tudja, hogy mit is kéne tennie ezekben a nyugtalan órákban, napokban. A pártbizottságtól utasítást nem kap, rendőrség eloszlott, az ipari üzemek egy része nem dolgozik, a munkások csak ülnek és cigarettáznak, félt, hogy bajok származnak a mára már vezetésre képtelen párt és tanács nélküli városban. Arról nem is beszélve, hogy az ellátást senki sem tudja biztosítani. Arra kéri a Hazafias Népfront itt megjelent képviselőit, hogy alakítsanak egy bizottmányt, amelyik a tanács szerepében fenntartja a rendet és közbiztonságot, a lakosságot tejjel, hússal, kenyérral ellátja.

Szólott és elment. Megkönnyebbülten adta át elnöki székét. Nyomába sietett Kiss András népfronttitkár és Tóth József, a kommunista párt képviselője. Elbicegett a szélütött Taraba József plébános és még néhányan. Akik ott maradtunk, megválasztottuk a forradalmi bizottmányt, elnökül Jákó János patikussal. A rendőrséget Rév János rendőrkapitány képviselte, aki elmondta, hogy eddig egy ávos, polgári ruhás főhadnagy felügyelete alatt működtek, annak engedelmességek, nem a megyei főkapitánynak. A honvédség egy főhadnagyot küldött a bizottmányba, de az nem vált állandó taggá, egyszer-kétszer láttam csak üléseinken, hamarosan eltűnt.

Október 27-én délelőtt a bizottmány népgyűlésre hívta a ceglédieket. A Szabadság téren gyűlt össze a sok nép, amely tizennégy tagúra bővítette ki a bizottmányt forradalmi tanács néven. Ettől kezdve a városi vezetőség így szerepelt, amíg az oroszok szuronyok közt el nem hurcolták őket.

Felajzoltan figyeltem az eseményeket, megperzselt a forradalom forró lehelete, tudtam, hogy vissza nem térő társadalmi mozgásnak vagyok a tanúja, az egypárti államvezetést most váltja fel egy többpárti demokratikus rendszer. Valóban, Cegléden ezekben a napokban újjáalakult a Nemzeti Parasztpárt, a kisgazdapárt és a szociáldemokrata párt. Ülésztek és részt kértek a város gondjaiból.

Mindennap bejártam a városházára. Az elnöki szobában zajlottak a várost érintő tárgyalások. Jákó János elnök elszámoltatta a tejcsernokokot és a fűszerárusokat, a henteseket és a gazdákat. Azok erejüket megfeszítve látták el Ceglédet, sőt naponta tehergépkocsikon élelmet szállítottak a fővárosnak. Sorra jöttek az üzemi bizottságok vezetői tanácsért, jelentették, hogy fölverték a munkát. Az elnöki szoba mindig zsúfolott volt, és én szorgalmasan jegyezgettem.

A nép érezhetőbb változást kívánt, türelmetlenségében elszámoltatta a forradalmi tanácsot az október 30-i népgyűlésen. A városháza közgyűlési nagyterme zsúfolásig megtelt a gyorsabb változásokat követelő tömeggel. Jákó János engem kért fel, hogy mondjam el, amit tudok, mert ő fáradt az éjjel-nappali idegfeszítő munkában, nem készült föl. Mondanom sem kell, hogy én sem, hiszen nem voltam tagja a tanácsnak, nem tudhattam mindenről, jelenlétben sem avattak be a dolgokba. Így hát mondtam, ami eszembe jutott, azt, hogy a vállalatokban működnek az üzemi bizottságok, hogy nincs hiány élelemben. Ellátjuk még a szovjet laktanyát is (a városban eddig kint lakó orosz asszonyok és gyerekek beköltöztek a Szolnoki úti laktanyába). Rendszeresen szállítunk burgonyát, kenyeret, húst Pestre, tejet a tejcsernokokból. Kiáltoztak, hogy ez nem elég, mit tett még a tanács? Nincs közbiztonság!

Erre a népgyűlés közfelkiáltással megválasztotta Vörös Lászlót nemzetőrpáncsnoknak, azzal a feladattal, hogy szervezzen egy fegyveres testületet az önként jelentkezőkből és a volt rendőrökből. Másnap már volt nemzetőrség nyolcvan taggal, akik éjjel-nappal járőröztek. Még a piacot is szemmel tartották, s elkobozták az árusok portékáit, ha azok fölverték a termények árát.

Ezekben a napokban egyetlen erőszakos halál esett Cegléden. Egy fiatalasszony a ruhagyárban dolgozott, megszeretett egy munkást, ez fölkereste a férjét, elkérte a feleségét, hogy összeházasodjanak. A férj nem adta az asszonyt, a fiatalember lelőtte. Géppisztolyostól kísérték be a nemzetőri páncsnokságra.

Jákó János telefon-összeköttetésben állt a kommunista párt titkárával, meg is beszéltek egy találkozást a pártházban. Jákó magával vitt, mondván, hogy rajtam kívül más MDP-tag nincs a közelben, velem is bizonyítani akarja, hogy koalíciós alapon kíván működni (ő maga kisgazdapárti volt). A pártházban egy szuronyos kiskatona kiáltott ránk „Állj, ki vagy”-ot és

Géppisztolyos honvédtisztek a gyermekek között a Szabadság téren, Cegléd, 1956. október.

sehogyan sem akart beengedni az előtérbe. A szóváltásra Babinszki Károly párttitkár jött ki és terelt beljebb. Már ott ült Szelezky Mihály, Tóth József, Bene István és még néhány vezetőségi tag. Leültettek az asztal másik oldalára kettőnket. Jákó kijelentette, hogy a forradalmi változással a magyar életet demokratikus többpártrendszer fogja föl váltani, a város vezetősége máris koalíciós alapon működik, sajnálta, hogy a tanácsban nincsen kommunista. Babinszky biztosított bennünket, hogy ők is hívei a koalíciónak, támogatják a forradalmi tanácsot, és elismerik a már működő parasztpártot és a szervezkedő kisgazdákat, szociáldemokratákat. Virágozzék minden virág!

November ötödikén délelőtt feljött az elnöki szobába egy szovjet alezredes a segédtisztjével és tolmácsával. Jákó János leültette őket szemben az íróasztalával. Az oroszok azonban féloldalt fordultak, hogy lássák a bejárati ajtót. Szó esett a kifogástalan élelmiszer-ellátásról, melyet a lakonyában lévő szovjet katonák és családtagjaik élveztek, valamint a tiszti otthonokban hagyott bútorok biztonságáról. Én szemben ültem velük, háttal a nyitott ajtó felé. Egyszer csak fölállt az alezredes, hogy a továbbiakra nincs fölhatalmazása, a tárgyalást majd egy magasabb parancsnok folytatja. Az egész bizottmány jöjjön velem, aki nem tag, maradjon itt. Én nem voltam tanácsos, de valami izgalmas dolog ígérkezett, csatlakoztam Jákóékhoz. Ahogy megfordulok, szuronyt szegezve reánk, álltak sorfalat párosával az orosz katonák. Szuronyok közt mentünk le a főbejárati ajtónál várakozó páncélautóba. Mély volt, mint egy folyami uszály, oldalt vaspadok húzódtak, a páncélkocsi négy sarkán puskájukat reánk irányítva orosz harcosok álltak.

A Rákóczi úti Rigó-ház második emeletére hajtottak föl bennünket. Elszedték tőlünk a bicskákat. A szoba üres volt, a padlón szalma, az ajtóban puskás őr. Eddig egy orosz tiszti család lakott itt, át is alakították az angol vécét otthoni komfortra; a porcelánülőkét deszkakerettel vették körül, lépcsőn kellett feljárni a falusi módra kifűrészelt lyukra. Még az éjjel a rendőrségi épületbe szállítottak bennünket. Ott már számos befogott magyart

Írházi Sándor tanárral és Csendes István tanárral az élen gimnazisták vonulnak a Rákóczi úton. Cegléd, 1956. október.

találtunk. Vidékieket is. Priccsen háltunk és Írházi Sándorral laponként megettük a jegyzeteimet. Hajnalra már semmi sem maradt belőle.

A parancsnok egy főhadnagy volt, pattogó, hangos ember. Úgy látszott, hogy gyűlöl minket. Harmadnap éjjel magyar katonák jöttek értünk. A főhadnagy a kapitányság ajtajában állt, ahogy elhaladtunk előtte, megsimogatta a kabátunkat és sírt, ömlött a könnye. Ukrán volt.

A hold világánál a templom mögött, immáron magyar szuronyokat szögezve ránk, kísérték a járásbírószágra bennünket. Már akkor ott nagyon sokan heverték a közös zárkában, leginkább az üzemek tanácsstagjai és az üzemre vigyázó biztonsági emberek. Egy este a fegyőr – idősebb, szelíd arcú őrmester – a tömegből kihívott és föl vitt az emeletre egy magányos üres zárkába, mondván, hogy engem ismer, tudja, hogy háborús tartalékos tisztt vagyok, egyszer együtt volt velem. Az éjjel kiürítik a fogházat, elvisznek mindenkit Szolnokra, tizenkét óra rendelték a ponyvás teherkocsikat. Az emeleten rajtam kívül nincs senki, itt nem keresnek.

Magamra maradtam. Elfogott az egyedüllét szomorúsága. Eddig még több-kevesebb ember volt körülöttem, nem éreztem bánatot közöttük. Nem bírtam aludni. Egy éjszaka belöktek hozzám valakit. Mondja, hogy ő nem csinált semmit. Valóban, Törőcsik Miklós csak azért került ide, mert részt vett egy felkelő menetben és énekelt. Másnap kiengedték.

Engem a szombati napon lekísért a fegyőr. Ott várt egy szovjet alezredes és egy másik zárkából Írházi Sándor. Az alezredes kijelentette, hogy szabadok vagyunk, és kezét rázott velünk. Néhány hét elteltével megkezdődtek a házkutatások és letartóztatások. A ceglédi forradalmi tanács minden tagját bíróság elé állították és elítélték. Kit börtönre, kit a kistarcsai internálótáborba.

Hídvégi Lajos

Takács András, a fesztivál igazgatója a mikrofonnál

Szlovák lányok Starý Tekov-i viseletben

A Csemadok folklórfesztiválja Zselízen

Harmincötödik alkalommal rendezték meg a csehszlovákiai magyarok országos népművészeti fesztiválját a szokott helyén, a Garam menti Zselízen. Kastélya arról nevezetes, hogy Franz Schubert nyaranként itt tanította zongorázni az Esterházy kisasszonyokat. A nagy dalköltőről elnevezett parkban felállított szabadtéri színpadon a május 26–27-i hétvégén egymást váltották a szlovákiai magyar együttesek, táncosok, muzsikák.

*Vastapsot kapott
a Budapestről érkezett
Ökrös együttes
és Berecz András
népdalénekes*

sok és népi énekesek. A barátság jegyében rendezett seregszemlére meghívtak ottani szlovák csoportot, romániai magyar együttest és magyarországiakat is.

TÁRLAT

*Kunkovács László
képriportja*

A Maros Állami Népi Együttes – Marosvásárhelyről

*A komáromi
Szakszervezetek
Háza
Hajós
Néptáncgyűttese
martosi viseletben*

ÉPÍTKEZŐK FIGYELMÉBE AJÁNLJUK

Alaptól az épület befejezéséig,
gazdag áru kínálattal
állunk az építkezők
rendelkezésére.

Jól jár,
ha kikéri
telepvezetőink tanácsát.

Hasznos ötletekkel,
szakmai ismerettel mutatják be termékeinket
és tesznek ajánlatot vásárlása során.

Időt, pénzt takarít meg,
keresse fel építkezése során
a Közép-Magyarországi
Tűzép Vállalat Pest,
Komárom, Fejér megyei telepeit.

Várjuk kedves vásárlóinkat!

Fekete István emlékezete

Kunszentmártonban *Idős és ifjú Molnár Andrással beszélget Józsa László*

Ha élne, most töltötte volna be kilencvenedik évét és már húsz éve, hogy eltávozott az élők sorából az állatregényei és természetleírásai révén különösen kedvelt és népszerű író, Fekete István. A kunszentmártoni Városvédő és Városszépítő Egyesület 1989 júniusában leplezte le a tanyai diákontthon, az egykori gazdasági iskola homlokzatán a márványtáblát, amely emléket állít az író itt töltött éveinek. Ez a nagy múltú Körös-parti város nem dicsekedhet az irodalomtörténet olyan jeles személyiségeivel, akik itt születtek, itt jártak volna. Még Petőfi is, aki pedig szelvében-hosszában beutazta az országot, valami véletlen folytán mindig kifejejtette Kunszentmártont úti céljai sorából. Érthető ezért, hogy a Városvédő Egyesület szívügyének tekinti azok emlékének őrzését, akik Kunszentmártont választották működésük színhelyéül.

Fekete István 1951-től 1953-ig tanárként tevékenykedett a kunszentmártoni halászmesterképző iskolában. Csaknem négy évtized elmúltával nehéz már nyomon követni volt tanítványai sorsát, akik az ország különböző részeiből verődtek össze. De a mai napig hűségesen ápolja az író emlékét a nyolcvanesztendő *idős Molnár András*, aki annak idején a gazdasági iskola gondnoka, hivatalsegége, úgyszólván „mindenese” volt. Fia, *ifjú Molnár András* cserkeszölői otthonában megható gondossággal őrzi a Fekete Istvántól kapott könyveket, az őt ábrázoló fényképeket és egyéb relikviákat. A kettőjükkel folytatott beszélgetés rávilágít Fekete István kunszentmártoni működésének kevésbé ismert részleteire.

• **Hogyan került Fekete István Kunszentmártonba?**

Id. Molnár András: A régi gazdasági iskola megszűnése után különböző tanfolyamok működtek az épületben. Hathetenként váltakoztak a csoportok, termelőszövetkezeti könyvelőket képeztek. Az 1950-es évek elején a Viharsarok Tsz halászmesterképző tanfolyamot indított, melynek Bíró János volt a vezetője. Egyszer értesítés jött Benke Valéria művelődésügyi minisztertől, hogy Fekete István jön ide tanítani Budapestről. Akkor még nem tudtuk, hogy a tanításon kívül írással is foglalkozik. Egyetlen utazótáskával érkezett, a hivatalsegédi lakásban helyeztük el, itt is maradt két éven keresztül.

Ifj. Molnár András: Tizenöt éves diák voltam, a szentesi közgazdasági technikum tanulója, amikor Fekete István idekerült. Szabadidőmet minden hétvégén az ő társaságában töltöttem, Kocsis Pista barátommal együtt lelkesen kísértük a Körös-partra, ahol naphosszat horgászott.

Azt kezdettől fogva tudtam, hogy Pesten mellőzött ember volt, állás nélkül tengődött és barátai juttatták ehhez a szerény, kunszentmártoni hivatalhoz. A halászmesterképző tanfolyam biológiatanárként alkalmazták.

• **Hogyan élt az író azokban a nehéz években?**

Id. M. A.: Szerény volt, hálás és igénytelen. Néhány hétig nálunk kosztolt. Családtagnak tekintettük. A feleségem főzte nagyon ízlett neki. Mindent elfogyasztott, ami az asztalra került. Felajánlottam, hogy átalakítom a volt hivatalsegédi lakást, amikor mi a saját házunkba költöztünk. Ennek nagyon örült, mert a napi munka után itt olyan csend és nyugalom honolt, ami legjobban megfelelt az ő írói munkájának. Nyíltszívű, természetes ember volt, senkit nem kezelte „felülről”, pedig látszólag mogorvának mutatkozott. Akkor derült fel az arca, ha gyerekek társaságába került, mert azokat nagyon szerette.

Ifj. M. A.: Zárkózott, kissé befelé forduló embernek ismertem meg, de baráti társaságban és a fiatalok körében hamar feloldódott. Baráti köréhez tartozott dr. Kátai Pál István és dr. Réthelyi Jenő orvos, majd kapcsolatba került olyan személyekkel (bizonyára régi ismerőseivel), akiket az ötvenes évek elején Budapestről kitelepítettek.

• **Milyennek látták Fekete Istvánt, mint pedagógust?**

Id. M. A.: Biológiát tanított. Arra emlékszem, hogy minden órára sok szemléltetőeszközt: kitömött állatokat és madarakat vitt magával. De elmaradhatatlanok voltak a könyvek is.

Ifj. M. A.: A tanfolyam hallgatói Szolnok, Csongrád és Békés megyéből kerültek Kunszentmártonba. Mindnyájan nagyon szerették Fekete Istvánt. Bizonyítja ezt a ragaszkodás, amellyel tanáruk iránt viseltek hosszú évek elteltével is. Nem múlt el karácsony, hogy egy-egy szép halat ne küldött volna valamelyik régi tanítványa. A különböző vidékekről idesereglett, halászmestereknek készülő 15 és 20 év közötti férfiaknak lelkesen magyarázott a halak életmódjáról, a vízi világ titkairól. Órán kívül is szívesen hallgatták költészettel átszótt előadásait tanítványai, akik az iskola udvarán a fűre telepedve figyelték mesterüket.

• **Sejtették-e, hogy a tanár úr egyben hírneves író?**

Id. M. A.: Eleinte csak azt láttuk, hogy ráérő idejében vagy horgászni jár, vagy az íróasztalnál ül. Tele volt mindig az asztala jegyzetekkel. Gondoltuk, hogy mint gazdász, szeret írni a természetéről. Ebbe néha úgy belemerült, hogy még a hajnal is az íróasztal mellett találta. Meg is kérdeztem: „Tanár úr, mikor lesz már este?” Elmosolyodott és azt mondta: „Majd kipótolom a következő éjszakából!”

Ifj. M. A.: Napi munkája végeztével behúzódott kis szobájába, elsötétítette az ablakot, szeretett félhomályban írni. Elejtett szavaiból tudtuk meg, hogy a horgászás számára egyúttal megfigyelési alkalom és anyaggyűjtés az írásműveihez. A hasonló korú fiúkkal – és egyik tanítványával: Csillik Pistával – én is sokat segitettem neki. Hajnalban indultunk a horgászás színhelyére. Örömmel cipeltük a felszerelést, tőle kaptam életemben először különböző méretű horgokat. Útközben énekeltünk, ő is bekapcsolódott, csak akkor állította le, ha a dalolás hangoskodásá fájult. Egyszer 17 kilós harcsát fogott a Körösben. Ebből édesapám pompás halvacsorát remekelt. Ettől kezdve még nagyobb lelkesedéssel gyűjtöttük a tanár úr számára a gilisztát.

Vele tartottunk természetmegfigyelő útjain is. Háromlábú vadászszéke volt, azon ülve figyelte távcsőven keresztül a madarak mozgását. A Péterszögben, a szivattyúháznál talán még ma is megvan a három nyárfa, ahol a gólyák fészkeltek. Itt gyűjtötte össze a Kele, Lutra, Csi című írásművei alapanyagát.

(Ifj. Molnár András leemeli könyvespolcáról féltve őrzött emlékeit, az 1953 karácsonyán kapott dedikált köteteket, végül Fekete István Halászat című könyvét, melyet 1955-ben jelentetett meg a Mezőgazdasági Kiadó. Kéziratát kunszentmártoni működése idején a tanfolyamon tartott előadásainak gondosan megszerkesztett anyagából állította össze. A szakkönyv nyolc részben (a víz, a vizek élete, a hal, a hal tenyésztése, halbetegségek, vizeink mellékági hasznosítása, halfogás, halászszerzőszámok, a hal szállítása) foglalja össze a halászat tudnivalóit.)

• **Miért távozott Fekete István Kunszentmártonból?**

Id. M. A.: 1953-ban a „racionalizálással” megszűnt a tanfolyam. A tanárok szétszéledtek, én az óvónőképzőbe kerültem hivatalsegédnek, ez később gimnázium lett. Úgy emlékszem, Fekete István a fővárosba költözött vissza.

Ifj. M. A.: Lehet, hogy a Nagy Imre-féle kormányprogram kedvezőbb állást biztosított számára. A halászmesterképző tanfolyamot innen Tatára telepítették, ettől kezdve termelőszövetkezeti elnököket képeztek a kunszentmártoni iskolában. Nem tudom biztosan, hogy

Fekete István hova került, talán Zsámbékra, de az tény, hogy 1955-ben Budapestről, a Madártani Intézetből keltezte lapját Kunszentmártonba.

Az ereklyeként őrzött postai levelezőlap ízléses, szinte rajzolt betűkkel telerótt sorai azt bizonyítják, hogy az író évek múltán is tartotta a kapcsolatot egykori munkatársaival:

Bíró János tanf. v. igazgató

Kunszentmárton, Szentesi út 1., Mezőgazd. Szakiskola

Kedves János! Egy telefonüzeneten kívül semmit nem tudok rólatok, pedig érdekelne! Hát mi van? Légy szíves részletesen informálni magadról s az ott lévő holmiktól is. A gondnok elment? Ki őrzi az iskolát? Már háromszor is úgy volt, hogy megyünk, de mindig eltelt a dolog, pedig már szeretném a még ott maradt holmijaimat is hazahozni. Szóval: írj!!

Sziből üdvözlő: Fekete István

Ifj. Molnár András később gyakran felkereste az író budapesti otthonában. Érdekes apróság, hogy Fekete István nem szeretett telefonálni: „Inkább gyere fel!” – mondta ifjú barátjának.

Évtizedek teltek el az író távozása óta. Kunszentmárton polgárai kötelességüknek érzik, hogy ápolják Fekete István emlékét, őrizzék szellemi hagyatékát. Az emléktáblán kívül szó van arról, hogy utcát is neveznek el róla, olyat, amelyik a Körös partjára torkollik.

Természetszeretettel, emberi tartást, egyeneslelkűséget tanulhatunk Fekete Istvántól, akiről a 80 esztendő Molnár Bandi bácsi így nyilatkozott a beszélgetés végéztével: „Nála nagyobb embert nem ismertem!”

HÍREK

Borsodnádásd község, melyet 1903 előtt hivatalosan Nádásdnak neveztek, a határában elterülő nagy kiterjedésű nádásról kapta a nevét. A falu nevében olvasható *d* betű nem más, mint helynévképző. A borsod-gömöri határhegyeken, a Hó-

dos-patak partján, a Vajdavár nevű magaslat tövében jött létre a község, melynek első birtokosa a Bél nemzetség. Ez kun eredetű törzs, illetve család volt. Utánuk következtek a Tiboldok, az Őrsűr nemzetség felsőborsodi ága, majd ezek lányági leszármazottja, a Darócziak, kik a tatárjárás után a helységről a Nádásdi nevet vették fel. Az 1241. április 11-én éjjel Muhinál elszenvedett vereség után IV. Béla király a tatárok elől menekülve, ezen a vidéken is bolyongott, amit az utókor a határbán lévő kápolnával jelölt meg.

A községnek ma is működő gyára van. A lemezgyárat a rima-murányvölgyi vasműgyesület, mint az ózdi vasgyár leányvállalatát alapította 1861-ben. Volny József a Rima-Murányi Vasmű Egylet főfelügyelője 1861. október 7-én Ózdon tartott közgyűlésen terjesztette elő javaslatát a nádásdi gyár építésére vonatkozóan. Ezen javaslat alapján a közgyűlés elhatározta, hogy felépíti a nádásdi lemezgyárat.

A gyár 1864 áprilisában finomvasgyártással kezdte meg üzemét, 1865-1866-ban már teljes üzemmel működött. Ekkor 19 190 mázsa hengerelt vasat és 4140 mázsa lemezt termelt. 1864 áprilisában az igazgatóság Volny főfelügyelő iránti elismerését és köszönetét a következő szavakkal örököltette meg a társulat közgyűlési jegyzőkönyvében: „Ezen napokban általunk meglegedéssel átvizsgált nádásdi gyár felállításánál, s összevágó felszerelésénél, midőn Volny József főfelügyelőnek hatásos szakismeretét, kitaró szorgalmát s fáradozását dicsérrel megemlítenék, biztos reményünket fejezzük ki az iránt, hogy ezen gyár felépítésébe és üzemünk jövendelmegteremtésénél háladatos factorul fogja magát bizonyítani. Tudatjuk azt is, hogy az összevágólag működő nádásdi gépeket előállító Dauczenberg Iván gépész részére 100 Ft jutalom kifizetését megrendeltük.” (KM)

Ganz Ábrahám, a kéregöntés hazai meghonosítója

(Szentmihályi Lászlóné felvétele)

1814. november 6-án született Ganz Ábrahám a svájci Unter Embrachban. Tízéves korában elveszítette édesanyját. A család – nyolc testvére – megélhetési gondjain segítve tizenöt évesen ácsmesterséget tanult, majd Zürichben öntőinas lett. 1834-ben, húszévesen európai vándorútra kelt, s megfordult német, francia, osztrák, olasz gyárakban, illetve öntödékben.

1841 augusztusában érkezett Pestre, mint vándor öntőlegény. Részt vett a Széchenyi István által létrehozott József Hengermalom szerelésében, majd a gőzmalom öntödéjében dolgozott, ahol rövidesen első öntömester lett. A vándorévek tapasztalatai alapján bevezette a közvetett öntési eljárást, mely rendkívül tiszta öntvényt eredményezett, s a különböző vasfajták ötvöztetését is lehetővé tette. Az öntőde a gőzmalom öntvénykészítését kielégítve, már kezdetben nagyszámú külső rendelésnek is eleget tett. Ganz Ábrahám 1842-ben magához hívta öntömesterséget tanult, Konrád nevű öccsét, ezzel is segítve a Svájcban élő családot.

1842-ben az első magyar iparmű-kiállításon a József Hengermalom is bemutatta öntvényeit, melyekről Kossuth Lajos dicsérettel emlékezett meg kiállítási beszámolójában, kiemelve azok „...különleges összetételét és tisztaságát.” E sikerek után Ganz Ábrahám a gőzmalom öntödéjének vezetője lett, majd a gépjavító műhely irányítását is rábízták. 1843-ban súlyos baleset érte: a folyékony vas szemébe fröccsent és fél szemét elvesztette. Ekkor állítólag azt mondta: „A fél szem oda, de az öntés sikerült.” Az öntődei vállalkozás üzletileg eredményes volt, s a malom vezetősége az öntőde hasznából részesedést fizetett Ganznak.

1844 őszén megvált a József Hengermalom öntödéjétől, s önállósította magát. Budán, a Kórház utcában (ma Ganz utca) telket és házat vásárolt 4500 forintért. Hét segéddel kezdtek meg a munkát Ganz Ábrahám vasöntödéjében, s rövidesen már 22 munkás dolgozott az üzemben. Svájcból hazánkba hívta másik öccsét, Henriket is, hogy az adminisztrációban

segítsen. Ganz 1845-ben bővítette az öntödét, s már az első üzleti évet eredményesen zárta. Termékeinek sikerét jelezte 1846-ban: a prágai kiállítás ezüstérme, a harmadik magyar iparmű-kiállítás ezüstérme, valamint József nádor bronzérme.

1848/49-ben az öntöde termelése a polgári és honvédségi megrendelések ellenére csökkent. A szabadságharc végére az üzem 60 munkással dolgozott, s évi tiszta nyereségét 5000 forintra becsülték. Az osztrák hadbíróóság a honvédségi szállításokért 1849 októberében felelősségre vonta a svájci állampolgárságú Ganz Ábrahámot. Hatheti elzárásra ítélték, amit azonban sohasem kellett kitöltenie. Négy nappal az osztrák hadbíróági tárgyalás előtt, 1849. október 24-én, Ganz Ábrahám feleségül vette a 16 éves Heiss Josefát, a pesti késmester és városbíró Heiss Lőrinc lányát. Ganz nászajándéka 4000 forint volt.

Az 1846-ban átadott Pest–Vác vasútvonallal hazánkban is megkezdődött a vasutak építése. Ekkortájt az európai kontinens egyetlen öntödéje sem készített vasúti kocsikereket öntvényből. Amerikában és Angliában viszont már alkalmazták az angol John Burn által 1812-ben feltalált kéregöntéses módszert. 1846-ban a nürnbergi vagongyár vasúti kocsikat szállított a pest–szolnoki vasútnak, melyek amerikai eredetű kéregöntésű kerekekkel készültek. A kéregöntésű kerék futófelülete keményebb, kopásállóbb, s – egybeöntött volta miatt – megbízhatóbb volt, mint az Európa-szerte előállított kovácsoltvas abroncsú, küllős vasúti kocsikerek.

Ganz felismerte a kéregöntésű (ma: kokillaöntés) kerekek gyártásában rejlő nagy üzleti lehetőséget. Eredményes, gyakorlati kísérleteit feltehetően csak a szabadságharc – és üzemének bővítése – után kezdte meg. Ő volt az első Európában, aki 1853-tól sikerrel alkalmazta a kéregöntéses eljárást vasúti kocsikerekek előállításánál. 1855-ben 3 évre megkapta a kéregöntésű öntvények gyártásának kizárólagos jogát az egész osztrák birodalom területére. 1856-ban szabadalmi oltalmat kapott a továbbfejlesztett – antimonmasszát is alkalmazó – eljárásra. Ganz az európai ipart 15 évvel megelőzve fogott hozzá az amerikaival egyenértékű, kéregöntésű vasúti kocsikerekek gyártásához. 1853 és 1866 között 59 vasúttársaságnak összesen 86 074 db kéregöntésű kereket szállított a Ganz öntöde. 1867-ben előállították a százezredik kéregöntésű kereket.

1859-ben megvette az angol Ransomes és Biddel találmányát egy másik kéregöntésű alkatrész, a vasutisín-keresztvezérek és váltók szívcsúcsainak gyártásához. Ganz már 1861-ben szabadalmi oltalmat kapott „... a vasúti keresztvezérek szívdarabjainak megjavítására...”, s 1860–1866 között 6293 db kéregöntésű szívcsúcsot szállított.

Öntödéje profilját más termékekkel is bővítette. A Pester Lloyd 1859-ben arról számolt be, hogy a hazai hidak vasrészeit a „... Ganz-gyár szállítja, amely már évek óta rátért a vasívek, hengerek stb. óriási méretekben való gyártására is, és ez a drága és időtrábló angliai behozatalt teljesen feleslegessé teszi.” Az újságcikk megemlíti, hogy a szegedi híd öntvényei között 50 mázsás darabok is voltak.

Ganz Ábrahám még a József Hengermalom öntödéjében megismerkedett az örlöhengerek közönséges szürkeöntvényből való előállításával. Saját öntödéjében, a kéregöntéses eljárás bevezetése után kopásállóbb gabonaörlő hengereket is előállított. Ezzel Ganz egy új gyártási ágat alapozott meg, melyet később Mechwart András fejlesztett tovább az Európa-szerte közzismert gabonaörlő hengerszékek gyártása során.

1867-ben a Ganz-öntödében már 371 szakmunkás dolgozott, s az előállított nyersöntvények évi össz súlya 75 000 mázsát tett ki. A napi termelés 50–60 db kerék, 6–8 db szívcsúc és egyéb öntvény volt, ezek naponta 230–300 mázsa öntvényt tettek ki. Vasöntödéjének 1867. évi bruttó jövedelmét kétmillió forintra, az éves tiszta jövedelmét pedig 450 ezer forintra becsülték.

Ganz kitartó munkája, a termékek minősége a budai gyár felvirágzását, európai sikereket eredményeztek. Ezt bizonyította: az 1855-ös párizsi világkiállítás 3 db bronzérme, az 1857-es berni III. svájci iparmű-kiállítás ezüstérme, az 1862-es londoni világkiállítás bronzérme és az 1867-es svájci kiállítás ezüstérme. 1862-ben a Vasárnapi Újság arról írt, hogy az öntöde fejlődését elsősorban: „... a néhány évtizeddel ezelőtt Svájcból hazánkba vándorolt s azóta itt derék magyar honpolgárrá vált Ganz Á. fáradni nem tudó buzgalmának, s előretörekvésének köszönheti, ki egyszerű vasöntő munkásból tekintélyes és gazdag magyar iparossá küzdötte fel magát...”

Kevés szabadidejét feleségének szentelte. Mivel gyermekük nem volt, két rokon árvalányt fogadtak örökbe. A jómódig vezető küzdelmes éveket sohasem felejtette el. Támogatta Buda város szociális intézményeit, a tisztviselők nyugdíjalapját, kórházát és árvaházát. Gyarában,

hazánkban egyedülállóan, kórházat és nyugdíjpénztárat létesített a beteg és megöregedett munkások számára.

Ganz budai gyárában két öccsének munkát, megélhetést nyújtott. Svájci családjával állandó kapcsolatot tartott, s apját, testvéreit folyamatosan segítette. A svájci állampolgárság fenntartásáért évente rendszeresen lerőta a hozzájárulást személye és két öccse után a szülőfalujában lévő két szociális intézménynek (Armengtkassa, Mundierungsskassa). Házasságát a svájci szokások szerint szülőfalujában is kihirdette.

Ganz a Kórház utcai lakás után, Ybl Miklós tervei alapján, 1864–1866 között felépíttette a család második otthonát, azt a négyemeletes palotát, amely a Magyar Tudományos Akadémia szomszédságában, a Duna-parton létesült. Ganz Ábrahám Buda és Pest köztisztviselőként álló polgára lett. Buda város tanácsa 1861-ben képviselő-testületi taggá, 1863-ban pedig Buda város díszpolgárává választotta meg. Ez évben az uralkodó a koronás arany érdemkereszttel tüntette ki a monarchia vasútiparában kifejtett kimagasló tevékenységéért.

1865. július 8-án I. Ferenc József meglátogatta a Ganz-öntödét. Egy hazai újság az uralkodó véleményét összegezve azt írta, hogy: „... elismerését fejezte ki az üzem nagyszerűsége és teljesítőképesége felett...”, „... ami nemcsak a tulajdonosnak, hanem a hazának is megbecsülésére szolgál”.

Ganz Ábrahám 1867. november 23-án, a százezredik kéregöntésű kerék elkészültekor, vacsorát adott a budai sörcaernokban gyára összes dolgozója és családtagjaik részére. A dolgozók egy selyemkötésbe foglalt, a munkások által aláírt, díszes üdvözlő okiratot nyújtottak át Ganznak. Ganz pedig minden dolgozójának egy-egy, erre az alkalomra veretett ezüst emlékérmét ajándékozott, nemzetiszínű szalaggal.

Buda és Pest köztisztviselőként álló polgáraként, sikerei csúcán, 1867. december 15-én öngyilkos lett, a Duna-parti palota egyik emeletéről levetette magát. Halála után iratai között találtak egy Schweizer Glaube (Svájci Hit) című nyomtatványt, amely hitet tett az emberi jogok és a szabad élet mellett.

Ganz Ábrahám hamvai a Kerepesi temetőben, az Ybl Miklós tervezte, műemlékké nyilvánított mauzóleumban nyugszanak. Emlékét őrzi a volt budai öntöde helyén és épületében 1969-ben megnyílt Öntödei Múzeum (Budapest, II. Bem József u. 20.), melynek parkjában mellszobrát is felállították. Ganz Ábrahám munkásságát és a kéregöntésű kereket is bemutatja az Országos Műszaki Múzeum A magyar ipar Széchenyitől századunkig című állandó kiállítása a nagyeceni Széchenyi István Emlékmúzeumban.

Gajdos Gusztáv

A magyar iparügy körüti palotája

*Hauszmann Alajos
(1847–1926)*

A XIX. századi hazai iparfejlesztés gátját a kellő ismeretekkel rendelkező mérnökök, szakemberek hiánya jelentette. A szakoktatási intézmények: a szakiskolák, a politechnikai intézetek, a műegyetem létrehozásának gondolatát már korán megfogalmazta az Országgyűlés, de csak hosszas vita és többszöri elutasítás után, 1854. június 12-én hagyta jóvá az

uralkodó a pesti Ipartanoda alapításáról szóló törvénycikkelyt, később a József Ipartanoda politechnikummá alakítását, majd több évtizedes küzdelem után, csak 1872-ben nyithatta meg kapuit egyetemenként. Ugyanebben az évben állították az oktatás szolgálatába Kassán a Gépészeti Felsőbb Ipartanodát, nem sokkal később, 1879-ben a Budapesti Állami Középipartanodát.

Az alapítás előzményei

A fővárosban felállítandó középipartanoda gondolatát Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter fogalmazta meg, s kezdeményezte az intézet első szervezeti szabályzatának és tantervének kidolgozását. Ezen feladatot Gönczy Pál miniszteri tanácsos és Stoczek József műegyetemi rektor eredményesen megoldotta, így az 1877. szeptember 10-én megjelent miniszteri rendelet szerint az építészeti, gépészeti és vegyészeti szakosztállyal induló középipartanoda 1879. december 7-én nyitotta meg kapuit a Bodzafa utca 28. alatt.

A középipartanoda létesítésével azonos időszakra esik a Technológiai Iparmúzeum szervezésének kezdete, feladatainak megfogalmazása: „a hazai kézművesipart, elsősorban pedig a fa- és fémipart közhasznú szakismereteknek lehetőleg szemléleti úton való terjesztésével támogatni...” Első otthonában a Belezna-kertben 1883. június 24-én tartották az ünnepélyes megnyitót. Az átadást követő évben már megfogalmazódott a két intézmény közös fejlesztésének gondolata. Trefort kijelentése szerint: „Két közepoktatási intézettel bírnak a fővárosban, melyek a középipariskola és a Technológiai Iparmúzeum. Ezeknek szerves kapcsolata úgy didaktikai, mint pénzügyi tekintetben nagyon szükséges és előnyös...” Az elképzelés megvalósítására a Nagykörúton, a Népszínház épülete mögött, a tűzorségi laktanya dísztelen fakerítése és fészerei helyén nyílt lehetőség. Itt épült fel – ahogy a Pesti Napló krónikása írta – „a magyar iparügy palotája, a Középipartanoda és a Technológiai Múzeum új hona”.

A reneszánsz palota

A József körút–Népszínház utca–Csokonai utca által határolt területen felépítendő épület megtervezésére Hauszmann Alajos műegyetemi tanár 1885-ben kapott megbízást. Hauszmann akkor már ismert építész, jelentős megbízásokkal a háta mögött. Önéletrajzában e megbízásra a következőképpen emlékezik vissza: „Trefort Ágoston miniszter azután engem azzal kárpótol, hogy több állami középiskola tervezésével bízott meg, mely megbízások alapján építettem: a zombori gimnáziumot, a soproni állami felsőbb leányiskolát, a budapesti tanítóképezdét a Győri úton, az Andrássy úti un. Zirzen Janka intézetet, a Technológiai Iparmúzeumot és az V. ker-i minta főreálisiskolát a Markó utcában. Ez utóbbi két épület sajtolt vörös téglá homlokzattal és gazdag terakotta szobrász díszítéssel készült... A Technológiai Iparmúzeum és több fővárosi és vidéki középiskolai épület tanúságot tesznek a miniszter azon kívánságáról, hogy a tudománynak és a tanügynek szolgáló épületek emlékszerű kiképzést nyerjenek s e tekintetben szabad kezet engedett a tervezőnek.”

Az építkezést 1887-ben kezdték meg Monaszterly Szilárd építész vezetésével és Fekete Elek építőmester irányításával. A költségvetés szerint az épület felépítésére és berendezésére 525 ezer forint volt előirányozva, mely összeget a képviselőház pénzügyi bizottsága 350 ezer forintra szállított le. A kivitelezés során az iparosmesterek versenyre keltek, hogy melyikük állítja elő szebben és olcsóbban az építéshez szükséges tárgyakat. Ezen áldozatkészséggel az előirányzott összegből két év alatt nemcsak az épület, de a belső helyiségek berendezésének, a gáz- és vízvezetéknek, a laboratóriumoknak, a parknak, sőt a járda felének a kivitelezése is megvalósulhatott. 1889. április 28-án ünnepélyes keretek között helyére került a záróköv is. Az épületgyűttes felavatását 1889. szeptember 15-én tartották.

A megnyitó előestéjén a Pesti Napló minden érdeklődő számára tömör áttekintést adott az előzményekről: „Az állami középipartanoda és a technológiai iparmúzeum új közös palotájának holnapi ünnepélyes felavatása alkalmából a két intézet keletkezéséről közöljük a következőket. Mindkét intézet felállítását az országos magyar iparegyesület kezdeményezte a hetvenes években. A szaktanácskozmány javaslatai értelmében Trefort miniszter 1877. szeptember 10-én rendeletével kiadta a középipartanoda szervezeti szabályzatát, s ezek

A m. kir. iparmúzeum épülete (1889)

A m. kir. állami ipariskola fémvasipari műhelye

alapján az intézet 1879. december havában megnyílt a VIII. ker., Sándor téri bérházban 16 tanulóval. Igazgatónak Hegedűs Károly nevezetett ki. A technológiai iparmúzeum létesítése iránt az országos magyar iparegyesület nevében Ráth Károly alelnök és Mudrony Soma igazgató 1879. november 17-éről felterjesztést intéztek Trefort miniszterhez, mely tüzetesen kijelöli az intézet szervezési keretét, egyszersmind annak céljaira felajánlja az egyesület tulajdonát képező, a fővárosi közössége által adományozott 740 □-ölnyi területet a Rottenbiller utcában... A miniszter a technológiai múzeum szervezésével, gyűjteményének beszerzésével miniszteri biztos minőségében Ráth Károly Kamarai alelnököt bízta meg, s két év múlva az intézet az ún. Beleznay-kert helyiségeiben 1898. június 24-én megfelelő ünnepélyességek mellett megnyílt. A miniszter a technológiai iparmúzeum főigazgatójává Hegedűs Károlyt, mint a Középipartanoda igazgatóját nevezte ki."

Másnap az újság a következő beszámolót tette közzé a Közgazdaság rovatában: „A m. kir. technológiai iparmúzeumot és az állami középipariskola állandó épületének megnyitása ma délelőtt 10 órakor minden nagyobb ünnepélyesség nélkül ment végbe. Már jóval 10 óra előtt nagy és díszes közönség gyűlt egybe a megnyitóra. Pontban 10 órakor érkezett meg Csáky Albin gróf vallás- és közoktatási miniszter Szalay Imre osztálytanácsos kíséretében. A vendégeket a főbejáratnál Zichy Jenő gróf a múzeum felügyelőbizottságának elnöke és Hegedűs Károly főigazgató fogadták... ott voltak még Stoczek József műegyetemi tanár s főrendházi tag, dr. Klamarik János osztálytanácsos, Frecskay János, Mechwart András, Zippékurovszky Károly s még számos nagyiparos és gyáros... A miniszter távozásakor teljes megalgedését fejezte ki Hegedűs Károly főigazgató előtt a szép, célszerű és szakszerű berendezést felett...”

Az épületegyüttes Technológiai Iparmúzeum céljait szolgáló nagykörúti homlokzata, közepén a főbejárat, az oszlopcarnokos lépcsővel, olasz reneszánsz palotára emlékeztetett. A nyitott csarnok oszlopainak kivételével hazai anyagból készült épület előcsarnokának háromtagú lépcsője közül egy az emeletre, kettő a magassívszintre vezetett. Ez utóbbin kapott helyet a bőr-, a cukor-, a malom- és a vegyipari gyűjtemény, míg az első emeleten az elektronikai, az építőanyag-, a fém- és üvegipari tárgyakat helyezték el. A földszinti sarokrészben berendezett egyesített könyvtár és olvasóterem „3503 cím alatt 7052 darab könyvet, rajzgyűjteményt és füzetet foglal magába...” Az alagsorban a nehezebb berendezések, a fa- és fémmegmunkáló gépek kerültek.

Az iparmúzeumot íves épületrész kötötte össze az ipartanodával, mely a Népszínház utcai főépületből, a Csokonai utca alatti műhelyből, valamint a tágas udvaron elhelyezett gép- és kazánházból és gépszínből állt. A kétemeletes főépület alagsorában a vegyészeti laboratórium egy része, a „fémvasipari” és faipari laboratóriumok, szolgálati lakások és raktárak települtek. A földszinten az intézeti könyvtár és a vegyészeti laboratórium, az első emeleten az irodai helyiségek, a másodikon a természettani szertár és a laboratórium került telepítésre. Az épületben három nagy, 160 fő befogadására alkalmas előadóterem, három kisebb tanterem, tizenkét rajzterem szolgálta a tanítást, míg a rendes és rendkívüli tanárok elhelyezésére – nagyrészt a szertárakkal egybeépült – tanári szobák szolgáltak.

Az egyemeletes műhelyépület földszintje a gépészeti és a kovácsműhely, valamint az anyagraktár, az első emeletje a fém-, vasipari és a faipari műhely elhelyezését biztosította. Az udvaron került elhelyezésre a gép- és kazánház egy húsz lóerős gőzgéppel és harminc méter magas kéménnyel. A földszintes kazán- és gépház tágas mellékhelyisége gépszín, melyben a kazánfűtők és gépkezelők képzése céljából fűthető lokomobilt és cséplőgépet állítottak fel. Az épületek összes helyiségét gázvilágítással szerelték fel.

A „Technológia”

Az új otthonban, közös igazgatással a két intézet sikeresen oldotta meg feladatait: a múzeum gyarapodó gyűjteménye szerves részévé vált az oktatásnak, az ipariskola tanárai bekapcsolódtak az iparmúzeum tevékenységébe. Az intézmény hírnévre szert tett tanárai – mint Petrik Lajos, Jalsoviczky Géza, Edvi Illés Aladár, Faragó Ödön, Lencz Ödön, Klemp Gusztáv és még sokan mások – nagyban hozzájárultak a hazai gépipar fejlődéséhez.

Az ipartanoda a tantervmódosítást követően, 1891-től Állami Ipariskolaként folytatta munkáját, majd 1898-ban Állami Felsőipariskola címet kapott. Egyre bővülő feladatok mellett a két intézet – vagy ahogy akkor őket együtt emlegették, a „Technológia” – fejlődése hosszú évekig töretlen volt.

1898-ban helyszűke miatt kivált az építészeti szakosztály, majd 1907. április 30-án, az akkor már több mint 30 ezer tárgyát tartalmazó Iparmúzeum teljes önállóságot kapott, s vezetőjévé Gaul Károlyt nevezték ki. A két gyorsan fejlődő intézmény számára az átépítések ellenére az épület szűknek bizonyult. Hegedűs Károly, a felsőipariskola igazgatója nyugdíjba vonulásakor, 1914-ben a következőket írta jelentésébe: „Ez az intézet ebből a már ósdivá lett szűk épületből kinőtt és a kifejlődött, nagy utcai forgalom folytán környeke is annyira állandóan zajossá lett, hogy ez az épület napi 8–10 órai tanításnak – amely benne folyik – céljaira tovább nem alkalmas.” Az első világháború kitörése miatt azonban új épület felépítésére nem nyílt lehetőség.

A gyors változások kora

Az I. világháború éveiben a múzeumban hadikórházat, a felsőipariskolában művégtaggyárat rendeztek be. A világégés alatt és azt követően rohamosan romlott az ellátás, fokozódtak a gondok. Az 1930-as években a háború előtti költségvetésnek csak 25 százaléka állt az iskola rendelkezésére. Ennek is következménye a faipari szakosztály 1942-ben történő kiválása.

A világháborút követően az iparmúzeumot összevonták több kísérleti és anyagvizsgálati intézettel, majd a magyar királyi Technológia és Anyagvizsgáló Intézet megszüntetését követően a Könnyű- és Nehézipari Minőségellenőrző Intézetet helyezték el a nagykörúti épületrészben, melynek jogutódjaként működik ma is a Kereskedelmi Minőségellenőrző Intézet. Az iparmúzeum fennmaradt könyvtára, a Technológiai Könyvtár előbb Országos Műszaki Könyvtár néven egyesült a Műszaki Dokumentációs Központtal, majd 1958-ban új helyére, a Múzeum utcába költözött, ahol azóta is működik, mint Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár.

Eközben 1950-ben az intézményből kivált és önállóan folytatta képzési feladatait az épületgépészeti tagozat, majd 1951-ben a malomipari tagozat. Az épületben megmaradt gépészképzés új fejezetét jelentette 1969-ben a Bánki Donát Gépipari Műszaki Főiskola létesítése.

Az ipariskola és iparmúzeum céljaira készített épületegyüttest a XX. századi gyors fejlődés igényeinek kielégítése érdekében többször átépítették: toldalékokkal bővítették az udvari épületeket, a műhelyépületeket emeletráépítéssel növelték, megváltoztatták az épület belső szerkezetét, kisebb helyiségeket, irodákat alakítottak ki. A század elején a Nagykörút felé eső épületrész emelet ráépítésével növelték. Ezen változások azonban nem szüntették meg a két intézmény zsúfoltságát. Az alapításkor a város szélén lévő épület Budapest világvárossá fejlődése közepette, bővítési lehetőség hiányában egyre kevésbé tudta ellátni feladatait. Megoldást jelenthetne a teljes épületegyüttes oktatás szolgálatába állítása azáltal, hogy a KERMI új épületbe költözésével a nagykörúti épületszárnyat és a laboratóriumokat a Bánki Donát Gépipari Műszaki Főiskola hasznosítaná képzési célokra.

Dr. Gáti József

A Lustig Ede-cég évfordulóérme

LUSTIG EDE KEREPESI-UT 2.

Ajánl következő cikkeket jó minőségben, nagy választékban, jutányos és szabott árakon:

Női divat.

Női fehérsnemű.
Női divat-pipera.
Női divat-könyve.
Női divat-bárisnya.
Női ruha-kellékek és ruházatok,
valamint minden háztartási cikk.

Úri divat.

Ing jó minőségű sifonból 2.40
Gallér 12 darab legújabb divat 2.40
Kézleő 6 pár legújabb divat 2.40
Zsebkendő 12 darab, vászonból 2.40
Bárisnya 6 pár, tartós 2.40
Nyakendő legdivatosabb 35, 50, 75 br., 1 frt.

Gyermek-ruházat.

Gyermek-fehérsnemű. 7413
Gyermek-ruházat.
Gyermek-könyve.
Gyermek-bárisnya.
Gyermek-köténye
és más gyermek-divatcikk.

Tóth József felvételei

Az 1905-ben napvilágot látott Gohl-cikk¹ – Budapest újabb emlékérméi – nem közli az 1901-ben készült és a következőkben bemutatásra kerülő szép, igen gondosan megtervezett évfordulói emlékérmét.

Az érme előlapján kiemelkedő perem és gyöngykoron belül középen mellkép, ami jobbra néző, göndör hajú ifjút ábrázol szárnyas kalappal (petasus). A fej mögött és előtt szöveg: A MUNKA NEMESÍT. Az ifjú természetesen a levegő és a szél görög istenét, Hermészt ábrázolja, akit a latinok Merkuriusz néven tiszteltek. Kezdetben Merkuriuszt a gabonakereskedelem isteneként, később azonban az egész kereskedelem (mercantura) és az üzleti szerencse isteneként tisztelték.

A hátlapon szintén kiemelkedő perem és finom gyöngykoron belül fenn ívelten nagybetűkből: LUSTIG EDE középen apró gyöngykoronban szárnyas kerék (a szárnyak végei a gyöngykoron túlnyúlnak), alul két sorban ALAPÍTTATOTT/1876–1901. Anyaga rézzel futtatott, feltehetőleg fehér fém, átmérője 27 mm, vastagsága 2 mm, súlya 8,60 g.

Az érmén szereplő Lustig Edére vonatkozólag hosszú ideig semmi adat nem került elő. A Merkuriusz-fej ugyan egyértelműen utalt a kereskedelemre, de semmi kézzelfoghatót nem nyújtott. Végül is a megoldást az 1893. május 21-i Pesti Hírlap 21. oldalán megjelent hirdetés adta. Az oldal legalján LUSTIG EDE, Kerepesi út 2. alatti női, úri és gyermekruházati kereskedéséről olvashatunk részleteket. Tovább kutatva, a Postás Szaknaptár az 1936. évre című kézikönyv 102. oldalának az alján az alábbi hirdetés olvasható: „Postás tisztviselők 6 havi törlesztés kedvezményét élvezik. LUSTIG EDE úridivat üzlet Budapest VII., Rákóczi út 4. sz.” A következő adatot a Budapesti Egységes Hálózat Betűrendes Távbeszélő Névsora 1943 januárjában kiadott kötetből vettük: „Lustig Ede úridivat keresk., VII. Rákóczi út 4., 427-591, VII. Erzsébet krt. 20., 422-512.” Az 1948-ban kibocsátott Magyar Postatakarékpénztár csekk számla-tulajdonosok 45. névjegyzéke Lustig Ede nevét már nem említi.

Zombori Lajos–Tóth József

¹ Gohl Ödön: Budapest újabb emlékérméi. MNT kiadványai I., Bp., 1905., 98 pp., VI. képtábla.

Pécs önálló kibocsátású bankjegyei

Több mint hetven éve, hogy Pécssett kiadták az önálló kibocsátású városi bankjegyeket. Az első világháborút követő kaotikus időszakban több magyar központ élt ezzel a lehetőséggel, mely alapvetően kényszerű helyzetéből adódott. Pécs szomszédságában pénzjegyeket bocsátott ki Eszék, távolabb Szeged, továbbá önálló bankjegyek jelentek meg Kecskemét, Esztergom, Szombathely és egyéb regionális központok pénzforgalmában. A pécsi helyzet tehát az általános helyzetbe tartozó gyakorlat.

Pécs sajátos helyzetben élt akkoriban. 1918. november közepén a belgrádi megállapodás értelmében a város szerb fegyveres erők ellenőrzése alá került. Délen megalakult a szerb–horvát–szlovén, röviden SHS állam. A történelmi Magyarország déli részét ezek a fegyveres erők okkupálták, ám nem annektálhatták, tehát a nemzetközi megállapodás értelmében a magyar közigazgatás a helyén maradt. A városi tanács és a polgármester továbbra is irányította a gazdasági életét. A szerb királyi kormánybiztos csak korlátozott hatáskörrel rendelkezett, és a város autonóm életébe jogilag nem szólhatott bele. Ezt a körülményt még tovább árnyalta a város vezetőinek passzív ellenállása mindennel szemben, ami Belgrádból érkezett.

A gazdasági élet már a háborús viszonyok közepette teljesen átformálódott. Most az anyaországtól való elzártság miatt – hiszen a demarkációs vonal a Mecsek vízválasztóján húzódott – önálló berendezkedésre kellett áttérni.

Városunkban a régi osztrák–magyar bankjegyek (közhasználatú szóval: kék pénz) maradtak érvényben. A körülmények azonban megnehezítették a pénz mozgását és értékérő, piacszabályozó szerepének érvényesülését. A megszálló hatóságok ugyanis a pénzt felülbélyegezték, sőt a bankok készleteit lefoglalták és elszállították. A megmaradt pénzt a lakosság saját érdekében elrejtette.

Ebben a különös állapotban bankjegyhiány, főleg váltópénzhiány mutatkozott. Ez 1919 első felében már olyan erősnek bizonyult, hogy az általános pénzforgalmat bénította, sőt némely üzemek, például a vasút, a bányák, a posta s más közintézmények nem tudták alkalmazottaikat fizetni, holott a teljes foglalkoztatottságot mindegyik alapvető feladatának tekintette.

A pénzforgalmi feszültségek megoldására a város tanácsa, dr. Nendtvich Andor polgármester vezetésével, a szabad királyi város történetében példa nélkül álló közjogi lépésre szánta el magát, elhatározta, hogy önálló kibocsátású pénzjegyeket, akkori megfogalmazás szerint *pénztárjegyeket* adnak ki. A szándéknak megfelelően rendeletet hoztak: 1919/3512. számú határozatot. Ez kimondta, hogy 10 millió korona értékben pénztárjegyeket bocsátanak ki 100 és 50 korona címletekben. Az Irodalmi és Könyvnyomdai Rt. intézetében hamarosan el is készültek a pénzjegyek. Megjelenésük 1919. április 4-re tehető. Minden egyes bankjegyet a három városatya látott el kézjegyével: Nendtvich Andor polgármester, Deutsch Kornél főszámvevő és Sziebert Antal főpénztáros.

Pécs város akkori közönsége a vártnál nagyobb bizalommal fogadta a bankokat, ami lényeges minden pénzeszköz forgalmazásában. A város minden ingó és ingatlan vagyonával szavatolt ezen pénzjegyek értékeért. Vásárlóértéke a korábbi pénzzel, az osztrák–magyar koronával egyenlő értékű maradt. Olyan nagy volt az érdeklődés iránta, hogy rövidesen elfogyott ez a pénzmennyiség. A bankokban (Pécsi Takarékpénztár Rt., Pécs-Baranyai Központi Takarékpénztár Rt., Pécsi Kereskedelmi és Ipari Bank Rt., Pécs-egyházmegyei Takarékpénztár Rt.) betétként helyezték el és onnét a polgárok széthordták, sőt sokak fölhalmozták, rejtgették, mint tették azt a korábbi bankjegyekkel. Rövidesen ismét pénzjegyhiány jelentkezett, éppen olyan forgalmi zavarok mutatkoztak, mint a pécsi korona megjelenése előtt. Ezért a pénzügyi bizottság meghallgatása és javaslata után újabb 10 millió korona értékű pénztárjegy kinyomtatását és forgalmazását határozták el. A fedezet megint a város ingó és ingatlan vagyona lett. Ez az ingatlan 30 millió koronára becsülhető. A kimondó rendelet az 1919/4114. számú határozat lett.

Már nemcsak a pécsi, hanem a vidéki baranyai takarékpénztárak is igényeltek pénztárje-

Bencze János felvételei

gyeket. Mohács, Siklós, Szentlőrinc bankjai egyre többször adtak hangot kívánságaiknak, így az újlag kibocsátott pénzjegyek egy részét ott helyezték letétbe.

Az új, ideiglenes pénz diadalútja azonban nem sokáig maradt töretlen. A pénzforgalom újbóli fellendülésével új típusú problémák jelentkeztek, különös módon éppen a pénz fő forgalmazói, a kereskedők, árusok, a hentesek és mészárosok részéről. Egy idő után ugyanis nem fogadták el a kiadott városi pénztárjegyeket, hanem továbbra is osztrák–magyar valutát kértek áruikért. Üzleti lépéseiket azzal indokolták, hogy a nyers húst vidéken szerzik be. A falu idegenkedik az új, városi pénztől, és ezért nem ad marhát. A kereskedők ezt az érvelést megerősítették azzal, hogy ők még messzebbről szerzik be, Ausztriából, Zágrárból, Fiuméből áruikat. Ott a pécsi pénz nincsen forgalomban, azzal nem fizethetnek, tehát ők sem fogadhatják el a helyben ugyan értékálló pénztárjegyeket. Vagyis a pécsi pénz nem volt „konvertibilis”.

Az áru- és pénzforgalmi feszültség olyan komoly formákat öltött, hogy a rendőrség külön foglalkozott az ügyvel. A rendőrfőkapitány javasolta, hogy aki nem fogadja el a városi pénzt, hat hónapi elzárásra; illetve 2000 korona bírságra ítéltető. Ennek a lépésnek bevezetését azonban a város vezetősége nem hagyta jóvá. Am híre elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a város pénze újból elnyerje forgalmi szerepét.

Időközben az ideiglenes jelleggel kibocsátott pénznek beváltási határidejét (1919. december 31.) meghosszabították, mert a történelmi körülmények másként alakultak, mint ahogyan korábban számítottak. Továbbra is szükség volt a pénzforgalmi póteszközök alkalmazására.

Pécs gazdasági életében 1919 és 1921 között több valuta is szerepelt. A régi osztrák–magyar – kék – bankjegyek mellett a Károlyi-kormány által kibocsátott *fehér pénzek* is orgalomban voltak. Eredetére nézve többféle álláspont formálódott ki. Némely szakvélemény szerint az egykor közös Osztrák–Magyar Bank bécsi központja manipulatív célzattal a régi pénzjegyeknek csupán az egyik oldalára alkalmazható kliséit küldte el, így a budapesti pénzkibocsátók csupán a bankjegy egyik oldalát tudták nyomással ellátni. A másik oldal üresen, fehérén maradt, innét a korabeli közhasználatú elnevezés: fehér pénz. Más szakértő szerint a fehér pénz keletkezése a Károlyi-kormány túl gyors, türelmetlen politikai

lépéseinek tudható be. Ezenkívül szerb–horvát–szlovén dinár és más pénzeszközök forogtak közkezen. Szerepüket azonban csak úgy-ahogy tudták betölteni a mind kaotikusabbá váló pénzpiaccon.

Különösen nyomasztó volt a váltópénz hiánya. Ennek enyhítésére a város újabb lépésre határozta el magát. Kettő- és ötkoronás címleteket, valamint 10, 20 és 50 filléreseket bocsátott ki 1920. május 7-én, a 6981. számú rendelettel. Más intézmények, közületek szintén bekapcsolódtak a váltópénzkiadásba. Magáncégek: a Dunántúl Könyvkiadó és Nyomda, az Élelmiszer Hivatal, a Friss Hírek adott ki szükségpénzjegyeket. Ezeket a cég szervezeti keretei között és működési területén forgalmazták. A magánkiadók garantálták értéküket és gondoskodtak beváltásukról. Ez tekinthető a pécsi bankjegykibocsátás utolsó hullámának. Alapos előkészítés előzte meg, tanulva a korábbi tapasztalatokból. A cél a minden szempontból értékálló, elfogadott, színvonalas és bizalommal kezelt pénz kiadása volt. A kibocsátás értéke 3 millió korona lett. Pályázatot írtak ki a pénzek esztétikus megtervezésére. A jelígis pályázati felhívásra 14 mű érkezett be. Végül is Gebauer Ernő festőművész, Adél jelígis javaslatait fogadták el. Ízléses szín- és formakompozíciójú bankjegyeket tervezett pasztell (barna, drapp) színekkel és jellegzetes pécsi díszítőmotívumokkal (dzsámi, székesegyház, Mecsek). Ezek a pénzek a szerb megszállás egész ideje alatt érvényben maradtak és forgalmazták őket. Alapvető feladataikat megfelelően betöltötték. Ha voltak is kérdéses epizódjai önálló létüknek, összességében elmondható, hogy a kitűzött célnak megfeleltek. Lényegesen enyhítették a félig-meddig önálló politikai életű város pénzgondjait. Pótolták a pénzhiányt, főleg a váltópénzhiány okozta gondokat oldották meg.

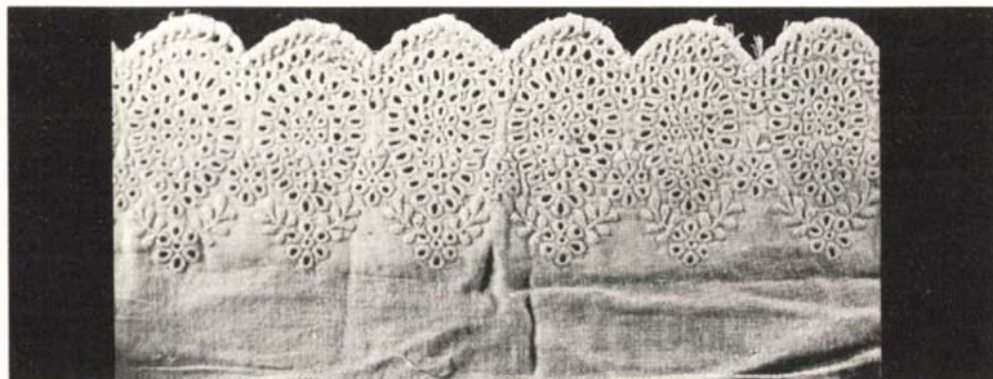
Törvényes fizetési eszközre való beváltásukra 1920-ban, illetve 1921-ben került sor. A legelső beváltási időpontot, 1920. június 30., közkívánatra meghosszabbították 1920. augusztus 31-ig. A végső átszámítolásra 1921. szeptember 23-án, illetve október elején került sor. Fokozott propagandával hívták erre föl a polgárok figyelmét. Néhány késlekedőtől eltekintve a pénzek döntő hányadát beváltották. Külön kérésre még mintegy egy esztendeig számítottak át szükségpénzeket.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy mi történt a töméntelen mennyiségű bankjeggyel, hiszen összesen mintegy 600–700 ezer darabot forgalmaztak. Hivatalos kérvényezésre múzeumi, illetve magángyűjtői tulajdonba mentek át, avagy országos közgyűjteményeknek küldték el őket.

Pécs szabad királyi város pénzforgalmazásában külön epizód az 1921. augusztus 16-án, belgrádi érdekek elleni védőpajzsként kikiáltott Baranya-Bajai-Szerb-Magyar Köztársaság. Ez a tiszavirág életű „állam” propagandacélzattal PÉCS-BARANYA KÖZTARSASÁG felülbélyegzésű OMB bankjegyeket hozott forgalomba. A rövid fennállás után összeomló „önálló” köztársaság megszűnésével e pénzjegyek is eltűntek, illetve elvesztették forgalmi jelentőségüket.

Zóka László

Források: Dunántúl 1919. III. 20., 1919. V. 1., 1920. IX. 17.; Pécsi Napló 1919. V. 4.; Pécsi Est 1919. XII. 13.; Polgármesteri iratok gyűjteménye.

Koloni fejdísz (süsü) (Lankó Dezső felvétele)

A nadragulya (*Atropa belladonna* L.) babonás felhasználása Máramarosban¹

Máramaros megye ma Románia legészakibb vidéke. A történelmi Magyarország Máramaros megyéjének északi része ma a Szovjetunió területe, a mai román Máramaros Szatmár megye egy részével, Nagybánya környékével bővült. A területet a Tisza, a Máramarosi-havasok (Munții Maramureșului), a Radnai-havasok (Munții Rodnei), a Cibles hegység (Munții Țibleșului), a Gutin (Munții Gutiiului), az Avas (Ouaș) fogják közre. A hegysek a Tisza, az Iza, a Róna patak, a Mára mentén helyezkednek el.

Az állattenyésztés a történelmi Magyarország idején is jelentős volt, ma is számottevő. Főként szarvasmarhát, juhot, kecskét, disznót tartanak. A lótarás régen sem volt jelentős. Kevés bivalyt is tartottak régen.

Nyegre László² szerint a régi Máramaros vármegye lakossága a következőképp alakult az 1891. évi népszámláláskor: 33 610 magyar (12,6%), 45 679 német (17,1%), 492 tót (0,2%), 64 957 oláh (24,3%), 122 528 ruthén (45,8%). Felekezet szerinti megoszlás: 20 879 római katolikus (7,8%), 199 044 görög katolikus (74,5%), 7 763 református (2,9%), 45 073 zsidó (16,9%), anyanyelvük szerint részben magyarok, részben németek.

Nyegre László tanulmányából ismeretes, hogy a megye területén lévő 158 községre összesen 6 községi orvos jutott. A közegészségügyi körzeti orvosi állások száma 21 volt, ezekből csak 8 állást sikerült betölteni. A gyenge egészségügyi ellátás kedvezett a népi orvoslás fennmaradásának. Ez az állapot ma is tart, természetesen a nép újabb ismereteket is szerez, és állandóan bővíti ismeretanyagát.

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1876-ban Máramarosszigeten tartották XIX. nagygyűlést. Erre az alkalomra jelent meg Szilágyi Istvánnak, a máramarosszigeti Ev. Ref. Lyceum igazgatójának szerkesztésében Máramaros megye egyetemes leírása című kiadványa (Magyar királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 1876.). A könyv néhány adatot közöl a megye népeinek hiedelemvilágáról, népi gyógyító gyakorlatáról. A „babonás szokások” között említi a „szenes víz” készítését, amit akkor csinálnak, amikor „valami átkozott szem” átnézte a porontyot, s ha nem készítik el az említett vizet, még meg is halhat a gyermek. Leírja, hogy a kuruzslók a tejet vérré változtatják, és beszámol néhány növény használatáról. Leírja, hogy a keserűlaput kelésre, az útilaput, pókhálót, fejeérföldet vágásra, a nadálygyökereket pedig zúzódásra használták. A nyilamlásra lenmaglisztet, tormás mézet, dohánylevelet tettek. A daganat gyógyítására tejfel, szurkos viaszok, sült vöröshagyma volt használatos. A fájós fogra tömjént, pálinkát, rumot stb. tettek.

1938-ban közölte Mircea Eliade a nadragulya kultuszáról írt tanulmányát.³ Írása elején a máramarosi Vad (Farkasrév) községből származó adatra hivatkozik, amelyet Grigore Vasile tanító gyűjtött 1937-ben. Eliade a következőket írja: „Mindazon növények közül, amelyet Romániában a boszorkányok, lányok, asszonyok, mágikus vagy gyógyító hatásuk miatt keresnek, egyiknél sem találunk a begyűjtésnél annyi szertartásos (rituális), drámai elemet, mint a nadragulyánál. A kiásási eljárás sokkal bonyolultabb és különösebb, mint bármelyik más növénynél, beleértve a vajakosságához vagy a népi gyógymódokhoz nélkülözhetetlen

¹Az 1988-ban elhunyt szerzőnek a Dunavölgyi Ethnomedicina (Magyar Orvostörténelmi Társaság Népi Orvoslási Szakosztálya rendezvénye, 1983. május 20–21., Szentendre) tanácskozáson elhangzott előadása; sajtó alá rendezte dr. Szabó László Gy.

²Máramaros megye. Megyei monográfiák. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota. Közgazdasági Szemle 1990. évi november és decemberi füzetek.

³Írása 1970-ben megjelent Párizsban a *De Zalmoxis à Gengis-Khan* című könyve egyik fejezeteként. Bukaresti kiadása 1980-ban látott napvilágot *De La Zalmoxis La Genghis-Khan* címmel, román nyelven.

füveket is. Már maguk a nadragulya kitépésekor alkalmazott sejtelmes eljárások is minden bizonnyal nagyon régi rítusokat tartalmaznak.”

Ilyen ismeretek birtokában indultunk el 1976 augusztusában Máramarosba. A következő községeket választottuk ki:

Aknasugatag (Ocna Șugatag): különböző eredetű magyar anyanyelvű lakosság, élnek románok is a helységben.

Felsőrona (Rona de Sus): a lakosság ukrán anyanyelvű, néhányan beszélnek magyarul.

Hosszúmező (Cîmpulung la Tisa): az öt koronaváros egyike. A lakosság zöme magyar, református vallású, megmagyarosodott ukránok is élnek a községben, eredetileg görög rítusú katolikusok voltak, 1948 óta ortodoxok.

Máramarossziget (Sighetu Marmatiei): az öt koronaváros egyike, régi magyar kulturális központ, magyar, román, ukrán lakossággal.

Rónaszék (Coștiui): magyar és ukrán lakosságú helység, kevés román lakóval.

Az öt helységben 39 adatközlőt kerestünk fel, igyekeztünk magyarokat, ukránokat, románokat is megszólaltatni.

1977 októberében újra gyűjtöttünk, az ukrán anyagokat akkor egészítettük ki Felsőronán (Rona de Jos). Nagy segítségünkre volt Pavel Romaniuc parasztagazda, aki kicsit beszélt magyarul is.

Nagy anyag gyűlt össze, melynek rendszerezése teljesen nem készült el, csak részleteket tudok bemutatni.

A népgyógyászat két ágát, a racionális gyógyászatot, teljesen nem lehet elválasztani az irracionálisnak nevezett részétől. A nép ezt is racionálisnak tartja, hisz a rontó, betegséget okozó erőben. Az együtt élő népek kultúrája állandóan hatott egymásra, így csak a közös vizsgálat hoz megfelelő eredményt. Területünk lakossága egymásra volt utalva, a bajban általában nem azt nézték, hogy ki milyen népcsoporthoz tartozik, hanem azt, hogy miként lehet a beteg emberen segíteni. A segítséget pedig elfogadta a rászoruló, ő sem nézte, hogy magyar, román, ukrán vagy zsidó volt-e, aki segítségére jött.

A hiedelemvilág az évszázados együttlét alatt közössé vált. A református magyar is eljárt és eljár ma is a román papokhoz misét mondani, mert a román pap könyörgése hatásosabb, mint az ő fohásza. A katolikus magyar vagy német is szívesen kereste fel a román templomokat, bár a saját felekezete papja is mondott misét, de csak – a hivatalos román egyház engedélye nélkül – a falusi román pap volt hajlandó – és hajlandó ma is – *feketemisét* mondani azért, hogy valakinek a haragosa haljon meg.

Isten, mint a betegség okozója, ismert. Láber Miklósné Steczka Erzsébet Hosszúmezőn élő római katolikus (eredetileg görög rítusú) a következőket mondta: „*Isten verése a betegség, az úgy is van, aki hiszi.*” Orosz Istvánné Balázs Erzsébet szerint, aki szintén római katolikus, hosszúmezői lakos: „*Mondták régen, mondták, hogy a Jóisten verte meg, azért beteg.*” Ezt vallja Valner Károlyné Vizaver Vilma aknasugatagi római katolikus magyar is: „*Isten ad betegséget, hát az Isten ad mindent, nem? Lehet, hogy nem vagyunk jók, jök vagyunk? Kicsit bosszankodunk, elkáromoljuk magunkat, az elég.*”

Kósa Bálint Hosszúmezőn élő református gazda szerint: „*Az Isten okozza a betegséget. Rosszindulatút az Isten bünteti.*” Pavel Romanyuk felsőronai ukrán jehovista szerint: „*Az Isten megengedi az ördögnek, hogy beteggé tegye az embert. Az ördög okozza azt, mint Jóbba is tette.*”

Kósa Bálint családjának Bethlen Gábor fejedelem adta az armalist. Kósa Hosszúmező tudós embere, hiszen a szigeti református gimnáziumban négy osztályt végzett. Szerinte az ördög a rontó emberek segítségével tud rontani. Az összeérő szemöldökű ember igézni tud. A boszorkányokról pedig a következő a véleménye: „*Boszorkánynak farka van. A picáján kiáll a végéből. Csicsiké elment a sírok között, éjjel járt.*” Tehát a gimnáziumban tanult férfiú is hisz a földöntúli rontó hatalmakban. A boszorkányt tartja az ördög szövetségésének Pavel Romanyuk felsőronai ukrán paraszt is, aki görög katolikus vallásról tért át a jehovista hitre. A boszorkány szerinte *zli duh*, vagy *libij duh*, azaz rossz szellem, akinek farka van. Láber Miklósné Steczka Erzsébet hosszúmezői lakos szerint: „*A régi öregek mesélték, hogy van boszorkány. De minden esetben bebizonyosodott, és mindig mesélték az öregek, hogy átváltozik kutyának, macskának és libának, ilyen szellemképessége van a boszorkányoknak. ... Azt mondták régen, hogy a boszorkány betegséget is okozott, másnak a férjét meghurcolta, akkor házaspárokat széjjelválasztott, fiatal parokat összehozott, úgyhogy nagyon sok rosszat és jót is cselekedett.*”

Működő boszorkányokkal nem sikerült találkozunk, de több ismerősünk anyjáról állították a szomszédok azt, hogy boszorkány volt.

Az aknasugatagi Valner Károlyné Vizaver Vilma a következőket mesélte az ugyancsak aknasugatagi Pohl József édesanyjáról:

„Hát volt a boszorkánynak farka, persze. Úgy élt mint mi, járt a kertekbe... Itt lakott, ahol most volt, Józsinak az anyja, az olyan nagy boszorkány volt, hogy elvette a tehenüktől a tejet. Az volt az igazi. Az én apám az Isten nyugtassa – csordás volt –, hajtotta a marhákat a csordába, öreg ember vót. És megy reggel három óraker, és hajtja a csordát, hát mit lát, Pohlné tiszta mezítelen volt a híd alatt, s látták azt a korbácsot fonni, ezzel vész el a tej. Éppen az én apámnak is... voltunk hat leány, nem volt két nap múlva, nem volt tej semmi. Járt az anyám sírva, az én apám elment a faluba, hozott egy öreg-öreg boszorkányt, román asszont. Hát tetszik tudni, egy ilyen kerek fát, és azon tizenkét szál tüt szúrt. És arra fejt az én anyám. És visszajött a teje a tehennek. És akkor mondta az öreg asszon, hogy vigyázz, mer az az asszon tojást fog jönni kérni. Hát már én akkor leán voltam, tetszik gondolni, hogy én ezt tudom. Aki elvette a tejet, az fog jönni tojást kérni, de ne adjál neki, Erzsi, mert ágy hitták az én anyámat. Ne adjál, mert soha többé nincs a tehened, megdöglök. S akkor az én anyám tartotta, amit a román asszon mondott.

S ki jött, Pohlné. – Hát Pohlné, lelkem, hát enni köll hat gyerekeknek – azt mondja – hiszen az én uram csak 25 lejt keres egy hónapban. Volt lelke elvenni a tejet?

– Hát azért ad az én tehenem nyolc fejést? Hát én nem törődök, csak egy tojást adjál Erzsi!

– Menjen ki, mer kiverem! – aszongya. – Magának még tojás kell!

Semmi baja a mi tehenünknek nem volt, volt aztán nekünk tej, de az ünöt el kellett adják vágóra, mer úgy döglött volna meg. A román asszon visszahozta babonával.”

Az öreg román asszony „babonázó” volt. Valnerné szerint: „Volt régen sok babonázó.” Ez volt a kereseti lehetőségük. A példa arra is jó, hogy a rontás elhárítására a magyar anyanyelvű Vizaver nevezetű csordás román asszonyt fogad. Mindketten hisznek a rontásban is, az elhárításban is. A román asszony „gyeszkontált”: visszafelé olvasott rá a tehenre.

A tej elvétele nagy bűnnek számított, hiszen a szegény emberek eledelét vette el a boszorkány. Ez a bemutatott szövegből is kitűnik. Rónaszéken Coszolan Dumitru román nemzetiségű lakos szerint Felsőrónán élt egy híres kuruzsló asszony: „Zsidóné, Rónán kuruzsló volt. Öntött viaszot, és arról a viaszról megmondta, mi a háznál a baj. Felsőrónán élt az asszony. Egyszer három napig elrejtőzött, és akkor a túlvilágon járt. Krámárné. Sok mindent látott. Három titkot nem volt szabad elárulni. Azt mondta: Aki a tehentől elveszi a tejet, és másnak rosszat csinál, az büntetést kap a túlvilágon.”

A történetben érdekes, hogy a zsidó Krámárné elrejtőzik, mint ahogy a magyar táltosok, a sámánhitű népek sámánjai rejtőznek el. A más kulturális körből származó zsidó asszony a magyar, román, ukrán hiedelemvilágban élt.

A rónaszéki Frányi Péterné sz. Bercsa Ilona a következőket mesélte: „Például nem akartam mondani, ez a férfi, az úgy ismeri azt a matragunát, mint ahogy ismerem az én férjemet, az én gyermekeimet s az én unokámat. Csak ő nem akar mondani, végtelen babonás. Még él az anyja, Berszánban van, nyolcvankilenc éves az anyja, s fekszik az ágyba, s ő adja férjhez a lányokat. Jár putrihoz... Csak bezárom az ajtót, nem tetszik haragudni, nem szeretném, ha hallgatóznának..

Ahogy van a vizimalom, tetszik tudni, éccaka tizenkét óraker... ő magyarázta, nem tudnám a világ kincseért sem, de itt volt tíz évig a fiánál. S nem egyezett a megyével. S visszament szegény Berszánba. S akkor ő magyarázott: – Nézd fiam, pénzünk nincs, valamiből meg kell élnünk, kell azt mondja, babonázzak úgy, ahogy tudok, azt mondja. És itt volt a matraguna, itt volt az ól hátába.

Milyen mérges volt a kis unokámra, mert ment az öregasszony, már ne tessék már haragudni, hogy így mutatom, de így mutatta így a fenekét, minden reggel a fenekét a matragunának. És akkor ő megsiklott és ő elesett, az öregasszony. S akkor az unokám rákezdett paraszt módra nevetni.

– Hú! Az ördög vigyen el! – azt mondta a gyerekeknek.

Na, mondom, így van ez a matraguna. S ebből lett nagy háború.

Ők nem jól éltek, ezek. Ez Berszánból való, ez a férfi, nem rónaszéki. Csak a felesége rónaszéki. Nagyon rosszul éltek. S akkor az öregasszony csinált valami babonáságot, de hogy mit, nem tudom. És akkor egy éjjel jön a szomszédasszony:

– Jaj, Ilonka, jöjjön nálunk, azt mondja, mert annyi akasztott ember van nálunk, azt mondja, hogy nem tudok bemenni a házba, úgy úti a fejemet a lába a felakasztott

embereknek. De csak kombinébe volt, semmi se, se hálóing, se rajtam se semmi a teremtett ég alatt. Ott sírt a kiskert alatt nekem, hogy menjek.

Mondom: Bella, maga biztos beteg, biztos lázas.

– Nem vagyok lázas, csak jöjjön nálunk, csak jöjjön nálunk! Azt mondja, menjek nála be, hogy lássam. Mikor menjünk be, akkor leguggolt: Jujujujujuj! Jujujujujuj! – és így bujt be az ágyba és a fejére húzta rögtön így a takarót, s többet nem beszélt semmit se. Én gondoltam, ez már nem jó jel, ez nem jó jel, most tiszta kacagás, de megtörtént dolog, megtörtént dolog. És akkor elküldtem a kisfiamat a pap után, hogy jöjjön, gyóntassa meg. S tetszik tudni, ahogy beszédte azt a szent áldozatot a szájába, rögtön kidobta. Látta a pap, hogy erőlködik.

– Juj, adjanak egy tányért, egy tányért, egy tiszta tányért! Kapdostam tiszta tányér után, ne tessék haragudni, bocsánatot kérek, abba belehánt. És annyira vót, annyira vót.

S én ilyen hülye voltam, tessék elgondolni, megnéztem, hogy miért, mit hozott az az öregasszony. Hát egy ekkora pici kis üveg vót, de abba mindenféle rohadt burján volt benne. S én láttam, mikor ő ment fel, megfogta azt az üveget, s így maga után döntötte, hogy ő ne lépjen bele, tetszik tudni, hogy ő ne lépjen bele. Ki lépett bele? A drága menyé. De a lécmegmutatta, mikor ő ment haza, így ahogy kiment az utcából, ahol van a kerítés, a léchátába bedugta így az üveget. És én kivettem, s megmutattam Bellának, hogy mi van.”

A történetből látható, hogy az öregasszony hivatásos babonázó volt. A lakosság igényt tartott szolgálataira. A menyét is valószínűleg a matragunával babonázta meg. Az akasztott emberek látása a mérgezés következménye.

A matraguna vagy nadragulya a máramarosi boszorkányok gyakran használt növénye. Eliade professzor leírásából ismeretes, hogy milyen szertartásosan történik a növény begyűjtése.

Frányiné erről a következőket mondta: „Juj, mikor az anyja pucéron, teljesen meztelen, éccaka tizenkét órakor ment, hogy örül a malom, tetszik tudni, Berszánba, akkor abból a vizből szed, akkor virágokat szed, meg tudomisen, avval adja férjhez a lányokat, tetszik tudni. Megkeni a lányokat, meg megmossa őket, nem tudom én, a Jóisten tudja, mondom, hogy énnekem magyarázta az öregasszony.”

A nadragulya vagy matraguna begyűjtése időhöz kötött. A két Szent György közötti időben kell a begyűjtést végezni: „A két Szent György a katolikus Szent György, ez van április 24-én, és a románoknál van május 6-án. És a két Szent György között, úgy hallottam” – mondta Frányi Péterné.

Coszolán Dumitru rónaszéki román anyanyelvű adatközlőnk szerint: „A matragunát Szent Györgykor szedték. Voltak asszonyok Szigetről. Fiakkeren jöttek Szigetről Szent György előtt való nap, kimentek az erdőbe, s ott vajták a matragunát, éjjel. A gyökér helyére pénzt tettek. Ők vittek magukkal ennivalót, magukban nem voltak, voltak ketten-hárman. Ittak, ettek. Fiatalember mesélte, megleste. Ellopta az ételt. Megcsinálták, megbabonázták. Minden éjjel ki kellett menni arra a helyre. Megbabonázták.

Azért szedték, valakit megbabonáztak. Idősebb lányok, nem tudtak férjhez menni. Hódítottak vele, csak ők tudják hogyan.. Erőszakos házasság, nem igen tartott sokáig.”

Bácsa János rónaszéki román adatközlőnk szerint: „Olyan a bogyoja, mint a meggy, édes. Az ember megeszi kettőt, és két napig bolond tőle. Megbolondul tőle. Szaladgált, mint a kutya. A szomszéd lány evett, szaladgált, kiabált.”

Örmény László a következőket mesélte: „Mérget, a gyökerit használják, beadják teába, folyadékba vagy levesbe. A fiút akarják oda bolondítani, akkor a fiú nem hagyja el a lányt, elveszi. Az ilyen házasság nem szokott sikerülni.” Az 1956-ban született Örmény László rónaszéki lakos szerint az eljárás ma is használatos.

Strébeli Gézáne rónaszéki magyar anyanyelvű adatközlőnk szerint: „A matragunát szokták szedni, van egy olyan idő, nékiek, mikor ők elmennek olyan helyre, olyan nagyon hegyes, köves helyre, és azt szedi a falusi. De azt csak úgy lehet szedni, úgy érvényes nekik, mer ha babonáznak. Csak úgy érvényes nekik, amikor ölelkeznek aféle lányok, mikor akarnak valakit megejteni, pucérok, és arra messzi, messzi mennek, és félve. Félve mennek, régen, de most már nem.

És azt szokták, van egy olyan idő, amikor szokták ők főzni a matragunát, és annak a fiúnak, akit ő akarja, hogy elvegye, szoktak adni régen, most már nem. Erre nincs is olyan, arra messzi, messzi jártak. A matraguna ez egy olyan kicsi fa, és olyan fekete, fekete, nagyobb, mint a cseresznye, és úgy az ágakon van, nem csüng, hanem csak úgy az ágakon van. Olyan fekete gömb. Bogyo. Olyan féle, mint egy ótatlan cseresznye.

Régen jártak a vadlányok, azt mondták. S akkor a vadlányoktól félték, mert ha az egyet elkapott, azt széttépte, mert mégis csak vadlány volt. És mélyen, barlangokba szoktak tanyázni.

(Vittek-e a falusi leányok valamit a vadlányok ellen?) *Vittek, azt nem tudom, mi vót, de vittek egy valami burjánt, valami leveleket, hogy a vadlányoknak ne legyen erejük, hogy bántsák őket. Én azt tudtam régen, de most már nem tudom, hogy mi vót. Valami levél és fűszál, az amit ők ismerték, hogy mi az, amitől a vadlányok félnek. Mer a vadlány tudja előre, hogy járnak, hogy az mivel van, vagy az hogy, és az még fél, és elbújik.*

A gyökereit, csak azt, azt megszáritották, és akkor azt a gyökerit szokták használni valami orvosságnak. A bogyót megszáritották, megfőzték teának, és a pálinkába egy-egy csöppöt tettek. Volt itten egy leány, aki magyarázta ezt, és azt mondta, hogy érvényes volt.

(Az a legény, akit megittattak a matragunás pálinkával, az mit csinált?) *Az elvette azt a leányt, de csak meddig tartott, azt mondják, hogy a babona esetleg csak három évig tart. Három év után aztán elválnak.*"

Pankovics Mihályné Mokány Erzsébet Hosszúmezőn élő ukrán anyanyelvű adatközlőnk szerint: *„Volt olyan asszony, aki járt érte. Kívájt a földből a gyökerit. Megétezik.”*

Szent György napja gazoló nap. Kimentek a mezőre, ott levetköztek. Fiatalok mentek pucéron. Pálinkát vittek magukkal. Táncoltak pucéron: *»Hej, gyere Péter, Vasile, vedd el a lányunkat!«*

Terítették le kendőket, pálinkát és tésztát vettek elő. Körültáncolták a natragulyát, pálinkát öntöttek a tövire, tésztát szórtak a natragulyára. Hazamentek, és akkor vittek a natragulyából. Megmosták, és beadták a fiúnak, és elvette a lányt. Pálinkába, ételbe. Ragaszkodott a lányhoz, nem hagyta el."

A vadlányokról Valner Károlyné Vizaver Vilma a következőket mondta: *„Tetszik tudni, voltak vadlányok az erdőn. Nagy duha hajuk volt, mint a nyavalya. És akkor, ha nem volt megkeresztelve a gyerek, az éjjel elvitte. És jártak keresni a gyerekeket, hányat elvittek. S azért keresztelték mindjárt, akkor már megkeresztelték a gyerekeket, úgy félték, hogy ellopják a vadlányok.”*

„Mentek mogyorózni. És akkor mogyorózás közben megjelent a vadlány. Azt mondta: Józsi, gyere ide! Gyere csak ide! És az menni akart. És akkor mellettük voltak idősebb asszonyok, és akkor a gatyamadzaggal megkötötték, s akkor nem bírt elmenni. De még ment, a vadlány kiabált neki. A gatyamadzagnak milyen ereje volt! Most van gombokkal és gumival, akkor gatyamadzag volt.” (Valner Károly)

Dr. Kóczián Géza

Hiedelemtörténetek az Ung és a Laborc mentéről

A hagyományos világképben a hiedelmeknek is megvolt a maguk szerepe. (E képzeteket közkeletű szóval, bár nem egészen pontosan, babonáknak is mondja a köznyelv.) A hiedelmek világa eredetét és népeleti szerepét tekintve nagyon összetett volt. Különböző korokból származó elemek rétegződtek egymásra szinte elválaszthatatlanul. Nem mindegyik képzetben hittek elődeink sem. Ezeket az egykor sokkal erősebb szóbeliség s szájhagyomány őrizte meg számunkra, mint a népi tudás egy-egy szeletét. Más részükben hittek, s ezek már fontosabb szerepet tölthettek be életükben is. Ezek a hiedelmek ugyanis a hagyomány által előírt formájú cselekvésekre készítették a benne hívőket, s esetenként készítették ma is. Gondoljunk csak a vidékünkön ma is intenzíven élő szemrül esés (szemmel verés) hiedelmére. Ennek megelőzésére és gyógyítására a mai fiatal anyák is gyakran készítenek még szenes vizet. Ez és más ehhez hasonló cselekmények szervesen beépülnek mindennapi életünkbe.

A hiedelmekről beszélgetve az emberek elmondják az egykor hallott eseteket, a saját magukkal megtörtént eseményeket, olykor pedig csupáncsak az emlékezet legmélyéről sikerül egy-egy halvány adatot előbányászni. A hiedelmeknek ebből a szóbeli megformáltságából következtethetünk a képzetek mai szerepére, intenzitására. Az emlékezetből előbá-

nyászott adatok már csak egy passzív tudás töredékes elemei. A szép, kerek hiedelemtörténetek némelyike csaknem azonos formában megtalálható más vidékeken is, ezek az egész magyarság kincsei. Más műfajokhoz hasonlóan a szájhagyományozás során csiszolódtak kerekké és terjedtek el hatalmas területen. Helyenként és alkalmanként ezek aktualizálódhatnak is: az emberek úgy mondják el őket, mint saját élményeiket. Az élménytörténetek ugyanis legtöbbször esetben a még élő hiedelmek, képzetek jelzői. Alább mindegyik változatra találunk adatokat.

Vajkócon volt egy Berczik nevű ember, akiről azt beszéljük, hogy ördögi mesterséggel foglalkozott. A megromlott tehenet meg tudta gyógyítani. A rontást boszorkányok követték el. Erről a Berczikről szól az alábbi történet, amelynek változatait szerte az országban megtalálhatjuk csaknem azonos formában. „Berczik bácsi kint aludt a priccsen. Éjfélkor megállt egy kocsi a ház előtt és bementek hozzá, hogy János bácsi, hol lakik Ország? Majd kocsival elvitték a lakodalomba. A falu végén felszállott a levegőbe a kocsi. Nagymihályban a Laborc-híd alatt szálltak le és ott mulattak. Ettek-ittak. Még lányok is voltak, azokkal is táncolt. Küldtek vele haza süteményt. Reggel felébredt János bácsi és egy csónakban találta magát a híd alatt. Akkor látta, hogy éjszaka lóhúgyot és lótrágyát adtak neki.”

A következő, Bajánházáról származó történet az országszerte ismert monda helyi változata. „Bajánházán télben fonóba jártak a lányok, még 1958-ban is. A legények megelmentek az ablak alá kukucsálni. Hogy kik vannak ott. Az egyik két lányt hallott kijönni, és hogy észre ne vegyék, ezért beleült egy üres hordóba. Azok elrepültek a hordóval és vele egy boszorkánygyűlésre, egy barlang szája elibe. Ahol gyülekeztek, ott zöld volt a fa, pedig amúgy tél volt. A legény letört egy gallyat. A gyülekezés végén visszarepültek a fonóházba. Nem vették észre a fiatalembert. Később ez is bement a fonóba és mutogatta a zöld gallyat. A két lány egymásra nézett. Tudták már. A fonó végén közrevették a fiút, hogy baja lesz, ha elmondja, mit látott. A két nő azután hamarabb meghalt és utána mondták el.”

A szintén általánosan elterjedt képzet szerint a lelkek a folyók mentén, hidak alatt gyülekeznek. (Láttuk, oda mentek az előző történetben a boszorkányok is!) Ide gyűlnek a keresztleletlenül elhunyt kisgyermek lelkei is, akik sírással adnak jelt magukról. Aki ezt meghallja, annak – a máig élő hit szerint – az a dolga, hogy megkeresztelje őket. De lássuk a szirénfalvi történetet! „A Pallakcsán a híd alatt sírt egy gyerek, olyan *idétlen* gyerek, aki nem időre született és meghalt. Az apámat is megkísérelte. Amikor apám meghallotta a sírást, azt mondta: *Ha fiú vagy, légy Ádám, ha kislány vagy, légy Éva!* Elővette a zsebkendőjét és a zsebkendőjéből lerepesztett egy kis darabot és odadobta neki. Akkor a sírás elmaradt.”

Számos népi gyógyászati eljárás mögött is hiedelmek lappanganak. A szemmel verésre, a *szemrül* esésre már utaltam. De ugyanez mondható el a tyúkszem gyógyításáról is. Veszkócról származik a következő történet. „Tyúksegg volt a kezemen. Akkor azt tanácsolták, hogy újhholdkor menjek ki a kiskapuhoz, vegyek fel a lábam alól sárt és háromszor kenjem meg vele a tyúksegget. És mondjam ezt: *Újhhold, új király, engem hívtál vendégségbe, tyúkseggemet vidd el!* Meg is csináltam. Azután már nem is figyeltem, de egyszer csak elmúlt.”

Számos történetet hallottam a hiedelmek alakjairól, s mágikus tudással felruházott tudós pástorokról, tudós gyógyítókról, a patkány elküldéséhez értő tudós emberekről. Ezek egykor fontos szerephez juthattak a falvak életében. Hogy tevékenységükben hittek, az is jelzi, hogy munkájukért különböző fizetségben részesítették őket. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy az Alföld belsejében élő táltosképzeteket itt nem ismerik. A sokfelé előbukkanó garabonciás diák alakja is csak a szólásokban ismert. E tapasztalatok egybevágóan a magyar néphitkutatás eddigi megállapításaival, ám helyi vonatkozású elemzésük még további kutatás feladata lesz.

Barna Gábor

Ezüstkalászos gazdasági tanfolyam Bátyán

A modern néprajzi szemlélet a parasztság kultúrájában nemcsak a megőrzés, de a megújítás tendenciáit is figyelembe veszi, s a hagyományos elemek, jelenségek mellett azokat a hatásokat is, amelyek a parasztságon kívüli régiókból érkeznek. Az iskolai oktatás néprajzi jelentőségére Ortutay Gyula is felhívta a figyelmet, hiszen nyilvánvaló, hogy a népiskola többet adott a szociológiai értelemben vett „ünnepi” és „fölsleges” tudásnál. „Igen tanulságos vizsgálat lenne, ha kikutatnánk, hogy egy-egy paraszti közösség nemzedékeiben az iskolázás utáni évtizedekben mennyi marad meg az iskolai nevelés tényeiből (ez kevésbé érdekes), és mennyi marad meg a paraszti családtól, falusi közösségtől örökölt hagyományokból...”¹

A közelmúltban jutott hozzám Szávai Ferenc érdekes tanulmánya.² Ennek mellékletei között pedig egy helyi jelentőségű bizonyítvány ragadta meg a figyelmem. Az okiratot 1937. február 21-én állították ki Bátyán, s benne tanúsítják, hogy Zsebics Pál bátyai lakos 1936. november 28-tól 1937. február 28-ig elvégezte a háromhónapos mezőgazdasági tanfolyamot. Nem más ez, mint az ezüstkalászos gazdatanfolyam dokumentuma. Ezek után arra voltam kíváncsi, vajon élnek-e még a hajdani ezüstkalászosok közül, s ha igen, mi a véleményük erről az oktatásról, de leginkább az izgatott, volt-e hatása az itt tanultaknak a mindennapi mezőgazdasági gyakorlatra.

Az említett bizonyítvány tulajdonosa (utcánkbeli) már meghalt. Kitűnő gazda volt, ő nevelte a községi bikákat, neves fűszerpaprika-termelő és -kikészítő hírében állott, de értett a szőlőoltáshoz is. Mivel Zsebics Pál tizennyolc éves korában járt a tanfolyamra, kor- és iskolatársai ma hetven éven felüliek. Szerencsémre Ivó János egykori ezüstkalászos gazdában olyan segítőtársra akadtam, aki kérésemre összehozta a „tanfolyamtalálkozót”.

Az egykori tanfolyam résztvevői közül nyolcan jöttek össze Guzsván Mihályéknál, név szerint a következők: Guzsván Mihály 72 éves, Harangozó Pál 73 éves, Tupcsia Menyhért 71 éves, Igaz János 78 éves, Ivó János 68 éves, Gallai Géza 72 éves, Maros István 70 éves, Haszán István 70 éves. Valamennyien köztisztviselőben álló egykori gazdák, ma tsz-nyugdijasok, s emellett közelemből akadtak közöttük egyházközségi képviselők, tsz-vezetőségi tagok, egyikük tanácsi tisztviselő is volt.

A találkozó baráti koccintással kezdődött, majd Tupcsia Menyhért javaslatára elmondunk egy miatyánk-üdvözlégyet. Ezután a kérdések és a válaszok bekapcsolt magnetofon mellett hangzottak el.

¹Ortutay Gyula: Az ifjúság és a folklór (In: Fényes tiszta árnyak 391. old. Szépirodalmi Bp., 1973.)

²Szavai Ferenc: Arany- és ezüstkalászos gazdaképzés. Honismeret, 1990. 2-3. sz. 61-66. old.

³Uo.

Szávai Ferenc írja, hogy a „községek kérésére három hónapos időtartammal”³ 1928-tól indultak mezőgazdasági tanfolyamok, s résztvevői 1937-től nevezhették magukat „ezüstkalászos gazdák”-nak.

A bátyai főjegyző 1936-ban kérte, hogy legyen itt is egy ilyen tanfolyam – emlékezik Guzsván Mihály –, mert az országban már több helyen volt. Miske megelőzött bennünket – fűzi hozzá Haszán István. Ott már működött a Hangya is, segítségével malmot építettek, marhahizlalás folyt...

Bátya népe a tanfolyamról az egyik vasárnapi „templom előtti” hirdetésből értesült, majd a tanítók látogatták meg azokat a családokat, ahonnan számíthattak jelentkezőkre. A tanfolyam kezdetét az őszi mezőgazdasági munkák befejezésének időpontjára tették.

Igen sokan jelentkeztünk, voltunk vagy hetvenen. Alig fértünk a padokban – mondja Ivó János. Volt közöttünk tizenhat éves gyerek, meg gyerekes apa is, de aztán, mikor elkezdődött a komoly tanulás, sokan kimaradtak. Volt, aki csak négy elemi végzett, de pl. Takács Ágoston, Gallai Géza, Guzsván Mihály polgári iskolai végzettséggel ült be tanulni. Guzsván Mihályt az apja küldte a tanfolyamra. Az öreg Guzsván ugyanis nyolc évig egy uradalomnak volt a „vezetője”. Tudta, mit jelent a mezőgazdasági szakismeret.

Ez a nagy érdeklődés azt mutatja, hogy az 1930-as években Bática népe már nem vallotta azt a korábbi felfogást, miszerint a paraszti munkát nem lehet könyvből megtanulni. A polgárit, vagy mezőgazdasági tanfolyamot végzett gazdákra sem nézett már úgy mindenki, mint olyanokra, akik „rangra vágnak”, el akarnak szakadni a falu népétől.

A mezőgazdasági szaktudás azért került az érdeklődés előterébe, mert Bátyán – középkori előzményekkel – a XVIII. századtól intenzív kertgazdálkodás folyik. S itt, amikor 0,7 kh föld jutott egy-egy főre, a lakosság fele föld nélküli volt, nem mentek el az emberek vidékre cselédnek, béresnek, ipari munkásnak, mert a fűszerpaprika-termelés és -feldolgozás szinte mindenkinek adott munkát egész évben, a keresetet csak a nyári, vidéki nagy aratásokon, nyomtatásokon, csépléseken szerzett részesedéssel kellett kiegészíteni. Egy 1935-ben a földművelésügyi miniszternek írt beadványukban büszkén vallják, hogy „a fűszerpaprika-termelés és -feldolgozás valóságos szakmunka, – bár hozzáteszik – „amelynek ismerete apáról fiúra száll”.

Az ezüstkalászos tanfolyam óráit hetenként három alkalommal: kedden, csütörtökön és szombaton tartották az elemi iskola egyik osztályában, ahol két helyiséget egy deszkafal szétnyitásával színházteremmé lehetett átalakítani.

A tanítás órarend szerint folyt. Baksa Gergely és Mádi Balázs tanítók oktattak, az egészségügyi ismereteket meg dr. Vitéz László községi orvos tanította. Mindehhez máig becsben őrzött, és azóta is sokszor forgatott tankönyveket kaptak a hallgatók. Emlékeznék arra, hogy tanultak növénytant, állattant, földrajzot, számtant, mértant, valamint háziipari ismereteket. Ez utóbbit egy Kovács János nevű bognár műhelyében, ahol szerszámnyeleket, lőcsőket faragtak. Itt gyakorolták a kosárfonást is. A tanítók az órákon feleltettek, s aki nem tudott, az szegélyelhette magát társai előtt.

A tanfolyam záróvizsgáját ünnepélyesen rendezték meg. Ezen jelen volt Pádár szakfelügyelő Bonyhádról, a kalocsai főszolgabíró, a helyi főjegyző, a plébános, s egy ideig a szülők is hallgathatták a vizsgázókat. Ennek során ketten verset mondtak. Pádár szakfelügyelő Harangzó Páltól azt kérdezte: mi a sejt, és mi az asszimiláció. A hetvenhárom éves kérdezett még ma is emlékszik a kérdésekre, s a rájuk adott szabatos válaszra. Ezután oklevelet és ezüstkalász jelvényt kaptak a résztvevők. A legjobbak még jutalomban is részesültek. Igaz János pl. öt kg – akkor újnak számító – „aranyözön” kukorica-vetőmagot, Guzsván Mihály 10 kg lucerna- és 25 kg kukorica-vetőmagot kapott, Takács Ágostonnak pedig zsebórárt adtak jutalmul.

Ezen a tanfolyamon ismerték meg a ló- és a szarvasmarhafajtákat. „Addig csak azt tudtuk: ló vagy marha. Aztán láttuk a kepeken, milyen a nóniusz, a lipicai, a parlagi ló, a szimentáli, a hazai pirostarka, a bonyhádi, a szürke magyar szarvasmarha. Később, ha lovat vagy marhát láttunk, már azt is figyeltük, milyen fajta” – mesélte Guzsván Mihály.

S vajon milyen újításokat fogadott el a falu a tanfolyam hatására? Elsősorban az őszi *mélyszántás* terjedt el. Addig ősszel alig szántottak, hisz legtöbb gazda „egyes” lóval rendelkezett. Tavasszal könnyebb is volt a munka eggyessel. Az 1930-as évek végétől kezdett elterjedni, hogy két-két gazda összefogta lovait, s őszi mélyszántást végzett. Tavasszal azután már csak simítani kellett a földet, hogy ne száradjon ki.

Másik újítás a *kukoricakapálás*ban következett be. A tanfolyamon megtanulták, hogy nem kell mélyen kapálni, a kapálás célja a gaz elpusztításán kívül a talajnedvesség megőrzése. Addig nem tudtuk, mért kell kapálni – mondja Guzsván Mihály.

Új módon történt ezután a trágyakezelés is. Régen tavasszal kihordták kupacokra, majd szétterítették, leszántották. Most pedig a téli trágyát tavasszal vagy nyáron kihordják, szarvasba rakják, leföldelik, aratás után szétterítik és gyorsan leszántják.

Ekkor kezdtek a műtrágyával ismerkedni, de ettől sokan még az ötvenes években is idegenkedtek.

A tanfolyamon tanult ún. nordfolki vetésforgót végképp nem tudták alkalmazni, hiszen senkinek nem volt annyi vetett takarmánya, hogy egy-egy fordulóban csak azt termeljen. (Ettől az időtől kezdve azonban növekszik a határban a lucerna vetésterülete.) Helyette az évszázados tapasztalat kialakította forgórendszert használták. Az ezüstkalászos gazdák már ennek agrárbiológiai magyarázatát is meg tudják adni. A kukorica jó előkészítés a paprikának, amely alá háromszor szántanak, s mivel a paprikaföldet sokszor kapálják, így tiszta, konkolymentes búza terem benne.

Guzsván Mihály elmondotta, hogy apja eleinte ellenezte az ő újításait: az őszi mélyszántást, kukorica töltőgetés nélküli kapálását, aztán később belátta, hogy az jó, hisz tavasszal így nem taposták le a földet, csak éppen fogasolni kellett. Bekövetkezett tehát Bátyán az a furcsa helyzet, hogy az öregek tanultak a fiataloktól.

Az ezüstkalászos tanfolyam után a bátyai gazdák egyesületet hoztak létre Zöld Mező néven. Négylevelű lóhere volt a jelvényük, s tagdíjat fizettek. Elnöke (vagy jegyzője?) Perity János, pénztárosa Igaz János lett. A jegyző afféle mezőgazdasági szaktanácsadó szerepet töltött be a faluban. Előtte Guzsván Mihályt akarták erre a posztra, de ehhez kétéves iskolára kellett volna mennie – igaz ösztöndíjjal –, ám apja nem engedte. A háború aztán az egyesületet szétzüllesztette, a tagok bevonultak katonának.

Az ezüstkalászos gazdák a falu kulturális életében elsők között vettek részt. Ők forgatták leginkább azokat a könyveket, amelyek a Faluszövetség székházának két könyvszekrényében álltak. (Az egyik szekrény felirata: A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Ajándéka.) Jártak a Katolikus Legényegyletbe, énekeltek a dalárdában szerepeltek a műkedvelő színelőadásokban.

1955 telén újból próbálkoztak gazdatanfolyammal. A kezdeményezés a kalocsai járási tanácstól jutott el Bátyára. Azt ígérték, hogy kétéves tanfolyam után megkapják az aranykalászt. A tanfolyamot Dimitrov György, a kalocsai állami gazdaság főagronómusa vezette, hallgatói között pedig olyanok is akadtak, akik 1937-ben már megszerezték az ezüstkalászt. Az új tanfolyam végül csak egy télen át tartott, elvégzése után csak oklevelet kaptak a hallgatók.

A tsz szervezések „célbavették” az egykori ezüstkalászosokat, mert az agitátorok jól tudták, ha azok belépnek, másokkal könnyebb lesz aláírtni a belépési nyilatkozatot. A bátyai Piros Arany Tsz első elnöke az a Takács Ágoston lett, aki 1937-ben a tanfolyam első díját kapta, a vezetőségben, a csapat- és brigádvezetők között több régi ezüstkalászos gazda is akadt.

Az 1930-as évek mezőgazdaságot segítő, a kisgazda társadalmat erősítő, felülről jövő törekvések között, mint amilyenek a Hangya, a makói hagymás szövetkezet, a paprikaszövetség, jelentős helyet foglal el az ezüstkalászos gazdaképzés, amely kényszerű elsorvadása ellenére is sokat tett a magyar falvak mezőgazdasági kultúrájának fejlesztésében.

Fehér Zoltán

Helyreigazítás

Tisztelt Szerkesztőség! A Honismeret 1990. 1. számának mellékletében hírt közöltek arról, hogy Szécsénybe visszatértek a ferencesek. Ezen híradásnak nagyon örülünk, de sajnós a rövidke közlésbe több olyan hiba csúszott, ami félrevezeti az olvasót.

A templom titulusa nem Jézus szíve, hanem Jézus színe változása. Péter Orbán Márk nem rendfőnök, hanem házfőnök. A szécsényi rendház nem független a püspöki hatalomtól, hiszen Esztergomhoz tartozik. A rend jelszava nem a hírből szereplő mondat – az a világi és a szerzetesi papság különbségére utal –, hanem: Pax et bonum! (Galcsik Zsolt)

Széchenyi István új szobrának avatásán¹

Tisztelt ünneplő közönség!
Kedves kaposváriak!

A múlt század 30-as éveinek legszebb reformkor-renezánszában, amikor „számlolni kezdett a messzebb látó magyarság” (Széchenyi István szavai), amikor a vidéki Magyarország mezővárosainak porából kiváló koponyák a nemesi kúriákban, paplakokban és tanítók otthonaiban készítettek a magyar művelődéstörténet időtálló műveit: a „hon javát forrón szomjazó, tiszta szándékú” Széchenyi mágnesként vonzotta magához és eszmei közelébe az ország népét. „Szinte mindenki, kinek Magyarország tágas mezein valami baja van, hozzám folyamodik” – mondta 1829-ben.

Igy „folyamodtak” hozzá a vidéki Magyarország városai: Kaposvár, Sopron, Szeged és többen mások is, hogy díszpolgárrá választhassák, hogy e szép *dekorum* által hozzákössék magukat a kivételes nagyságú államférfiú decens személyiségéhez.

Kaposvár és Somogy is ezt tette!

Az öröm kettős volt. A városnak, a megyének is, de a reformkori díszpolgárnak, a Kossuth nevezte „legnagyobb magyar”-nak is örömet jelentett 1835. május 26-án, mivel „ott nyert *borostyánt* – idézem leveléből –, ahol földi pályáját kezdé” ... „ahol az áldott szülék kedves példái lebegtek előtte”.

Az édesapa, Széchenyi Ferenc volt Somogy megye 1798. április 6-án kinevezett főispánja, akit az alkalmi literátorok ünneplése mellett maga Csokonai Vitéz és Pálóczi-Horváth is „Somogy angyalaként” üdvözölt. Mint kerületi és megyei főispánt modern közigazgatási szakemberként tartotta számon a szakirodalom, olyan kiváló munkatársakkal együtt, mint Hajnóczy István és Ürményi József. Noha a megyében később formális ellenzék alakult ellene – Somogyban nagy hajlam s szokás van ilyesmire –, amely megkérdőjelezte korábbi ellenzéki magatartásában való pálfordulását. Azaz azt vetették szemére, hogy II. József közigazgatási reformjainak a szolgálatába állott. A megye rosszallása azonban soha nem kérdőjelezte meg azokat az érdemeit, amelyeket a nemzeti kultúra érdekében vitt véghez, különösképpen a Nemzeti Múzeum és a róla elnevezett könyvtár alapítását. A megye által indított vizsgálatok Széchenyi igazolták. Betegségére való hivatkozással azonban 1811-ben lemondott főispáni tisztségéről.

Fia, a „legnagyobb magyar” 23 éves korában, 1814-ben édesapjától megkapta hitbizományként a Széchenyi-birtokok legértékesebbjét, a csokonyai uradalmat, 2 mezővárossal, 8 faluval és 4 pusztával együtt, 2 millió forint értékben. A 65 492 holdból a jobbágyság kezén volt 16 007 hold. Urbéres állományként 47 339 hold volt az uraságé, míg 2140 hold a temetők, a papok és tanítók földje, a terméketlen és hasznavehetetlen terület. Az uradalom lélekszáma 5401 volt. Helyeiségeiben 777

¹ Elhangzott Kaposvárott, 1990. június 15-én. A szobor képe az első borítón látható (*Szerk.*)

egésztelkes gazda, 122 házas zsellér és 117 házatlan zsellér lakott. Csokonyának magának 1091 fő volt a lélekszáma, kálvinista magyarok lakták. Az uradalmi tisztség és a cselédség azonban római katolikus volt. A római katolikus lelképásztornak jó fáréja volt Csokonya. A református lelkésznek az uraság felszessziót adott azon kondíció alatt, hogy hiveit a királyhoz és az urasághoz való engedelmességre tanítsa, érettek könyörögjön, inusztriális gazdaságot műveljen és szoktassa népét az iparosodásra. Lám, a reformkori közgazdász oroszánkörmei már ekkor megmutatkoztak a birtok tulajdonosában.

A csokonyai uradalmat 1833. december 8-án – a cenki uradalom fejlesztése érdekében – eladta testvéreinek.

Az uradalmon kívül volt még valaki, akit nagyra becsült a megyében: *Berzsenyit*, a Niklán élő magányos költőt. Amikor 1830. január 15-én elküldte neki a *Hitel* egyik példányát, azt írta kíséző levelében: „Rég óhajtom a nagy hazafit személyesen Niklán felkeresni, még ebben az évben.” A költő iránti elismeréséről megszólítása árukkodott a legjobban: „Legvalódióban tisztelt hazámfia!”

Nem véletlenül került Somogyba és Niklára a *Hitel*, amely valóságos kurucvilágot támasztott a jobb fejekben és a költőben. Még a jobbágyokat is izgatta, levél tanuskodik erről Somogy megye levéltárában. Arra inspirálta a költőt, hogy válaszként megírja *A mezsei szorgalmat*, amelyben kölcsönösen adaptálták egymás eszméit és olyan előrelátó gondolatokat írtak le bennök, amelyek megvalósítására – szinte – napjainkig kellett várnia a magyar népnek.

A *Hitel* után hadd említsem Széchenyi ragyogó tervezetét a *balatoni gőzhajózással* kapcsolatban. Új könyvét 1846-ban meleg ajánlással küldte meg Somogy megyének, a hasznos tanulságok levonása érdekében. Nyilván olvashatta Fényes Elek megjegyzését 1842-ben, amikor is a kitűnő statisztikus egyik munkájában ezt írta: „Mióta a Festetics-vitorlás megszűnt, nincs rendszeres közlekedés a Balatonon.”

A tő szerencséjére ekkor írta Széchenyi a *Balatoni gőzhajózás* című röpiratát – amelyben az első gőzhajót varázslatos „bűbájevessző”-nek nevezte és olyan „életszikra”-nak, amely „az álomvilágban szendergő vidéket egy szebb jövendő tavaszkorába vidor elevenséggel hajózza be”. Majd így folytatta: „Egyetlen egy gőzösnek a megjelenése is a Balatonon olyan fordulat tenne a gyönyörű víztükör mostan szunnyadó létén, növelné az egész vidék életerejét”, majd a modern értelemben vett fürdőkultúra lényegét fogalmazta meg a tő gyógyító ereje is utalva: „A munkafáradt ember, ha a Balaton víztükrét meglátja, új életkedvet érez ereiben csörgedezni!”

Kétségtelen, hogy Széchenyi maga is a *szállítási lehetőségeket* látta előrenden a balatoni gőzhajózásban, amely megkönnyítette volna a Dunántúl és Pest kapcsolatát, másrészt pedig Pestről a tenger felé vezető út hosszán szakaszán gyorsította volna meg a szállítást. A kötet megjelenési évében megalapította a Balatoni Gőzhajózási Társaságot.

Három évvel ezelőtt arra biztattam a róla elnevezett kaposvári kereskedelmi szakközépiskola tanárait és növendékeit, majd előtte a honismereti mozgalom tagjait, a város tisztas adakozó polgárságát, s üzemeit, valamint szépitési egyletének tagságát, hogy közelgő születési évfordulója előtt segítsenek fölállítani Kaposvárot egy szobrot emlékére és tiszteletére, és azt az országos ünnepek *prelúdiumaként* leplezzük le díszpolgárrá avatása 155. évfordulóján. *Ez az örömteljes pillanat most itt van, kedves ünneplő kaposvári közönség!* Erről a szép programról nem késett le városunk népe! Mégpedig úgy, hogy Fő utcája nevének visszaállításával, a város belső sugárútjának végére helyezte át a megszűnt Széchenyi teret, s így most az új Fő utca összeköti a magyar reformkor két kiválóságának a szobrát: a Kossuth téri régi Kossuth-szobrot a századelőről és az új Széchenyi téri új Széchenyi-szobrot, a századvegről. Én azt hiszem, hogy nemcsak a diákifjúság, hanem a város magisztrátusa, s annak adakozó polgárai és üzemei a most felállított szoborral egy emberként léptek Széchenyi eszméinek szolgálatába.

Büszke vagyok erre a szoborra, az alkotó művészre: *Borbás Tiborra*, a város polgárságára és vezetőire. A „*bid és az út profétájának*”, a hazai agrárgazdaság hitelképes megújítójának, a közgazdaság reformkori előfutárának, a minőségi lötenyészés és a balatoni gőzhajózás megteremtőjének és nagy hirdetőjének, minden tehetségelenséget felszámolni törekvő személyiségéhez e szobor illik legjobban.

1835. május 26-án díszpolgárrá választották Kaposváron. 1887. március 14-én egy új iskola védjegye és cimere lett neve és életműve. Ma, 1990. június 15-én szobrával nemcsak városunk és megyénk, hanem országunk második reformkorának is *előképe* lett Széchenyi, aki minden délibábbal szakító, illúziókon is keresztüllátó, *iránytű szerű* személyisége a magyar történelemnek!

Kaposvár népe! Ahogyan díszpolgárrá választottad a „legnagyobb magyar”-t, most arra kérék, fogadd be falaid közé e szobrot! Azt a szobrot, amely a „legnagyobb magyar” gondolkodó és alkotó székéből még *ma is* nyugtalanító üzenetet hirtet a reformkor mostani századvegénak. Töprengő gondolatai közben még kezét sem tudja karszéke támlájára letenni! Minta értékű tanítása legyen számunkra az, amit szoborfeliratként is felvéhetnénk arany betűkkel: „Független létemben azt fogok mindig cselekedni, amit lelkiismeretem javall (...) csak az Istenért, *tartsunk össze, segítjük egymást tiszta szívvel, hazafiúi indulattal és legyünk álhatatosak!*”

Kanyar József

Vörösmarty-szobor avatása Bonyhádon

A magyar reformkorban Bonyhád társadalmának jellege eltért a Völgyseg egynyelvű és egyvallású telepesfalvaitól. Ugyanis a bonyhádi földesurak – különösen a XVIII. század közepétől a Perczel család – szívesen befogadtak minden munkaerőt: a kevés magyar mellé nemcsak a rajokban érkező németeket, hanem a Morvaországból és Galíciából egyre nagyobb számban beszivárgó zsidókat is. A különböző etnikumú családok az otthonteremtés nehéz munkájában egymásra voltak utalva. Egyed Antal helybeli plébános az 1820-as években a következőket jegyezte fel: „A németek iparkodók, józan értelműek, földjeiket idejében és jól művelik, kenyerük helyes és izes”. A zsidók „résznyire boltosok, mások különféleképpen kereskednek”, s fegyelmezett önkormányzatban élnek. A rohamos ütemben fejlődő mezőváros vallási szempontból is sokszínű: 1/3-a katolikus, 1/3-a izraelita, 1/4-e evangélikus, a nyolc százalékot kitevő magyarok pedig reformátusok, s volt néhány görögkeleti vallású szerb (rác) család is. Egyed Antal szerint: „Általában nagyon türelmesek egymás eránt; templomaikat kölcsönösen sokszor meglátogatják”.

A Fejér megyei magyar vidékről házitanítóként ideérkező Vörösmarty Mihály a nyelvi, vallási és gondolkodásbeli különbséget elviselő, a „másságot” megértő, az eltérő szokások és szemlélet értékeit megbecsülő türelmességgel találkozott itt. Vagyis: példás emberi magatartást tanulhatott – nálunk.

De talált Vörösmarty Bonyhádon szellemiséget és műveltséget is. Kenyéradó gazdája, Perczel Sándor könyvtárában olvasható történelmi, politikai, bölcséleti, földrajzi, természetrajzi, csillagászati könyveket, magyar és német nyelvű folyóiratokat. Az irodalmi ízlését Egyed plébános úr irányította, aki a kor legműveltebbjei közé tartozott: beszélt németül és olaszul, fordította a görög–latin klasszikusokat, s egy magyar nemzeti eposz tervét forgatta a fejében. Az ugyancsak több nyelvet beszélő Teslér László káplánt a modernebb világirodalom vonzotta, de főleg a magyar nemzeti irodalom művelésére törekedett. „Beszédük csak a haza és a literatúra volt” – olvashatjuk szavait a plébánia falán márványba vésvé. A nagyszerű barátok hatását Vörösmarty később is nagyra értékelte: „Lassanként érezni kezdettem a költés belső erejét” – írta. Hármójuk közül ő volt a legfiatalabb és a legszerényebb, rövidesen mégis ő váltotta be mindnyájuk titkos tervét: megírta a nemzetébresztő eposzt, a Zalán futását, a reformkor irodalmi nyitányát.

A házitanító a reábitott három Perczel fiút – a család gondolkodásával egybehangzón – hazafias szellemben nevelte. Perczel Miklós emlékirataiban olvashatjuk: „Vörösmarty által neveltetve” lettünk „ellenzéki izgatók”, majd a magyar szabadságharc katonái. Perczel Mór pedig úgy érzi: „Ami nemes érzéseket és fogékonyságot a jó és szép iránt belénk a természet ültetett, azokat gondosan ő fejtette, emelte és erősítette”. A Vörösmarty nevelte Perczel fiúk nagyszerű vizsgálója az 1848-as forradalom és szabadságharc volt.

Vörösmarty Mihályra sorsdöntő hatást gyakorolt a hely szelleme, de megragadta a táj szépsége is. Verseit olvasva számunkra is „tündérországgá” válik szűkebb pátriánk, melyet a költő elragadtatott sorokkal a világirodalomba emelt:

...óh, Völgyseg!...

Szóljak-e mindenről, ha dal ébreszt, csak ne te rólad?

Senki ne tudja, hogy oly szentté lett tájad előttem?

Hogy fiatalságom tündérországa te voltál?

Halmaidat koszorúzza borág, koszorúzza tetődet

Százados erdőség; köztök, mint égi maradvány,

Nyúlnak el a völgyek, fiatal szépséggel igézők.

Vörösmarty e sorokkal kifejezte ragaszkodását a tájhoz, s Bonyhád a szoboravatással újfent tanújelét adja annak, hogy képes őrizni a múlt legszebb hagyományait.

A Vörösmarty-szoborcsoportot – Szabó György művészi alkotását – Ancsel Éva filozófus avatta fel Bonyhádön 1990. március 15-én.

Kolta László

A bányászok országos Szent Borbála-megemlékezése

A középkortól ismert Szent Borbála kultusza az európai bányavidékeken; szobrai, képei a különböző korok jellemző jegeit viselik magukon. Az oltalmat adó szent történetét csaknem száz különféle feldolgozásban ismerjük, ábrázolása pedig egy 1965-ös összeállítás szerint meghaladja a négyszázat.

A Szent Borbála-kultusz máig fennmaradt, Lengyelországban december 4-én ünneplik. Hazánkban Borbála kultusza előbb a bányavidékeken, majd országosan is elterjedt, Borbála a tüzzel, robbanóanyaggal dolgozók, pl. tűzérkek védőszentje is. A középkortól kezdve tudományos és népi feldolgozások sora örökölte meg Borbála tevékenységét, némely bányászimák tőle kértek segítséget, védelmet. A bányamunkások nevelésében Borbála is szerepet kapott – nemcsak az imák, hanem a neve napján rendezett ünnepek is eseményei voltak a bányászélet zárt közösségeinek. Hosszú időn át erre a napra esett a bányamunkások előléptetése, jutalmazása. A bányatelepeken ekkor rendezték meg a Borbála-napi búcsúkat, a közös ünnepeket, szórakozást a bányavezetők és munkások együttműködése jegyében. E napon legtöbb helyt munkaszünet volt, a munkatiltás ellen vétőket balesetek, szerencsétlenségek sújtották büntetésként. Talán e tudatból eredően is sajnálatosan sok baleset történt Borbála-nap körül, technikai-technológiai okokra, emberi mulasztásokra visszavezethetően. Egyik legutóbbi az 1988. december 4-én történt lencsehegyi szerencsétlenség.

A két világháború között hazánkban a Borbála-nap mindenütt a bányatelepek kiemelt eseménye volt, a várpalotai első vajúrtanfolyamot (Faller Jenő és Korompay Lajos okl. bányamérnökök vezetésével) 1935–1937 között is a Borbála-napon átadott bizonyítványokkal zárták le. Az Iparügyi Minisztérium megalakulásával (1935) a korporatív szellem és a nemzeti öntudat erősítésére a bányai igazgatás kezdeményezte, hogy a bányászati tanfolyamok vizsgái, a képesítések és kitüntetések, jutalmak átadása Szent István napján történjenek. A bányamunka szakmai elismertsége bevezetésével (1937) az első országos vajúrtanfolyam-átadás 1938. augusztus 20-ához kapcsolódott.

De az új, kijelölt alkalom sem tudta elhomályosítani a kisebb közösségek szokásos Borbála-napi ünnepeit. Az ünnep vallásos jellege a szocialista érzelmű munkásság oldaláról a századfordulótól kritizált, így ezekre az érzelmekre is építve a Bányásznap bevezetése a tatabányai tragikus cserdörsortűz áldozatai emlékére szeptember első vasárnapjára történt. A bányavidékeken a II. világháború után a Borbála-kultusz újrakezdődött, hisz pl. a komlói bánya védőszentjének, egyben a templom szentjének Szent Borbálát tekintették: a templomot 1937. december 4-én avatták fel. 1946. december 4-én pedig az Új Dunántúl e szavakkal köszöntötte a nevezetes napot: „Most nyílt igazi alkalma a bányászságnak, hogy a két esztendei kemény munka után, felszabadultan ünnepelhesse hagyományos ünnepét abban a tudatban, hogy eleget tett a hozzá fűzőt reménynek, megtette kötelességét...” A valláspolitikai ellenfélként való kezelése ambivalens helyzetet teremtett, és a szovjet minta nyomán bevezetett bányásznapal a Borbála-ünnep hivatalosan eltűnt a bányászok életéből. A néhol titokban megtartott, hallgatólagosan eltűrt templomi megemlékezések is, a hagyományörző, honismereti tevékenység nyomán azonban emléke – ha egyenetlenül is – de fennmaradt.

Nem kis nehézségeket leküzdve és egy korszaknyitást kezdeményezve vállalkozott az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület bányászati szakosztályának bányászattörténeti munkabizottsága (Csath Béla és Benke István okl. bm.), valamint az OMBKE Budapesti Helyi Szervezete (Szűcs Imre és Ebinger József okl. bm.) arra, hogy Szent Borbála napját 1945 óta először, országos nyilvánosság előtt megünnepelje.

1989. december 4-én Budapesten került sor az ünnepségsorozatra. A városmajori plébániatemplomban ünnepélyes szentmisén vettek részt az ország minden részéből

érkezettek, zsúfolásig megtöltve a templomot. A latin miseszövegeket a salgótarjáni Liszt Ferenc Kamarakórus adta elő Guti Éva vezényletével, míg a nagyzenekari műveket a Tapolcai Bauxitbánya Ifjúsági Fúvószenekara szólaltatta meg rendkívüli szuggesztivitással, Tényi Béla zenekarvezető irányításával. A misét Lambert Ferenc plébános celebrálta és magával ragadó beszédben méltatta a bányamunka hőseit, a bányászközösségek összefogását, Szent Borbálában való hitük állandóságát. A misén magyar és lengyel bányászok ministráltak.

A mise után a Központi Bányászati Fejlesztési Intézet székházában 120 résztvevőt köszöntött dr. Petrassy Miklós a KBFI vezérigazgatója. A Központi Bányászati Múzeum előadói Borbálával kapcsolatos előadásokat tartottak. Bircher Erzsébet tud. főmunkatárs: *E Szent Borbála napján kívánom Magának* címmel a magyar bányászéletben fellelhető népi szakrális kultuszt mutatta be. Molnár László múzeumigazgató széles európai áttekintést nyújtva a legérdekesebb Szent Borbála-megőrkítéseket mutatta be gondosan válogatott, reprezentatív szemléltetéssel. Az előadásokat a tapolcai ifjúsági fúvószenekar koncertje és a híres ceredi asszonykórus bányászdalokat bemutató programja kísérte.

Az OMBKE a bányász hagyományok egységében rendezte meg a Szent Borbála-napot, megújítva egy régi szokást.

Dr. Krisztián Béla

Tanyamúzeum Jászapátiban

Arra kértem Berki Istvánt, a jászapáti Velemi Endre Mgtsz-ben működő Honismereti Szakkör vezetőjét, mondja el a szakkörük és a tanyamúzeum létrejöttének fontosabb állomásait.

Szakkörünk 1976. április 6-án alakult azzal az elgondolással, hogy Jászapáti és Jászivány gyorsan eltűnő tanyavilágának emlékét megőrkítsük. A szakkör vezetésével személyemet bízták meg. Létszámunk több éven keresztül 16–23 fő. Minden gyakorlat nélkül indultunk neki a feladatnak, de bízunk egymásban, józan paraszti belátásunkban, helyi ismereteinkben.

Először is „szétosztottuk” magunk között mind a két község határát. Jászapátit hét, Jásziványt négy részre bontottuk. Minden terület felelősének egy résztérképet adtam, melyen csak a dűlőutak, a vakdűlők, a műút és a község határa volt meg. Azt kértem, hogy mindenki kutassa fel, hol volt tanya vagy istálló (nyári szállás) 1880 óta. Már a nyári munkák idején sok hasznos adat összegyűlt, de az igazi munka inkább a téli hónapokban folyt, mert akkor volt rá jobban időnk. Végül is elkészültek a résztérképek, és megkezdődött az összegzés. Három év kellett ahhoz, hogy a végleges térkép elkészüljön, utána pedig a tanya részletes adatait gyűjtötték és írták le tagjaik. Lerajzolták a tanya elhelyezkedését és melléírták mikor épült, ki építette, mennyi állatot tartottak, hogy öröklődött; mikor és mit bontottak le. Ez a munka összesen hét évig tartott.

Szólnom kell az asszonyok honismereti csoportjáról is. 1976-ban szerveződött egy ilyen csoport Rusvai László tagtársunk vezetésével. Ők ebben az időben a régi parasztasszonyok munkáit kutatták, pl.: kenyérsütés, szappanfőzés, farsangi szokások, búcsújárások, temetkezési szokások és egyebek. Majd kezdetét vette a tárgyi gyűjtés. A gyűjtés során a tárgyak aránylag gyorsan szaporodtak, így hamarosan felvetődött: hová is tegyük? Gondunkkal a termelészövetkezet vezetéséhez fordultunk, és így kaptuk meg a Katona-féle tanyán az egyik dohánypajzát a nagyobb eszközöknek. A kisebb tárgyaknak pedig egy szobát. Szakkörünk tagjai sokat dolgoztak azért, hogy ezeket a helyeket alkalmassá tegyék az anyagok tárolására.

Az ideiglenes tárolóhely első látogatói 1978. július 5-én, a Jászberényi Tanítóképző diákjai voltak, Tóth János múzeumigazgató vezetésével. Majd hol innen, hol onnan jelentkeztek, szeretnék megnézni a gyűjteményt, pedig mi nem is hirdettük. Mivel a gyűjtemény állandóan szaporodott, egyre erősebben vetődött fel a tanyamúzeum kérdése, de akkor az a megoldás teljesen lehetetlennek látszott pénz hiányában.

1979-ben, a tsz megalakulásának a harmincadik évfordulóján, a szövetkezet vezetősége azt kérte tőlünk, hogy rendezzünk egy kiállítást a régiségekből. Amikor ennek a kiállításnak kerestünk megfelelő helyet, akkor érkezünk el a megüresedett állatgondozói lakóházhoz, amit mi már előbb is kiszemeltünk néhányan, szakköri tagok. Ez a mai tanyamúzeum. A megnyitőünnepség 1979. augusztus 19-én volt, ettől kezdve rendszeresen fogadjuk látogatóinkat. Előzetes bejelentésre külön is fogadunk csoportokat.

1986. május 1-jétől már itt is van bélyegzési lehetőség, mert a Tájak-Korok-Múzeumok Egyesülete az országosan nyilvántartott látogatható helyek közé sorolta a tanyamúzeumot is.

Úgy hiszem említésre méltó, hogy a határunkban folyó ásatásnál is évek óta szakkörünk tagjai segítenek a régészeknek. Az ásatás során zömmel avar és kevés szarmata sírt találtak.

Lejegyezte: Kerékgyártó Mihály

Új emlékkönyv Mátyás királyról¹

Jóllehet a gyors történelmi változások következtében a társadalom széles rétegei, a régi-új politikai vezetés és a tömegkommunikáció számára meglehetősen elsikkadt az 1990-es esztendő legnagyobb, „szép kerek” történelmi évfordulója, de azért jóleső érzéssel regisztrálhattuk, hogy a tudományos berkek és némely kiadók, periodikák, szerkesztőségek nem feledkeztek meg egyik legnagyobb nemzeti uralkodónk, Hunyadi Mátyás halálának félezredik jubileumáról.

Bár tény, hogy az 1902-es Márki-féle, továbbá az 1940-es – két-kötetes – Lukinich-féle emlékkönyvek ennél jóval vastkosabbak és nagyobb formátumúak voltak, ez azonban csöppnyi árnyékot sem vet a mostani útjára bocsátó Zrínyi Kiadóra. Ugyanis az 1902-es emlékkönyv feletébb csekély tudományos értéket képviselt, inkább csak publicisztikai-szépirodalmi szinten igyekezett népszerűsíteni a nagy király uralmát. S bár az 1940-es, kettős kötet jóval részletesebben tárgyalt bizonyos témaköröket, illetve olyanokat is feldolgozott, melyek e legújabból kimaradtak, de a mostani emlékkönyv tudományos színvonala minden kétséget kizáróan felülmúlja a korábbiakat.

Az emlékkönyv nem egyetlen szerző műve, hanem kilenc neves szakemberé, főként történésszeké, valamint a művelődéstörténet, az irodalomtörténet, a művészetek és a szellemi néprajz kutatóié. E kilenc szerző – *Pach Zsigmond Pál, E. Kovács Péter, Kubinyi András, Rázsó Gyula, Josef Maček, Teke Zsuzsa, Szakály Ferenc, Pajorin Klára és Kriza Ildikó* – személye már önmagában is egyféle előzetes garanciát nyújt arra, hogy a nagy nemzeti uralkodó markáns személye és eseményekben gazdag kora iránt érdeklődő olvasók ne csalódjanak várakozásaikban. A szerkesztők bevonták a munkába a XV. századi cseh történelem, főleg Poděbrad György korának legjelesebb kutatóját, Josef Maček professzort is, akinek érdekes szemléletű tanulmányát – mely jócskán eltér a

korábbi cseh történetírói felfogástól – Holka László megbízható fordítása nyomán olvashatjuk magyar nyelven. Talán egyedül a hely- és a névmutato elmaradását hiányolhatjuk, mely pedig jelentős mértékben megkönnyítette volna e sajátos, afféle „kézikönyv” jellegű kiadvány használhatóságát.

A kötet rendhagyó előszavát Pach Zsigmond Pál írta, aki lényegében a Mátyás-kérdés kutatástörténetét, historiográfiáját tekintette át fő vonalakban, Bonfinitől Élekesig. A szerző a töle megszokott igényességgel járt el: feldolgozását ötoldalas, 77 tételből álló jegyzetapparátus zárja le, melyből az érdeklődők bőséges ismereteket meríthetnek a Mátyás-szakirodalomról. Nem kétséges, hogy alapos áttekintését haszonnal forgathatják történelem szakos pedagógusaink, középiskolásaink, a felsőoktatás hallgatói és a honismeret munkásai is. Dicséretes például, hogy a jószerint már csaknem teljesen elfeledett, hangyszorgalmú erdélyi kutató, Teleki József gróf nevét és munkásságát is kiemelte a homályból, hiszen ő volt az, aki régebbi historikusaink, a liberális demokrata pozitivisták közül, Fraknói Vilmos mellett a legtöbb levéltári-kézírtári forrástanyagot felkutatatta és közzétette a Hunyadiak koráról.

E. Kovács Péter kitűnő forrástanulmánya a *Hunyadi család* genealógiai viszonyait, származását, rokonságát, családi összeköttetéseit tekinti át, bevonva több, általa újonnan felkutatott oklevelet is az Országos Levéltárból. Különösen a fiági rokonság pontos, részletes, alapos feltárására fordított igen nagy gondot. Külön részletezi Hunyadi János, Mátyás király és Corvin János családi viszonyait, majd egyenként sorra veszi a velük rokon családokat is. Problematikus viszont Mátyás születésnapja: az egyik helyen – feltehetően nyomdahibából – 1443. február 2-a szerepel, a családfán pedig február 23-a. Holott ő Mátyás apostol nevenapján, február 24-én látta meg a napvilágot, vagyis az ő esetében is a középkorban olyannyira általánosnak mondható, egyházi névadás érvényesült. Sajnálatos, hogy Mátyás terebélyes rokonsága közül teljesen kimaradtak a horogszei Szilágyiak, jóllehet az anyát, Szilágyi Erzsébetet vajmi nehéz lenne kirekeszteni ebből bármilyen megfontolás alapján. Mégis, a kisebb hiányosságok ellenére, E. Kovács tanulmánya a legpontosabb összeállításnak számít a Hunyadiak családi körülményeiről, mely jó kiindulási alapot teremt a további kutatómunka számára is.

¹ Hunyadi Mátyás; Emlékkönyv Hunyadi Mátyás halálának 500. évfordulójára. Szerk.: *Rázsó Gyula, V. Molnár László*. Zrínyi, Bp., 1990. 415 old. + 1 térk.

„A Mátyás-kori államszervezet” bonyolult kérdés-komplexumaival a Mohácsot megelőző negyedik század legkiválóbb magyar kutatója, Kubinyi András foglalkozott. Ez a csaknem százoldalas forrástanulmány nem csupán a leghosszabb, hanem egyben a legrangosabb, legidőtállóbb fejezete is a mostani Mátyás-émlékkönyvnek, melynek roppant forrásbázisát, forráskritikai-komparatiztikus igényességét, tudományos színvonalát aligha múlja felül történettudományunk az elkövetkezendő évtizedek folyamán. Jellemző, hogy a kisebb könyvek is beillő forrástanulmány jegyzetapparátusa 27 oldalt tesz ki, s 460 jegyzetet tartalmaz. Ebben sok száz olyan hazai oklevél és külföldi irat jelzetét olvashatjuk, melyeket maga a szerző kutatott fel a negyvenes évek végétől, amidőn a hazai diplomatika „atyjának”, Szentpétery Imrénének a szakmai irányításával megkezdte illetően kutatásait.

A szerző lenyűgözően gazdag, számos új eredményt hozó forrásfeltáró-forráskritikai munkájának érzékeltetésére itt csupán a témakörök felsorolására van lehetőség: A király, A királyi udvar, A királyi tanács, Az országgyűlés, A kancelláriák, A kincstár, A királyi bevételek alakulása Mátyás alatt, Az államszervezet jelentősége a királyi politika alakulásában. Kubinyi szinte minden részletben rámutat a Mátyás-féle központosítási törekvések hiányosságaira és visszasságaira, s kritikusan viszonyul a király által ellenőrzött morvaországi, sziléziai és ausztriai tartományok illetően államkormányzati problémaköröikhez is. Talán egyedül a déli szláv területek, a határbanóságok, a „mellék-tartományok” hasonló viszonyainak önálló, részletes, külön bemutatását hiányolhatjuk. Jóllehet, a legfejlettebbre, a szlavóniára számos helyen kitér a szerző, s éppen ő volt az, aki már két kitűnő forrástanulmányt is szentelt az Újlaki Miklós macsósi és szlavón bán, boszniai király által ellenőrzött bosnyák s egyéb területek illetően viszonyainak.

A következő tanulmány Rázsó Gyula tollából Hunyadi Mátyás török politikáját tárgyalja. Ezt a szerző korábban már közzétette magyar és német nyelven is egy-egy kis példányszámu, „eldugott” helyen (Hadtörténelmi Közlemények, 1975., Acta Historica, 1986.), így csupán helyeselni lehet, hogy e viszonylag nagy példányszámu, a laikus olvasók tömegéhez szóló, ismeretterjesztő munkában is megjelentette. Hosszú összegzésében a szerző bőségesen támaszkodik a magyar és a német szakirodalomra, a forrásművek egy részére, új, saját levéltári-kézirattári kutatómunkát viszont nem végzett. Eseménytörténeti áttekintése fő vonalakban helytálló – bár helyell-közzel elnagyolt –, a magam részéről nem értek egyet azzal a negatív értékelésével, mellyel Mátyás török-balkáni katonapolitikáját illeti. Bizonyos, hogy e bonyolult kérdésben csak a közgyűjteményekben lappangó, sokszerenyi iratoknak, illetve a török-balkáni forrásanyagoknak és a szakirodalomnak a feltárása után juthatunk érdemleges, maradóan megállapításokhoz. Ehhez pedig elengedhetetlenül szükségesek az alkotó jellegű viták, az igényes vitaanyagok, s így öröndetes, hogy ebből az igényes emlékkönyvből sem rekesztették ki Rázsónak ezt a gondolatébresztő tanulmányát.

Egyetlen kritikái megjegyzésem, a tudományos pluralizmus jegyében: jómagam nem mernék akként fogalmazni, hogy Mátyásnak a törökkel szemben elért hadi sikerei eltörpülnek nyugati eredményei mellett, jóllehet ezek valóban számottevőek voltak. „Törpéségről” azonban nincs okunk beszélni. Ugyanis Mátyás a szendrői bégeket – Kinizsi útján, hiszen tökéletesen bevált 1479-es, délvidéki katonai reformja – defenzívába szorította, s elfoglalta II. Mehmedtől a jacei, a szabácsi és a szrebernikai bánóságokat, illetőleg a velencei-dalmáciai-boszniai-magyar-török-razguzai befolyási övezeteket, vazallus területek ütközőpontjai mentén fokozatosan kiépítette a zenggi, a klisszai és a Narenta-völgyi végvári kerületi kapitányságokat is. Zengget a török a Habsburgoktól sem tudta elfoglalni soha; a Narenta-völgyi, utolsó magyar támaszpont, Kos palánkvárát csak 1490 októberében foglalták el az oszmánok. S mivel katonai szempontból a török volt a veszélyesebb, nehezebben leküzdhető ellenség, ezért Mátyásnak az észak-balkáni „védőpajzs” jelentős megerősítését eredményező török-balkáni katonapolitikáját semmiképpen sem lehet „eltörpíteni” a nyugatihoz képest.

Szerencsés eljárásnak bizonyult, hogy a szerkesztők bevonták az emlékkötetbe a kiváló cseh medievisztikus, Josef Mačeket, aki árnyalt, fő vonalakban hitelesnek tekinthető képet vázolt föl Hunyadi Mátyás és Poděbrad György kapcsolatáról, erről a két nagy formátumú, ellentmondásos egyenlőségéről. Maček legnagyobb érdeme, hogy szakított a korábbi cseh történetírás mechanikusán, erendően Mátyás-ellenes felfogással, bár természet-szerűleg kritizálja ő is a magyar uralkodó támadó cseh-morva-sziléziai politikáját, hódító háborúskodásait, agresszív fellépését a cseh királyi címért. Arról azonban ő is megfedekez, hogy György cseh uralkodó szintén ama hatalmasságok közé tartozott, akik sem pénzzel, sem fegyverrel nem támogatták Mátyást a közös veszély, a török hódítók elleni harcában egy évtizeden keresztül (1458–1468).

Az itáliai államok és Mátyás kapcsolatát a kérdés-kör legjobb magyar kutatója, Teke Zsuzsa tekintette át egy igen részletes tanulmány keretében, mely kitér minden fontos mozzanatra, s remekül beleágyazza témáját a nemzetközi nagypolitikai összefüggések bonyolult rendszerébe. A szerző széles látókörű, koncepciózus historikus, akinek az olasz kérdés iránti érdeklődése minden bizonnyal elő fogja segíteni a Hunyadiak korának alaposabb megismerését. Hiányérzetünk legfeljebb azzal kapcsolatban támad, melyet Kubinyi tanulmányán kívül csaknem minden feldolgozásban megfigyelhetünk: a szerző e helyütt szintén csak az eddigi hazai és külföldi szakirodalom alapján dolgozott, pedig a MOL, az OSZKK, az EKK, a MTAK és más közgyűjtemények állagából – főként az oklevelekből, továbbá a Nehringgyűjteményből, valamint legalább Thallóczy Lajos és Fraknoi Vilmos több ezer oldalra rúgó, kéziratos-gépelte történetírói hagyatékának, hazai és külföldi iratmáslatainak anyagaiból – számottevő mértékben bővíthette, árnyalhatta, pontosíthatta volna Hunyadi Mátyás itáliai politikájának

sokrétű összetevőit, különös tekintettel a Velencei támadt, dalmáciai-horvátországi-hercegovinai-raguzai ellentétekre.

Szakály Ferenc, aki az elmúlt évtizedekben tevékenyen, érdemben kivette részét minden nagyobb szabású magyar-török történelmi vállalkozásból, itt a Királyi mecenatúra, államháztartás és politika Corvin Mátyás Magyarországnak című, nagy ívű összegezésével jelentkezett. Az olvasó minderről elég plasztikus képet nyerhet, bár néme ly vonatkozásban kritikával is illethejük a szerző eljárását. Ugyanis nem elég felhívni a figyelmet az okleveles forrásanyag potenciális jelentőségére, hanem legalább a MOL Diplomatikai Levéltárának és Fényképgyűjteményének regesztadobozai, illetve az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja regeszta- és másolatgyűjteménye alapján feltétlenül át kellett volna néznie a Mátyás korára vonatkozó okleveleket, s beépíteni tanulmányába a művelődési-művészettörténeti vonatkozású adatokat.

Pajorin Klára a Humanista irodalmi művek Mátyás király dicsőítésére című irodalomtörténeti témával gazdagította az emlékkönyvet. Rendkívül alapos, időrendben előre haladó kutatómunka eredményeként, időtálló összefoglalást hozott létre, mely kritikai alapon tárja föl a témakör megannyi vonatkozását. A szerző ezzel jelentős tudományos eredményt produkált, stílusa, sok szép idézete pedig növeli a feldolgozás olvashatósságát. Mindenképpen dicséretes, hogy a szerkesztés ügyelt az irodalomtörténet és a néprajz egy-egy szakemberének a bevonására is, hiszen e két studium kirekesztésével semmiképpen sem lehetett volna teljesnek mondható képet fölvázolni a sokoldalú, zseniális képességekkel rendelkező reneszánsz uralkodóról.

A kötet legutolsó, szellemi néprajzi tárgyú tanulmányában Kriza Ildikó a Mátyás király a néphagyományban című, évszázadok óta igen halás témakört dolgozta fel. Már csak témájánál, rengeteg rövidebb-hosszabb történetnél fogva is ez a feldolgozás számíthat a legnagyobb érdeklődésre a kötet laikus olvasói között. Annál inkább, hiszen mint maga a szerző is kiemeli, Szent István és Szent László mellett éppen „igazságos Mátyás király” legendás alakja örvendett a legnagyobb népszerűségnek a magyar parasztság körében, sőt egyes szláv népeknél is.

A kötetet végül az egyik szerkesztő, Rázsó Gyula mértéktartó, 3 és fél oldalas utószava zárja. Egyetérthetünk ama összegező megállapításával, hogy „utolsó nagy nemzeti uralkodónk, Corvin Mátyás nagy formátumú, ellentmondásoktól sem mentes egyénisége, torzóban maradt életműve a kortársaktól napjainkig tartó érdeklődést és vitát váltott ki mind a kutatók, mind a közvélemény soraiban”.

Bizonyosra vehetjük, hogy ez az érdeklődés és a vitaszellem történettudományunk liberális demokráta, nemzeti tradícióinak terebélyesedésével még inkább erősödni fog. Ennek következtében a hazai és a külföldi közgyűjtemények jórészt még feltáratlan Mátyás-iranyagainak felkutatásával megújuló históriánk, mediävistikánk, hadtörténetírásunk, heraldikánk és genealógiánk az emlékkönyvben felvetett nagy témakörök viszonyla-

tában is újabb tudományos eredményeket érhet el. Főként a nagy reneszánsz uralkodó bel- és külpolitikájával, a török-balkáni kérdéskörrel, a különféle hadtörténeti problémákkal kapcsolatban.

Szeretnénk remélni, hogy az emlékkönyvért legtöbbet fáradozó dr. V. Molnár László felelős szerkesztő, aki egyúttal az egyik szakmai, tudományos szerkesztője is volt ennek a hiánypótló, értékes vállalkozásnak, az eddigi munkája során nyert sokrétű tapasztalatokat – netán e kis áttekintés néhány észrevételét is – fel tudja majd használni ama Szent László-emlékkönyv megtervezésekor és megszerkesztésekor, melynek előzetes szerkesztői teendőihez már most, idejekorán hozzáállott. Javasoljuk, vegye fontolóra az ilyesfajta, alapvető munkák kezelhetőségét nagymértékben megkönnyítő hely- és névmutató elkészítését is.

Dr. Fenyvesi László

Újabb Békés megyei helytörténeti kiadványokról

Mind a tudományos élet, mind a közvélemény joggal tartja azt, hogy a magyar helytörténeti kutató- és feldolgozó munka bölcsője és egyik legelső központja Békés megye. A Mogyoróssy János, Göndöcs Benedek, Haan Lajos, Zsilinszky Mihály, Karácsonyi János, Márki Sándor és mások hagyományaira épülő, azokhoz visszanyúló Békés megyei helytörténeti tevékenység az idők folyamán két alkalommal is megújult. Először az 1930-as–1940-es évek fordulóján Banner János, Implom József, Scherer Ferenc munkásságaként, mégpedig azáltal, hogy a helytörténeti kutató- és feldolgozótevékenység az akkor korszerű tudományos elveknek és módszereknek megfelelően szakszerűbbé vált. A másik megújulásra az 1960-as, 1970-es években került sor, s az főleg Nagy Gyula, Hanzó Lajos, Szabó Ferenc, Elek László munkássága révén bontakozott ki. Ennek a második megújulásnak az volt az érdekessége és egyben tudománytörténeti jelentősége, hogy az említettek, mint szervezők-szerkesztők maguk mellé tudták állítani a legkiválóbb, országos hírrel bíró szakembereket; egyáltalán: a közösségi, munkaközösségi munkát állították előtérbe. A munkaközösségekben végzett helytörténeti tevékenység másik jellemzője pedig az volt, hogy ezek a kutatások-feldolgozások komplex munkálatok voltak s a kimondottan történeti, helytörténeti vizsgálatok mellett teljes egyenjogúsággal szerepeltették a tájféldrajzi, a régészeti, olykor az embertani, a nyelvészeti-nyelvjárási és névtani, a néprajzi, az irodalom-, művészet- és művelődéstörténeti kutatásokat. Ezek a békési helytörténeti kutatások és feldolgozások interdiszciplináris módszereket alkalmazó, monografikus igényű tudományos munkálatok voltak. Kibontakozásukkal párhuzamosan teremtődtek meg a közművelődési célú helytörténeti, jobban mondva honismereti munkálatok lehetőségei is, főleg periodikák rendszeres megjelenésével (Békési Élet, Körös Népe, Körösmenti Honismereti Közlemények

stb.). Az újjáéledt helytörténeti-honismereti tevékenység előbb a levéltárhoz (Békés Megyei Levéltár, Gyula), majd mindinkább a Békés Megyei Múzeumok Igazgatóságához és tagintézményeihez kapcsolódott. A kétféle intézményrendszerhez való kötődést, illetve a zökkenőmentes „váltást” a mindkét intézményrendszerben tevékenykedők népes taborán túl *Szabó Ferenc* – előbb a Békés Megyei Levéltár, majd pedig a Békés megyei múzeumok igazgatója – neves történész személye tette lehetővé. Természetesen ehhez a szerencsés „felálláshoz”, „váltáshoz” elengedhetetlenül szükséges volt a megértő, támogató, s ami talán mindennél fontosabb: szakszerű tanácsai szervezőirányító tevékenység is (Papp János, Kótelek Lajos, Becsei József). Itt kell megemlékeznünk a legutóbbi időben színrelépett és a délföldi helytörténeti kutató- és feldolgozó tevékenységet településföldrajzi-, közigazgatási-, gazdaságföldrajzi-, legújabban pedig szocio-etnográfiai szempontokkal gazdagító Földrajzi Kutatócsoport (Békéscsaba) tevékenységéről is. Alföldi Tanulmányok című évkönyvüknek eddig 12 kötete jelent meg Becsei József és Tóth József szerkesztésében.

Jelen pillanatban úgy látszik, hogy a szépen virágzó, nagyszerű eredményeket magáénak mondható Békés megyei helytörténeti tudományos tevékenység a múzeumi szervezethez kötöten folyik, s hogy a levéltárban ez a munka alábbhagyott. Van is ebben valami, azaz inkább csak volt, hiszen jelen cikkünk is két olyan új békési helytörténeti kiadványról szól, amelyek nem a Békés megyei múzeumi szervezethez, hanem a levéltárhoz, a Békés Megyei Levéltár agilis igazgatójához, *Erdmann Gyulához* és mozgékony munkatársi gárdájához kapcsolódnak.

Nem két, hanem kétféle munkáról van szó. Az első egy méreteiben is nagyszabású, kimondottan levéltári szempontú helytörténeti tanulmánygyűjtemény, a másik pedig egy immár két kötetből álló, közművelődési célokat szolgáló, leginkább az országban több helyt kiadott „honismereti olvasókönyv”-höz hasonló, periodika-szerű, rövid cikkgyűjtemény.

A tanulmánykötetet Erdmann Gyula szerkesztette, címe: *Békés megye és környéke XVIII. sz.-i történetéből*. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből 3. Gyula, 1989. 638 old.) Ahogy az impresszumból láthatjuk, ebben az esetben is sorozatról van szó, a Békés megyei Levéltár önálló kiadványsorozatáról, amelynek két előbbi számát is feltüntetik: 1. Erdész Ádám: A mezőhegyesi ménésbirtok gazdálkodása a két világháború között (1987); 2. Kissné Ábrahám Katalin: A gyógy-szertári hálózat kialakulása és fejlődése Békés megyében 1770–1950 (1988). Tanulmánykötetünk 10 értekezést tartalmaz. Tárgy szerint mindegyik Békés megyével foglalkozik, és bár igen változatosak, a levéltári szemlélet, a feldolgozási módszer egységessé formálják őket. A szerzők zöme levéltáros, munkáik eredeti levéltári kutatásokon alapulnak, sokszor forrásközlés jellegűek.

Gombos János: A XVII–XVIII. századi felvidéki népességmozgás és Tótkomlós újratelepítése szlovákokkal című tanulmánya a Békés megyei helytörténeti kutatások-feldolgozások egyik sajátos

tárgykörébe tartozik, tudniillik a nemzetiségi történet-helytörténet jelentőségére mutat. *Pánczél Barnabás* forrásközléssel szerepel; közzéteszi Markovicz Mátyás leírását a Maros–Körös közéről és az ottani evangélikus egyházközségekről. *Elek László* a békésszentandrás felkelés irodalmi emlékeivel foglalkozik, *D. Leiszt Emma* pedig az 1744–1758. évi Békés megyei háziadó-összeírásokat elemzi. *Draskovich József* merőben újszerű művelődéstörténeti tanulmánnyal jelentkezik: Egy XVIII. századi arisztokrata család mulattatója címen a Harruckern családnál szolgálatot teljesítő Antonius Hueber Ferenc-rendi szerzetes emlékiratait elemzi. Az emlékirat forrásértéke rendkívül nagy, élvezetes leírásban aprólékosan beszámolt a XVIII. század közepének főúri, közép- és kisnemesi életmódjáról, a megyei, a mezővárosi közéletéről, saját élete körülményeiről, kora és környezete gazdasági, társadalmi és kulturális állapotáról, intézményeiről. *Cseb Edit* a Békés megyei parasztnak a XVIII. század végi, az úrbéri viszonyok rendezéséhez készített kérdőpontokra adott válaszait elemzi. *Herczeg Mihály* a majorsági gazdálkodás kezdeteiről írt tanulmányt, Sámsonban (Békéssámsón). *Kereskényi Miklós* a történeti demográfia és a történeti statisztika lehetőségeit kihasználva a XVIII. századi fűzesgyarmati demográfia és gazdálkodás főbb sajátosságairól értekezik. Ugyancsak gondos statisztikai felmérésen alapul *Bielek Gábor* és *Járol József* tanulmánya: Keresztnevéadási szokások a gyulai katolikusok körében a XVIII. században. Az utolsó közlemény sajátosan történeti, néprajzi, illetve művészettörténeti-műemlékvédelmi jellegű. Cs. *Szabó István* adatokat közöl a mai Békés megyében található református templomok középkori és XVIII. századi előzményeiről. A tanulmányokat számos XVIII. századi illusztráció, táj- és épületképek, portrék, pecsétrajzok stb. kísérik. Sajnos, az illusztrációk ezzel, a szövegszorosításra kiválóan alkalmas technikával sem megfelelőek, legfeljebb csak emlékeztetőként szerepelhetnek.

A másik, újabb Békés megyei helytörténeti kiadvány kimondottan honismereti és periodika jellegű. Erre vall az alcíme is: Honismereti füzet 1988., illetve 1989. A csinos kiállítású, vasdos füzetek címe: *Körösök vidéke*. Egy második, a borítón feltüntetett alcím a tartalom felől is tájékoztat: Tallózás a múltban. Rövid honismereti közlések. Évfordulók, megemlékezések. Pusztán ez a többrészes alcím is megfelelő módon tájékoztat a füzet tartalmának módszeréről, stílusáról és mindezekből összetevőlegesen gyakorlati célkitűzéseiről is. Az első füzetben (1988. 92 old.) a szerkesztő *Erdmann Gyula* azt jelentette be, hogy „kellő igény esetén sorozattá válhat, évenkénti megjelenéssel (a vállalkozás)”. Minthogy már a második szám (1989. 192 old.) is megjelent, úgy látszik, hogy a „kellő igény” megvan, illetve megvolt. A szerkesztő vállalkozásával kimondottan gyakorlati célokat tűzött ki, amikor azt mondta, hogy „ha ismerjük hazánk és szűkebb pátriánk történetét, tiszteljük elődeink munkáját, küzdelmeit – bizonyára szívesebben, erősebb kötődéssel és több felelősséggel állunk helyt”, bár, mint mondta „nem könnyű a ma szolgálata: feszítő

gazdasági, társadalmi gondok, válságjelenségek, értékelési krízis, bizonytalan jövőkép teszi nehezezzé az eligazodást." A füzetben a *Bevezetéssel* együtt húsz közlemény (kivonat, szemelvény, kerek egészé formált történeti esemény, életrajz stb.) kapott helyet. Tartalmilag nincsen lehetőségünk mindegyikről szólni, csupán a legfontosabb témákat soroljuk föl: az első cikk Szent Istvánról szól, írnak a 250 évvel ezelőtti pestisjárványról, felidézik egy 200 éves lexikonnak Békés megye cím-szavát, rámutatnak a 175 éve született Eötvös József és Békés megye kapcsolatára, tallóznak a megyei közgyűlés 1838. évi jegyzőkönyvében, megemlékeznek Zsilinszky Mihály történetiről (1838–1925), nyomon követik az 1848. március 15-i pest-budai események Békés megyei visszhangját, emlékeznek Pöltenberg Ernőre, az aradi 13 egyikére, Justh Zsigmondra (1863–1894), Banner Jánosra (1888–1971), a száz évvel ezelőtti gyulai közéletre, a 90 évvel ezelőtt született Szilárd Leóra, az emigrációban meghalt, haza már nem térhetett Kovács Imrére, idéznek Kner Imre levelezéséből, Sebes Györgyre emlékeznek (1913–1938), Féja Gézára halálának 10. évfordulóján (1900–1978) a „Viharsarok” Békés megyei fogadtatására stb.

Míg az első füzetet nyomdai úton (a Békés Megyei Könyvtár Nyomdájában) állították elő, addig a hasonlóan változatos tartalmú második füzetet már sokszorosítva (a Békés Megyei Levéltár műhelyében) adták ki. Ez a szám valamivel terjedelmesebb, mint az előző volt, öt „rovatban” összesen 25 közleményt tartalmaz. Az *európaiság, bonismeret és reformgondolkodás történetéhez* rovatímbhez Imre Mihály cikk tartozik XVII. századi önszemléletünk irodalmi változatairól, Bitskey István Comenius reformgondolatainak néz utána egy Comenius-munkában, Draskovich József Markovics Mátyás, Tessedik Sámuel és Skolka András Békés vármegyejéről értekeznek, ifj. Barta János pedig a XVIII. századi felvilágosult reformtörekvéseket tekinti át. Erdmann Gyula Békés megyének élenjáró szerepét mutatja be a reformkorban, az 1839. évi követutasítás alapján. Pajkossy Gábor Deák Ferencre, Miskolczy László pedig Kemény Zsigmond Széchenyi-esszéjére hivatkozva Széchenyire emlékezik. Az *Evfordulós megemlékezések* rovatban Zrínyiről a politikusról és reformerről, Harruckern János Györgyről, Bodoki Károlyról, Kemény Zsigmondról (Miskolczy László tollából), Ybl Miklósról, Madách Imréről (halálának 125. évfordulóján, ugyancsak Miskolczy Lászlótól), Jantyk Mátyásról, Tildy Zoltánról, Kéthly Annáról, Karinthy Frigyes–Tevan Andorról olvashatunk. A *Régi újságok tanúsága* rovat három cikke a korábban nem sokra becsült, úgynevezett helyi sajtó fontosságára, forrásértékére hívja fel a figyelmet. Erdmann Gyula a Békés megyei Népszerűség 25 évvel ezelőtti évfolyamában, Petróczki Zoltán a Békés 1889. évi évfolyamában, Kugler József pedig a Népszabadság 1964. évi évfolyama Békés megyei vonatkozású írásaiban „tallóz”. *Két ünnepi beszéd* rovatban Sz. Bécsi Katalin és Elek Tibor 1989. március 15-i (Gyulán) beszédét adja közre. Az *Adalékok a Körös-vidék történetéhez* rovatban mindössze egy cikk található, Cs. Szabó István írása a Körös-vi-

dék XVIII. századi sertéstartásáról és sertéskereskedéséről. Ahogy a tartalom vázlatos áttekintéséből is láthatjuk, ez a füzet már koncepciózusabban szerkesztett, mint az első volt. Gondot fordít a jelen történeti emlékeinek megőrzésére is. A szerzői gárda tagjai sorába több neves szaktekintélyt is beszerveztek és sikerült olyan jó nevű, jó tollú, kiváló pedagógusnak az aktivizálása is, mint Miskolczy László.

Talán semmi mással sem lehet ezt az ismertetést zárni, mint annak kijelentésével, hogy bennünk is feltámadt az igény a Békés megyei helytörténeti-honismereti kutatások és feldolgozások továbbfejlesztésére, a munkák kiadására. Nagy várakozással tekintünk mindkét kiadványsorozat új, következő számai elé!

Dankó Imre

Dunaföldvári képes krónikáskönyv

Értekes kötet látott napvilágot a Dunaföldvári Városi Tanács és a TEKA Könyvkiadó jóvoltából. Sokrétű dokumentumösszeállítás ad képet csaknem öt évszázad életéből. A Duna-menti város múltjának hétköznapi, országos visszhangot keltő eseményei kelnek életre a most közreadott okmányokban.

A Dunaföldvárt bemutató régi leírásokban helyet kapnak Evlia Cselebi feljegyzései és Ottendorf Henrik hadmérnök leírásai, előjáróságnak címzett kérvények, folyamodványok, török adóösszeírások, Lotharingiai Károly Dunaföldvárról keltezt levele, naplórészletei, gróf Eszterházy Dániel ostromjelentése, Czelder Orbán levele – mind-mind dokumentálják Dunaföldvár fontos szerepét a térség és az ország életében. Különösen az 1848-as szabadságharcral kapcsolatol okmányok, Moravchik András főszolgabíró és Csapó Vilmos nemzetőr őrnagy jelentése érdemel figyelmet.

A dokumentumkötetben helyet kaptak az 1861-es választások eredményei, a tűzvészek és az erőszakszervezetek iratai egyaránt. Betekinthetünk az 1868. évi bíróválasztás kulisszatitkaiba, de megismerhetjük egy 1872-es dokumentumból a dunaföldvári köztisztviselők fizetési és jövedelmi viszonyait is. Megtudhatjuk, hogy 1876-ban nyolc hónapig fizetetlenül dolgoztak a dunaföldvári tanítók és a mai önkormányzatok számára is töprengésre készítő adalékokkal szolgálhat az adófizető polgárokról készült virilis lista.

A szerkesztő nem feledkezett meg a magyar tudomány Dunaföldvárott élt kiemelkedő személyiségeinek életművéről sem. Így került a kötetbe Beszédes József tanulmányából egy részlet, és egy szemelvény Magyar László afrikai utinaplójából, valamint Egyed Antal néprajzi gyűjtésének eredményeiről való összefoglalás.

A dunaföldvári helyi sajtóban való tallózás derít fakasztó részlete a Dunaföldvár legöregebb aszónyáról, Pichler Karolináról való híradás.

¹ Egy Duna menti település életrajza okmányokban és képekben. Szerk.: Dr. Krizsán László. Dunaföldvár, 1989.

A százkilenc dokumentumot harminc fekete-fehér metszetről és képből álló válogatás egészíti ki. A szép kiállítású krónikáskönyv meggyőző bizonyosság arra, hogy látszólag elfeledett értékeket kirtartó bűvárkodással érdemes a felszínre hozni, és közkinccsé tételük nemcsak egy kisebb közösséget

gazdagíthat, hanem szélesebb körben is hasznossá, sőt példaértékűvé válhat. Reméljük, a jövőben hasonló dokumentum- és okmánygyűjtemények más települések múltját is megismertethetik az ott lakókkal és látogatókkal egyaránt. A könyv kitűnően hasznosítható a honismereti szakkörök számára.

Dr. Kubassek János

HÍREK

Felújították a fenyőharashti Podmaniczky-kastélyt...

A Verseg melletti Fenyőharaszton a XIX. század elején klasszicista stílusban épült Podmaniczky-kastélyt és a hozzá tartozó 13 hektáros terület kezelői jogát a Chemolimpex Külkereskedelmi Vállalat vásárolta meg. A leromlott kastélyt jelentős anyagi ráfordítással az eredetihez hasonló állapotban – de a mai igényeket is figyelembe véve – felújította és saját kezelésű szállodát, illetve vendégházat alakított ki benne. Egyre romló nemzeti értékeink egyike immár így lett a jövő számára megóvott építészeti remek, melyet hasznosítani is lehetett az igényes turizmus számára. *(Szabó Sándor felvétele)*

Az utolsó kiskunfélegyházi fiákeres...

Egykor a lóerők helyett lovakkal bonyolódott le a teher- és személyszállítás Kiskunfélegyházán. 23 fiákeres rózta a macskaköves utcákat, ezek közül már csak egy él közülük, a 80 éves Hegedűs Antal. A Magyar Császári és Királyi Kocsigyárban készült több mint százéves fiákere elé az évtizedek során tíz ló volt kötve. Az idős bérfuvaros a hat évtized alatt mintegy százezer kilométert hajtott le. A város arculatához hozzá tartozó látványosság ő és a fogata. *(Szabó Sándor felvételei-MTI)*

Angolkisasszonyok kollégiuma Egerben

Újra lehetőség lesz Egerben a katolikus iskolák beindítására. Ennek első állomásaként szeptember 16-án dr. Seregély István egri érsek, a magyar püspöki kar vezetője, a ferences templomban szentmisén emlékezett meg az angolkisasszonyok áldozatos munkájáról, majd megszentelte a Szilágyi Gimnázium szomszédságában lévő – most visszakapott – angolkisasszonyok kollégiumát. A 8 osztályos gimnáziumban ebben a tanévben egyelőre egy osztályt indítottak 40 tanulóval. (Szabó Sándor felvételei–MTI)

Címer a főbejárat fölött

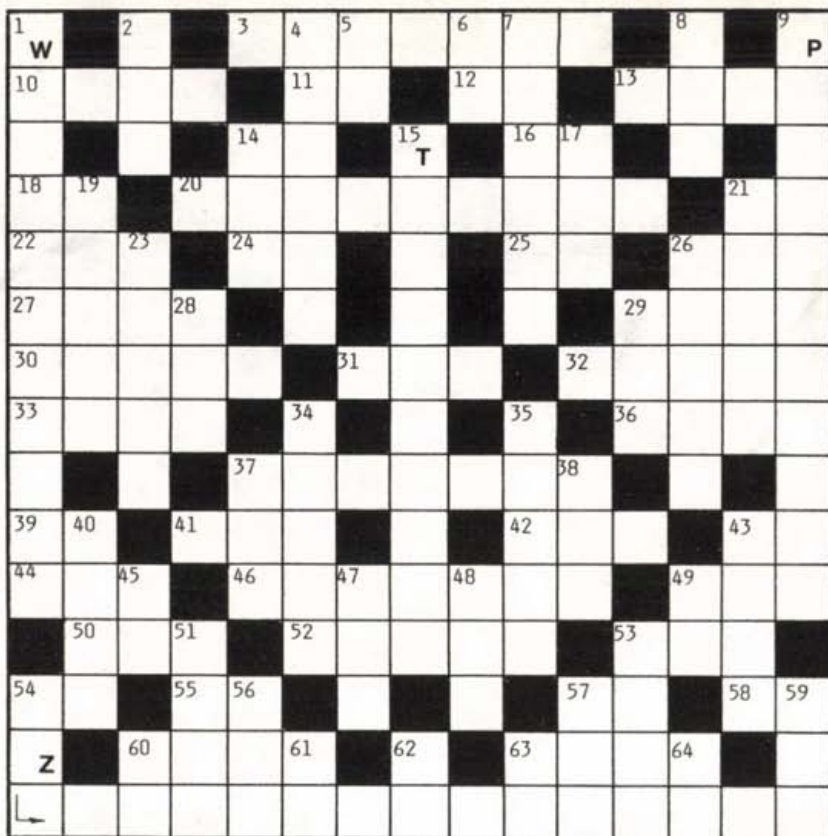
Az angolkisasszonyok új otthona Egerben, mely egykor is a rend működését szolgálta

Ismét a régi helyén

Kissikátor községben 1934-ben épült fel a római katolikus általános iskola. 1945 után természetesen államosították. 1951-ben az iskola külső falán lévő műköből készült címert eltávolították. A falu két lakosa, Maruzsi Sándor és Maruzsi István éjszaka elrejtették egy csűrbe, mert tudomásukra jutott, hogy a címet össze kell törni. Közel negyven év után a címer épségben újra visszakertült eredeti helyére a családtagok és mások segítségével. (Kerékyártó M.)

HONISMERETI KERESZTREJTVÉNY

A meghatározásokat nem választottuk külön, hanem a számozás sorrendjében folyamatosan adjuk. Ha egy számtól mindkét irányba indul ki megfejtés, akkor előbb a vízszintes, majd egy választóvonallal elválasztva a függőleges meghatározás található.

Meghatározások:

1. Százegy évvel ezelőtt az ő irányításával megkezdődött az Al-Duna és a Vaskapu szabályozása. 2. Évszak. 3. Itt kezdte meg működését a Madách Könyvkiadó 21 évvel ezelőtt. 4. Tolna megyei helységből való. 5. Kettős betű. 6. Kémiai elem. 7. Óreg anyóka. 8. Dunántúli csatorna. 9. Az ő szerkesztésében jelent meg a Nemzeti Gazda című gazdasági hetilap 1814. január 1-jén. 10. Pest megyei helység. 11. Azonos az 5. függőlegessel. 12. Asszonyrag. 13. Isztambultól kb. 85 km-re északra terül el ez az 5000 lakosú halászfalu. 14. Háziállat. – Kis ház. 15. 1864-ben ő indította meg a Fővárosi Lapok című irodalmi napilapot. 16. Nobélium vegyjele. 17. SZTK elődje volt. 18. Lantán vegyjele. 19. Kézjegyével lát el. 20. Kert művelő. 21. Vanádium, hidrogén vegyjele. – Szovjet folyó. 22. Szeltelen kalap. 23. Hivatalos papír. 24. Kicsinyítő képző. 25. Irányszó 26. Állóvíz? – Kerti növény. 27.

Verébfajta. 28. Imre, Dénes, Károly. 29. Labdajáték. – ...kémia tudományág. 30. Rádiócső. 31. Képzőművészeti alkotás. 32. Ritka állat. 33. Férfinév. 34. Ez tartja össze az emberi testet. 35. Márciusban van a nevénapja. 36. Összevissza maró. 37. Istent dicsőítő költemény. – Lárma. 38. Tesz. 39. Azonos a 16. vízszintessel. 40. Péctől 20 km-re található ez a helység. 41. Tejtermék. 42. Hüvelyes. 43. Kálium és nitrogén vegyjele. – Törvénytudó a mohamedán népeknél. 44. Kis csapatgyűlés. 45. Szelen vegyjele. 46. Utazók. 47. Gyom. 48. Csuk. 49. Pesthez közel lévő város. – Kimondott betű. 50. Le ellentéte. 51. Fordítva szel. 52. Oktató. 53. Sárvízbe torkolló patak. – Szanaszéjjel dobál. 54. Csak félig sült. – Itt koronázták meg 1464-ben I. Mátyást. 55. Kötőszó. 56. Idegen főnök. 57. Rozs közepe. – Vissza: kerti szerszám. – 58. Papírmérték. 59. Magot szór. 60. Ülőhely. – Tagadószó. 61. Másik kicsinyítő képző. 62. Folyadék. 63. Titokban megy el. – Véd. 64. Azonos a 39. vízszintessel.

(A rejtvény olvasóink szórakoztatására és okulására szolgál, a megfejtést nem kell beküldeni.)

Mokos István

*Homokterenyei főkötő
(Szabó Sándor felvételei – MTI)*

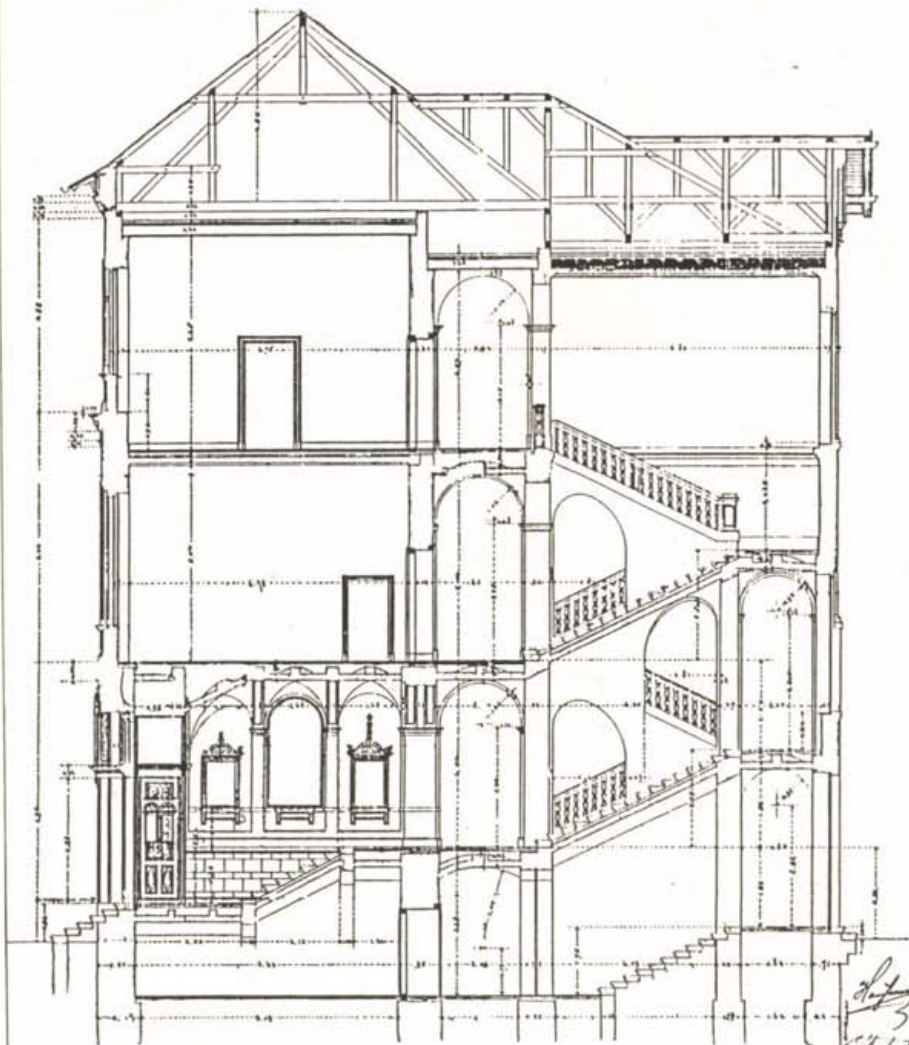

*Homokterenyei újmenyecske
viseletének gangója és kelléke*

Magánmúzeum nyílt Mátrafüreden az Erdőfelügyelőség egykori épületében. Szakácsné Mészáros Magda hímző népi iparművész négy évtizeden keresztül több mint 100 faluból gyűjtötte össze a palóc népművészet legszebb, mintegy 2000 darabot számláló gyűjteményét.

Magy. kir. állami körépítanoda.
Bejáró melcsala

Handwritten signature and date:
P. J. ...
1897. Jan. 14.